

Bloemlezing uit de bundel Uyt-spanningen

Jodocus van Lodenstein

editie P.J. Buijnsters

bron

Jodocus van Lodenstein, *Bloemlezing uit de bundel Uyt-spanningen* (ed. P.J. Buijnsters). W.J. Thieme & Cie, Zutphen z.j. [1971]

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/lode002pjbu01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Inleiding

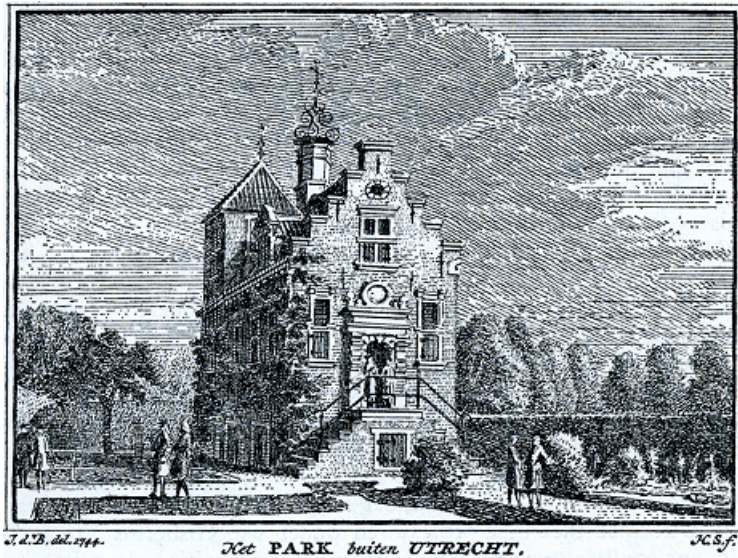
1. De predikant

Over Lodenstein's leven is ons weinig meer bekend dan de spaarzame gegevens die Proost¹⁾ reeds in 1880 heeft bijeengebracht. Een voor de wereld zo onspectaculair bestaan van een eenzelvig vrijgezel nodigt niet uit tot het schrijven van een biografie. Ons beeld van de man blijft daarom wat schetsmatig (typerend is reeds de afwezigheid van een portret), hetgeen weer gevolgen heeft voor onze kennis van zijn innerlijke ontwikkeling.

Jodocus van Lodenstein werd geboren 6 februari 1620²⁾ te Delft als zoon van de schepen Joost Cornelisz. van L. (1584-1660) en Maria van Voorburch (1587-1667). Beide ouders stamden uit het regentenpatriciaat. Zij huwden 6 oktober 1613 en bezaten, behalve Joost, nog twee jongens en drie meisjes. De kinderen ontvingen allen een zorgvuldige opvoeding.

Omstreeks 1636 ging Lodenstein in Utrecht theologie studeren, een in tweeërlei opzicht opmerkelijke stap. Allereerst omdat jongelui uit de gegoede stand toen meestal geen dominee werden. En voorts omdat de keus juist op Utrecht viel, ofschoon de universiteit daar pas 16 maart 1636 van illustre school tot academie verheven was. Wellicht voelde hij zich bijzonder aangetrokken door de faam van de Utrechtse theologie-professoren onder wie Gisbertus Voetius³⁾ in ancienniteit, geleerdheid, werkkraft en prestige de primarius was. Men sprak in de 17e eeuw niet ten onrechte van de Academia Voetiana!⁴⁾ Naast Voetius (dogmatiek) doceerden er tijdens Lodenstein's studentenjaren Meinardus Schotanus (exegese Oude Testament) en Carolus de Maets (exegese Nieuwe Testament). Door één geest geleid vormden zij de theologische driebond die het Stichtse Sion weldra tot een bolwerk van de gereformeerde orthodoxie maakte. Gezamenlijk bestreden zij het opkomend cartesianisme dat

- 1) Zie bibliografie. Indien niet anders vermeld, berusten navolgende biografische gegevens op de dissertatie van Proost.
- 2) Deze en andere data gerekend naar de 'oude stijl' die in de Republiek tot omstreeks 1700 gehandhaafd bleef. Pas daarna sloot men zich aan bij de kalender-wijziging van paus Gregorius XIII uit 1582, waardoor 6 februari eigenlijk 16 februari werd.
- 3) Over hem vooral Duker; voorts J.A. Cramer, *De theologische faculteit te Utrecht ten tijde van Voetius*, Utrecht z.j. (1932).
- 4) Duker III, p. 1, 10.

Het PARK buiten UTRECHT.

aan de hogescholen, met name te Leiden, furore maakte⁵⁾. Achteraf gezien representeerde Voetius het voorbije, het ouderwetse scholastische systeem met zijn spitsvondigheden, 'zijne ergo's en eindeloze distinctiën'⁶⁾. Maar hij deed dat op schitterende wijze. Scherper dan wie ook beseftte hij dat de reformatorische theologie een controle miste op het gedrag van haar aanhangers. Zijn grootste zorg was om op basis van het calvinistisch denken een moraal te ontwerpen die zo goed mogelijk aansloot bij het Nederlandse volkseigen. Met dit doel publiceerde hij tussen 1648 en 1669 in vijf delen zijn *Disputationes theologicae selectae*, in 1664 zijn *Exercitia pietatis*, een handboek voor het godsdienstig-zedelijk leven, en van 1663 tot 1667 zijn *Politica ecclesiastica* waarin het kerkelijk gemeenschapsleven behandeld werd.

Deze Voetius nu heeft Lodenstein in vlam gezet met zijn telkens herhaalde aansporing: de christen moet in zijn hele leven uiting geven aan zijn uitverkiezing. Ook als persoon ging van hem een machtige invloed op de student uit en de genegenheid was wederkerig, zoals Lodenstein's lijkzang op Voetius bewijst⁷⁾. Toch valt te betwijfelen of Jodocus wel de zuiverste interpretator van Voetius' bedoelingen was, die Goeters in hem zag.⁸⁾

In 1642 beëindigde Lodenstein zijn universitaire opleiding. Zijn vader zond hem echter nog voor verdere studie in de Oosterse talen naar Franeker, waar hij twee jaar in huis woonde bij Voetius' collega en latere tegenstander Coccejus. Diens persoon bleef hij hoogachten, ook toen hij afwijzend kwam te staan tegenover zijn theologische denkbeelden.

Graag was Lodenstein nog voor enige tijd naar Engeland en Schotland gegaan, maar dit plan kon niet worden uitgevoerd. Hij werd predikant, eerst in Zoetermeer (augustus 1644), daarna te Sluis (maart 1650) en tenslotte, in april 1653, te Utrecht. Voetius, die nimmer iets aan het toeval overliet, had ook in dit geval met succes zijn invloed aangewend om een geestverwant beroepen te krijgen.

5) Zie A. Eekhof, *De theologische faculteit te Leiden in de 17de eeuw*, Utrecht 1921, p. 46*vv.; C. Louise Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme*, Amsterdam 1954.

6) Duker III, p. 219.

7) *Ter gedagtenisse van den eerweerdigen (...) heere, den heere Gysbertus Voetius....*, Utrecht, Willem Clerk, 1676; afzonderlijk verschenen; afgedrukt bij Duker III, bijl. LXII.

8) Goeters, p. 111.

De vroegere leermeester was nu Lodenstein's collega, want de onvermoeibare professor trad sedert 1637 tevens op als stadspredikant. Beide mannen gingen vriendschappelijk met elkaar om, al krijgt men niet een indruk van echte intimiteit. Datzelfde geldt voor Lodenstein's relatie met de geleerde Anna Maria van Schuurman. Hechter vriendschapsband verbond hem in Utrecht met prof. Andreas Essenius en met zijn mede-predikanten Johannes Teellinck (zoon van de bekende Willem Teellinck) en Abraham van de Velde. Bovenal echter met zijn vroegere studievriend ds. Justus van den Bogaert (overleden 1663).

Deze en andere intimi ontving hij elke vrijdagavond in zijn statige, buiten de wallen gelegen woning die hem, ook dank zij de grote tuin, ver van het stadsgewoel isoleerde⁹⁾. Lodenstein leefde daar als een asceet, betrachtte uiterste soberheid in spijs en drank, stond winter en zomer tussen twee en drie uur in de morgen op ondanks zijn altijd labiele gezondheid. Indrukwekkend was hij, daarbij tot geen compromis bereid wanneer hij - en dat gebeurde nogal vaak - Gods heilige naam beledigd voelde. Maar geen groter onrecht werd hem aangedaan dan in het spotvers waar hij 'Den lieveloose Lodensteyn,/ Soo koud' van liefd', als lood en steyn' wordt genoemd.¹⁰⁾ Zijn vrijgevigheid jegens de armen bewijst reeds het tegendeel. Het ontbrak hem niet aan financiële middelen en die wendde hij bijna uitsluitend aan voor zijn misdeelde geloofsgenoten. Ook voor die in het buitenland: de vervolgde Waldenzen en de gemeenten in Piedmont.

Slechts eenmaal kreeg zijn stille leven een dramatische wending, toen hij in november 1672 door de Fransen met dertien andere voorname ingezetenen van Utrecht als gijzelaar werd weggevoerd naar de vesting Nieuw-Rees in het land van Kleef. De in die drie maanden geleden ontberingen zullen zijn gestel verder ondermijnd hebben. Hij stierf 6 augustus 1677 op zevenenvijftigjarige leeftijd, een half jaar na zijn vereerde Voetius. Zijn laatste woorden waren: 'Ik ben seer vol van gedachten'. Lodenstein werd begraven op het koor van de Oude Kerk te Delft.

9) 'Het huis stond ter plaatse van de huizen nr. 24 en 25 op het Maliesingel (....). Achter het huis strekte de tuin zich uit tot aan de Nachtegaalstraat'. De buitenplaats stond bekend onder de naam Het Park. L's fraaie renaissance-woning werd in 1870 gesloopt (Cath. v.d. Graft, p. 29-31).

10) H. van Rijn, *Zions wee-klagen, of droevige na-gedachten, over het Leeven en Sterven van D. Jodocus van Lodenstein*, Utrecht 1677, p. 7.

2. De piëtist

Vandaag de dag worden er nog geregeld geschriften van Lodenstein herdrukt voor een klein maar trouw publiek van niet-professionele lezers¹¹⁾. Dat komt omdat hij tot de z.g. ‘oude schrijvers’ behoort, dat zijn die stichtelijke auteurs uit de 17e en 18e eeuw bij wie bevindelijke gereformeerden van generatie op generatie hun geestelijk voedsel hebben gevonden¹²⁾.

Dat bevindelijk protestantisme komt hier aan het begin van de 17e eeuw tot ontwikkeling, het eerst in Zeeland bij figuren als Godefridus Udemans en Willem Teellinck¹³⁾. Van daaruit verbreidt het zich spoedig in noord-oostelijke richting om ten tijde van Voetius in Utrecht een geestelijk centrum te vinden. Het doel van die opwekkingsbeweging wordt het best uitgedrukt in de benaming Nadere Reformatie. Zij is minder een reactie op dogmatische verstarring binnen de gereformeerde kerk dan wel een streven om leer en levenspraktijk beter met elkaar in overeenstemming te brengen¹⁴⁾. Die heiliging van het huiselijk en maatschappelijk leven vormt het belangrijkste kenmerk van de Nadere Reformatie. Men keerde zich daarom in deze kring fel tegen alles wat met die vroomheid strijdig heette: dans, komedie, mode, kermis of andere volksvermaken. Een strenge zondagsviering leek de beste waarborg tegen zulke uitspattingen. Kerkbezoek, waarbij bekeerd en onbekeerd door elkaar zat, werd allengs als minder heilzaam beschouwd dan huisoefeningen of conventikels van enkele ‘ware gelovigen’, al dan niet onder leiding van een predikant. Daar zong, daar bad, daar

11) Vanwege het Smytegelt Fonds te Middelburg.

12) Een handzaam overzicht geeft (W. van Gent), *Bibliotheek van Oude Schrijvers*, Rotterdam, Lindenberg's boekhandel en antiquariaat, 1968.

13) Van de zeer uitgebreide literatuur zij slechts vermeld: H. Heppe, *Geschichte des Pietismus und der Mystik in der reformierten Kirche, namentlich der Niederlande*, Leiden 1879; A. Ritschl, *Geschichte des Pietismus*, Bonn 1880-1886, 3 dln. (ongewijzigde herdruk Berlin 1966); W. Goeters, *Die Vorbereitung des Pietismus in der Reformierten Kirche der Niederlande bis zur labadistischen Krisis 1670*, Leipzig 1911; S. van der Linde, *Het gereformeerd protestantisme*, Nijkerk 1957; F. Ernest Stoeffler, *The rise of evangelical pietism*, Leiden 1965; P.L. Eggermont, *Bibliografie van het nederlandse piëtisme in de zeventiende en achttiende eeuw* (in: *Documentatieblad Werkgroep 18e Eeuw*, nr. 3, mei 1969). Tegen de term piëtisme ter aanduiding van het hele complex van bevindelijke protestanten met inbegrip van onze 17e-eeuwse puriteinen wordt door sommigen bezwaar gemaakt (cf. De Boer, hfdst. I), maar de naam is onder duitse invloed overal ingeburgerd.

14) Zie Van der Linde, p. 23.

luisterde men naar die broeder of zuster wie de Geset ingaf om ‘een goed woord te spreken’. Hier ligt precies de kiem voor het kerkvijandige, het sectarische en het gevoelsmatige dat het piëtisme in de 18e eeuw steeds meer gaat beheersen. De roman *Sara Burgerhart* toont ons een karikatuur van die op de spits gedreven bevindelijkheid. Maar we mogen die 18e-eeuwse fijnen niet op een lijn stellen met hun geestelijke voorzaten uit de 17e eeuw. De spiritualiteit van Willem Teellinck, Jacob Cats, Voetius, Willem Sluiter, Lodenstein c.s. mag dan bevindelijk heten, zij blijft altijd orthodox; althans zij vertoont nimmer de neiging tot afscheiding van de grote kerk. Het duidelijkst blijkt dat in 1668 bij het optreden van Jean de Labadie. Zodra Voetius en Lodenstein merkten dat deze, hun vroegere medestander, in separatistische richting ging en een eigen huisgemeente stichtte, sneden zij met hem alle banden door.

Men erkent thans wel algemeen dat de Nadere Reformatie een autochtoon-Nederlandse beweging is, al ontving zij sterke impulsen vanuit Engeland en Schotland. Puriteinen als William Perkins, Lodovicus Bayly en Amesius werden ook hier gretig gelezen. Maar daarnaast deed zich de invloed gelden van oud-christelijke kerkvaders als Augustinus of Bernardus, van middeleeuwse mystici en devoten onder wie Thomas à Kempis bijzondere vermelding verdient. Zijn *Imitatio Christi* werd door Voetius op college, zij het met enig voorbehoud, aanbevolen.

Hoe staat het nu met Lodenstein's relatie tot deze Nadere Reformatie? Wanneer en langs welke wegen (personen of geschriften) is hij aanhanger geworden van de praxis der godzaligheid? In het leven van de meeste piëtisten neemt de bekering een centrale plaats in, maar bij Lodenstein is daarvan, voor zover wij weten, geen sprake. Hij was, naar het schijnt, van begin af *precies* en is dat tot zijn dood toe gebleven. De beste graadmeter voor zijn gezindheid vormen zijn geschriften, waarvan er slechts weinige door hemzelf zijn uitgegeven. Zijn hoofdwerk *Beschouwinge van Zion* verscheen zelfs gedeeltelijk postuum. Het wordt daardoor wel bijzonder moeilijk vast te stellen, of er in de theologische denkbeelden van Lodenstein van enige ontwikkeling sprake is. Wat zijn preektrant betreft, vertelt een tijdgenoot dat hij aanvankelijk te Utrecht *geleert* (leerstellig) preekte, maar later ‘sig schikte om de *Christelijke Zedenkunst* te behandelen’,¹⁵⁾ een verandering die opnieuw zijn piëtistische toeleeg

15) Proost, p. 76.

illustreert. In diezelfde richting wijst zijn eigen bekentenis in *Kinder-Lesse*:

‘Ey! wijckt wat Hoge scholen!
Ik plagt met u te dolen /
En volgden uw geleyd:
Sulck weten (merck ick nu) is maar Onwetenheyd.’

Uit dat *plagt* mag men wel afleiden, dat de jonge Lodenstein aanmerkelijk hoger waarde hechtte aan theologische disputen dan hij later deed. Het is ook niet toevallig, dat hij als piëtistisch schrijver het geleerde latijn vermeed en zich uitsluitend bediende van de volkstaal.

Bij de catechisatie gebruikte hij de *Medulla theologica* van Amesius en Willem Teellinck's *Sleutel der devotie*. Karakteristiek voor deze piëtistische zielzorg is de differentiatie die zij maakt tussen de diverse geloofsgestalten. Zo stelt zij tegenover elkaar de habitus- en de actus fidei, waarbij deze laatste ontleed werd in de vele geloofsdaden, ‘die op hun beurt weer hun anthropologische oorsprong vonden in de onderscheiden vermogens van de menselijke ziel.’ Rondom deze aristoteliaans-scholastieke anthropologie ‘heeft het piëtisme een net van geestelijke ervaringen geweven, met oneindige differentiatie. (...) Wat de orthodoxe leer dogmatisch-rationalistisch poneerde, werd door de piëtisten praktisch-bevindelijk als beleving in de ziel uitgewerkt.’¹⁶⁾ Men ging zelfs zo ver om de verschillende geloofsgestalten als reële personen, uit wie de gemeente was samengesteld, te laten debatteren. Het bekendste voorbeeld van dit ‘onderscheydene behandelen der zielen’ levert Willem Schortinghuis met *Het innige christendom* van 1740, bestaande uit 25 samenspraken tussen Onbegenadigde, Kleyngelove, Begenadigde en Geoeffende. Schortinghuis' grote voorbeeld is Lodenstein, met name voor wat het woordgebruik aangaat¹⁷⁾. Maar ook treffen we bij de Utrechtse predikant telkens het tegenover elkaar stellen aan van bepaalde geloofsaspecten. Het in onze bloemlezing opgenomen gedicht *Toe-Tred tot 's Heeren H. Sacrament* illustreert als geen ander die

16) C. Graafland, *De gereformeerde orthodoxie en het piëtisme in Nederland*, in *Nederlands Theologisch Tijdschrift* XIX (1964-'65), p. 466-479; citaat p. 472.

17) Mej. Gertrude Recter te Veenendaal was zo vriendelijk mij inzage te geven van haar doctoraal-scriptie: *Een onderzoek naar het piëtistisch taalgebruik van ds. Willem Schortinghuis in zijn boek 'Het innige Christendom' uit 1740*, VU Amsterdam, 1969.

dramatiseringstechniek. Ook de dialoog-vorm van Lodenstein's *Beschouwinge van Zion* moet onder dit licht gezien worden. Hier voeren twee ouderlingen, Stephanus en Ahikam, met de predikant Urbanus een reeks gesprekken over het verval van de Gereformeerde kerk. Wie, gelijk Proost¹⁸⁾, Urbanus identificeert met Lodenstein, miskent daarmee het dialectisch karakter van de bevindelijke godgeleerdheid.

Uit het bovenstaande volgt, dat er voor Lodenstein absoluut geen tegenstelling bestaat tussen kerkleer en geloofsbeleving. Volgens hem was 'alle practijk zonder de kennisse maar een schijn van godsaligheyd'. Het verklaart ook zijn vasthouden aan de kerkgemeenschap. In beide opzichten stemt Lodenstein overeen met de middeleeuwse mystici en devoten wier terminologie hij voor een deel heeft overgenomen. Dat brengt ons op een belangrijk, helaas voor ons taalgebied weinig onderzocht probleem: het piëtistisch idioom¹⁹⁾.

De nauwgezette, ononderbroken ontleding van eigen religieuze ervaringen, nodig om de herkenningstekens van de geloofszekerheid te signaleren, riep vanzelf de behoefte op aan een specifieke terminologie ter uitdrukking van die ervaringen. Het piëtisme heeft daartoe rijkelijk geput uit twee bronnen: de bijbel en de mystiek. Aldus ontstond binnen enkele decennia het eigenaardige jargon dat door de preciezen zelf bij voorkeur als 'de tale Kanaäns' wordt aangeduid. Ook Lodenstein spreekt in een verjaardagsdicht voor zijn vader uit 1659 al van 'Kanans' taal'.²⁰⁾ De uitdrukking is ontleend aan *Jes.* 19:18: 'Te dien dage zullen er vijf steden in Egypteland zijn, sprekende de spraak van Kanaän, en zwerende den Heere der heirscharen'. Enigszins afwijkend van de hier gebezigde betekenis werd 'tale Kanaäns' voor de bevindelijken aldaar een soort geheimtaal van de ware gelovigen, met niet alleen aparte woorden en zinswendingen maar zelfs met een geijkte intonatie.

18) Proost, p. 63; eveneens De Boer, p. 144.

19) Behalve de in n. 17 genoemde scriptie valt alleen te vermelden K. Schilder, *Kerktaal en leven*, Amsterdam 1923; P.J. Buijnsters, *Wensen*, NTg. 58 (1965), p. 196-197. Voor het duitse taalgebied is er het onvolprezen werk van August Langen, *Der Wortschatz des deutschen Pietismus*², Tübingen 1968; cf. ook de uitvoerige bespreking door C. van de Ketterij in *Leuvense Bijdragen*, 1970 (ter perse). Interessant vergelijkingsmateriaal voor Engeland biedt M. van Beek, *An enquiry into puritan vocabulary* (diss. VU Amsterdam), Groningen 1969.

20) *Uyt-Spanningen*, p. 288. In Frankrijk spreekt men reeds in 1597 van 'le langage de Canaan'; zie A.A. van Schelven, *De tale 'Kanaäns'*, Ts. 44 (1925), p. 232-234.

K. Schilder somt in zijn *Kerktaal en leven* een aantal kenmerken van dit idioom op: zijn ver doorgevoerde beeldsprakigheid waarbij graag op weinig bekende bijbelplaatsen wordt gealludeerd; zijn drastisch realisme, de talrijke hyperbolen, de ‘dierbare’ verkleinwoorden niet te vergeten en de al even opvallende samentrekkingen van het type ‘zoen- en zoutverbond’; voorts wat de woordvorming aangaat: substantivering van niet-substantiva (‘een niet’) en bijwoordvorming met het suffix -lijk. Deze lijst is lang niet volledig. Er valt bijv. nog te wijzen op de stilistische tautologie, op het bewust invlechten van populaire zegwijzen en op het adhortatieve gebruik van het bijwoord *maar*.

Lodenstein heeft in zijn *Beschouwingen van Zion* het gebruik van specifieke termen als *ontworden*, *nietheid* e.d. verdedigd, ook wanneer hij daarvoor moest putten uit de taalschat van de middeleeuwse mystiek²¹⁾. In zijn poging om de theologia mystica van katholieke auteurs om te buigen in reformatorische zin, nam hij het risico der verdachtmaking op de koop toe. En wie geen losse regels uit hun verband citeert, moet erkennen dat zelfs bij overeenstemming in terminologie Lodenstein wezenlijk verschilt van de door hem gebruikte mystici. Van mystiek in de zin van een *cognitio Dei experimentalis* - een ‘smaken’ van God - is bij hem geen sprake, laat staan van pantheïsme.

Er is reden te veronderstellen, dat Lodenstein een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de totstandkoming van het piëtistisch taaleigen. Verder dan deze onderstelling mogen we niet gaan, zolang zijn taalgebruik en dat van andere geestverwante auteurs uit de 17e en 18e eeuw niet bestudeerd is.

3. De dichter

Wij weten niet wanneer en onder welke omstandigheden Lodenstein voor het eerst gedichten is gaan schrijven. Het vroegst geda-

21) A.w., p. 39-46. Lodenstein's argumentatie dat de theologia mystica recht heeft op haar eigen terminologie wordt door Schortinghuis precies zo herhaald bij monde van Begenadigde: ‘Och onbegenadigde!... Immers heeft ieder wetenschap haare bysondere konstwoorden, om daar door het wesentlike van die wetenschap uit te drukken: die an die geene die van de kunst syn verstaanbaar: maar an den onervarenen vreemd syn. Hoe sal het qualik kunnen genomen worden, dat de leerlingen in Jesu school ook woorden gebruiken om hunne lessen en allerinnigste bevindingen hertelik uit te drukken al schoon die an den blinden en vervreemden natuurling onverstaanbaar en als Barbarisch voorkomen.’ (*Het innige Christendom*, p. 54).

teerd zijn *Eenige Invallen, voorgekomen op eene reyse van Sluys in Vlaanderen na Holland en wederom in 't Jaar 1651*. Dit gedicht doet in zijn verstechniek nog erg primitief aan. Toch zal Lodenstein waarschijnlijk wel vóór zijn dertigste jaar de poëzie beoefend hebben. Een traditionale scholing in de latijnse dichtkunst met praktische toepassing van het geleerde ligt voor de hand, al ontbreekt elk bewijs. Hooft, Cats, Vondel en vooral Huygens waren hem inspirerende voorgangers die hij een enkele maal navolgde, zonder iets van zijn zelfstandigheid te verliezen.

Lodenstein heeft van zijn gedichten nooit ophef gemaakt. Hij schreef ze slechts, gewoonlijk op zondag na de preek²²⁾, voor eigen ontspanning alsook tot stichting van de gezelschappen waarmee hij verkeerde. In het literaire leven van zijn tijd speelt hij absoluut geen rol. De enige dichters met wie hij betrekking onderhield: ds. Willem Sluiter uit Eibergen en ds. Samuel Doreslaar te Delft, behoorden eveneens tot de stillen in den lande.

Dezelfde distantie treft ons in Lodenstein's bekommernis om publicatie. Alleen incidenteel liet hij een (gelegenheids-) gedicht drukken. Pas eind 1676, kort voor zijn dood, verscheen bij Willem Clerck te Utrecht Lodenstein's enige dichtbundel *Uyt-Spanningen*.

De 165 gedichten, verdeeld over 425 pagina's²³⁾, zijn thematisch gerangschikt in vier afdelingen:

I.	Bijbel-stoff, of Bedenckingen over, en Uyt-breydingen van eenige plaatsen der H. Schrifture of Psalmen (40 gedichten).
II.	Aandagten over bysondere Geestlijke Stoffen (36 gedichten).
III.	Stigtelijke Invallen op verscheydene Voorvallen (50 gedichten).
IV.	Boetdigten (5 in getal).

Veel zorg schijnt aan de compositie van de bundel niet besteed, want na afdeling IV volgt nog een Aanhangsel met enige 'Gesangen die in de ordre overgeslagen waren', bij elkaar 26 puntgedichten en 8 andere gedichten.

Verreweg de meeste van deze, zonder uitzondering religieus geïnspireerde teksten zijn liederen met bijgevoegde zangwijs, waarvoor Lodenstein, als gebruikelijk, ruimschoots heeft geput uit de profane melodieënvoorraad. Afgezien van de puntgedichten telt

22) Zoals blijkt uit de datering van zijn liederen, cf. Trimp, p. 33.

23) In de eerste druk is de paginering in de war geraakt, zodat p. 234 t/m 283 tweemaal voorkomen.

de bundel *Uyt-Spanningen* in totaal slechts 23 leesverzen tegen 116 liederen.

Trimp heeft opgemerkt, dat Lodenstein na 1664 geen leesverzen meer gemaakt heeft, hetgeen hij toeschrijft aan diens opzet om zijn dichtwerk in dienst te stellen van de zingende gelovigen²⁴⁾. Het spreekt vanzelf dat dit karakter van liedtekst ook bij de beoordeling van Lodenstein's poëzie voorop moet staan. Woord en melodie vormen hier een geheel. Zelfs een zwakke tekst kon in combinatie met de muziek een innigheid krijgen die thans bij enkele herlezing onnavoelbaar blijft. Het enkele malen herhalen van dezelfde regel bijv. stoort de zanger volstrekt niet maar de lezer des te meer. Onze beschouwing raakt bijgevolg slechts één dimensie van de twee-eenheid die wij lied noemen.

Wat onmiddellijk opvalt is de buitengewone lengte van Lodenstein's liederen²⁵⁾. Een omvang van 26, 28 of 46 strofen vormt geen uitzondering. Het gedicht *Niet en Al* telt 68 coupletten van vijf regels! Deze uitvoerigheid doet noodwendig afbreuk aan het lied-karakter, dat volgens Emil Staiger²⁶⁾ van nature een korte vorm vereist, omdat het gebonden is aan een altijd momentane stemming. Die lyrische stemming kan wel door middel van de herhaling in rijm, metrum, of keerverzen enige tijd vastgehouden worden, maar Lodenstein overschrijdt die grens meer dan eens. Het kan ook moeilijk anders of zulke ellenlange gedichten, die dezelfde gedachte eindeloos herhalen, vertonen een gebrek aan samenhang. Een contemporain criticus heeft de Utrechtse dominee eens verweten dat 'een goet deel van zijn Predikatie niet en schijnen als invallen te zijn²⁷⁾. Voor zijn poëzie geldt ongetwijfeld hetzelfde, getuige reeds de titels van diverse gedichten: het zijn dikwijls invallen (cf. afdeling III), aandachten of meditatieën, waarin de losse, improviserende gedachte de versbeweging bepaalt.

24) A.w., p. 30.

25) Men zou over statistisch vergelijkingsmateriaal moeten beschikken om verantwoorde conclusies te kunnen trekken. Dat hier een weinig onderkend probleem ligt is duidelijk. Cf. J.D. Ph. Warners, *Het Nederlandse kwatrijn*, Amsterdam 1947, p. 9-19, waar verwezen wordt naar Edgar Allan Poe's essay *The poetic principle*; Friedrich Sengle, *Der Umfang als ein Problem der Dichtungswissenschaft*, in *Gestaltprobleme der Dichtung*, herausgegeben von R. Alewyn u.a., Günther Müller zum 65. Geburtstag, Bonn 1957, p. 299 vv.

26) *Grundbegriffe der Poetik*³, Zürich 1956, p. 23-36.

27) Zie Proost, p. 82.

Het merkwaardige is nu echter - Trimp heeft er reeds op gewezen - dat die omslachtingheid in het betoog of in de beschouwing bij Lodenstein samengaat met een uiterst pregnante formulering, soms op het duistere af. Elliptische constructies, samentrekkingen, het weglaten van een hervattend pronomen of reeds genoemd object komen op elke bladzijde voor. Een bijzonder rijke variatie in rijmschikking (eindrijm, dubbelrijm, binnenrijm, echo-effecten) en strofenbouw, gevoegd bij een zelfs in zijn stuntelige momenten heftig bewogen versritme heft het bezwaar van de monotonie voor een belangrijk deel weer op. Toch doen de kortere gedichten (dikwijls zijn dat leesverzen) Lodenstein van zijn sterkste kant kennen. In die zin is hij dan ook typisch een dichter die in een bloemlezing van beperkte omvang het best tot zijn recht komt.

Een niet minder eigenaardige trek van Lodenstein's poëzie is de totale afwezigheid van mythologische verwijzingen of andere reminiscenties aan de antieke cultuur. In de plaats daarvan vinden we een exclusieve gerichtheid op het christelijk heilsperspectief. Alle natuurlijke, aardse ervaringen worden, vaak met behulp van de allegorie, in religieuze zin omgebogen. Dat kan in moraliserende gedichten zoals *Op een versch Hoender-Ey geschoncken tot verquickinge* erg nadrukkelijk gebeuren. Dan blijft er een duidelijke scheiding tussen beeld en toepassing. Maar in zijn bevindelijke gedichten is Lodenstein's religieuze inspiratie directer, spontaner, intenser. Religieus wil hier zeggen in de woorden van Fortmann: 'toegang gevend tot de onuitsprekelijke grond der dingen'²⁸⁾. Niet toevallig gebruikt Lodenstein ook die oude mystieke term *grond* ter aanduiding van het goddelijk oerbegin. Zijn diepzinnigste gedichten zijn die, waarin hij het mysterie van Gods wezen poogt uit te drukken. Alleen de paradox is bij machte Christus' menswording onder woorden te brengen:

Seg ick / den *Schepper* wierd ten *Schepsel*; off
 Seg ick / Het *schepsel* wierd ten *Schepper*; 't stof
 Wierd nu syn eygen maker; d'eygenaar
 En maker wierd syn maacksel; beyde is waar.

Seg ick den Geest die sonder eynden leeft
 Wierd vleesch en sterfelijck; seg ick die beeft

28) Han Fortmann, *Oosterse renaissance. Kritische reflecties op de cultuur van nu*, Bilthoven 1970, p. 12.

Voor 't minst geruysch / en 't slegtste doods-gevaar
Wierd van de dood onraackbaar: beyde is waar.²⁹⁾

God's relatie tot de eigen ziel wordt in termen ontleend aan het Hooglied beschreven als een verhouding van bruidegom tot bruid. Het H. Avondmaal is voor Lodenstein het kostbaarste bewijs van die liefdeband.

Bij een man van primair religieuze aandoening als de dichter van de *Uyt-Spanningen* doet zich echter gemakkelijk een eigenaardige polariteit voor. Enerzijds is daar de attractie schepsel-God, anderzijds het tremendum, het besef van de enorme afstand tussen beiden. Tederheidsbehoefte naast gevoel van inferioriteit schept zo een voortdurende spanning. Zij veroorzaakt bij Lodenstein een excessieve behoefte aan zuiverheid die hij tegelijk weet niet te bezitten. Dit alleen verklaart de onredelijkheid waarmee hij plotseling uitvaart tegen hen die Gods heiligheid niet eerbiedigen, zoals 'die onbeschaamde dert'le', die met ontblote elleboog bij het H. Avondmaal durfde aanzitten³⁰⁾. Het verklaart ook waarom Lodenstein als een echt boetprofeet bijna met ongeduld de dag tegemoet zag dat oorlogsgeweld de vele naam-christenen tot inkeer zou brengen³¹⁾.

Lodenstein's denktrant ligt geheel in de sfeer van het absolute. Een genuanceerd standpunt mag men bij hem niet verwachten. Voor hem geldt steeds het entweder ... oder. In zijn gedichten toont hij op zijn hoogst een wat grimmige ironie, bijv. wanneer hij de dames beklaagt die hun gelaat met mouches hebben opgesierd³²⁾. Toch kent deze taalgevoelige dichter wel degelijk ook momenten van vertedering. Het sublieme *Af-syns Smerte op gelegentheyd van 't scheyden eens Vriends* moge volstaan als bewijs voor de menselijke genegenheid die hij in zich droeg. De erkenning echter van deze menselijke en poëtische kwaliteiten vroeg meer geestelijke affiniteit dan waartoe een positivistische, vrijzinnige of louter esthetische literatuurkritiek in staat bleek.

Het is met de waardering van Lodenstein's poëzie merkwaardig gesteld! Vroeger, toen zijn liederen in wijde kring bekend waren,

29) *Gods Soon in 't Vleesch*, str. VII-VIII.

30) *'t Heylige Sacrament ont-heyld*, vs. 20.

31) Cf. Duker III, p. 201; deze gezindheid komt het best tot uitdrukking in *Den Medicijn-Meester Duc-d' Alba*.

32) *Den Medicijn-Meester Duc-d' Alba*, vs. 144 vv.

eerde niemand hem als dichter. Tegenwoordig, nu zijn verzen bijna onbereikbaar zijn geworden, is zijn dichtroem tot ongekende hoogte gestegen.

De bundel *Uyt-Spanningen* vond aanstonds gretig aftrek en dat succes zou voortduren tot ver in de 18e eeuw. In 1780 verscheen nog een 16e druk. Van een strikt literaire waardering was intussen geen sprake. Hieronymus van Alphen en Pieter Leonard van de Kastele bijv. noemen Lodenstein's *Uyt-Spanningen* in de voorrede tot hun *Proeve van Stichtelijke Mengel-Poëzij* (Utrecht 1771) wel dierbaar voor een godvruchtig gemoed, maar rekenen hun geestverwant kennelijk niet tot de categorie van Vollenhove, Boddaert, Voet en Schutte, wier gedichten 'zoowel wegens kunst en geest te roemen, als wegens Godsvrucht hoog te schatten zijn'.

En de anderen die zich minder bekommerden om de vrome bedoeling? Zo zij al door een enkel vers getroffen werden, dan vormde juist Lodenstein's bevindelijkheid een onoverbrugbare hindernis voor volledig begrip. Illustratief voor dit wanbegrip zijn de als lof bedoelde woorden van P.G. Witsen Geysbeek over Lodenstein: 'in zijne stootende mystieke denkbeelden is iets dichterlijks, waaraan zelfs de verouderde stijl geen nadeel doet.'³³⁾

Wanneer Lodenstein in de jaren 1870-1880 opnieuw belangstelling gaat trekken, dan geldt die aandacht toch vooralsnog meer zijn plaats in de vaderlandse kerkgeschiedenis dan zijn betekenis voor onze dichtkunst. Een uitzondering vormt A.W. Bronsveld met zijn bloemlezing uit 1867, waarin hij op het belang wees van de 17e-eeuwse piëtistische literatuur. Maar hij werd aanstonds geattaqueerd door Simon Gorter, die, hoewel erkennend dat enkele gezangen 'even fijn van gevoel als welluidend' waren, toch zijn bezwaren tegen Lodenstein breed uitmat. Dogmatische bekrompenheid, godlasterende zinnelijkheid, wekelijke familiariteit - dat zijn zoal de invectieven waar Gorter Lodenstein's religieuze poëzie mee aanduidt. En Proost? Ook hij spreekt bijna verontschuldiging over de *Uyt-Spanningen*: 'Tallooze malen' zondigen ze 'tegen den goeden smaak, tegen maat en rijm', waarbij komt dat L's vroomheid, ofschoon 'innig en diep', in hoge mate 'éénzijdig' was. Nadien volgt weer

33) *Biographisch, Anthologisch en Critisch Woordenboek der Nederduitsche dichters* IV, Amsterdam 1823. Vele literatuurhistorici, zoals J. ten Brink (1897!), noemen L. niet eens.

het bekende verwijt van Lodenstein's neiging tot een 'niet zeer gezonde mystiek'³⁴⁾.

Het heeft weinig zin hier een uitgebreid overzicht te geven van alle negatieve of nietszeggende uitlatingen in handboeken en letterkundige studies met betrekking tot de *dichter* Lodenstein. Een kentering komt pas in 1950, het eerst bij Heeroma die in zijn bekende bloemlezing uit de protestantse poëzie van de 16e en 17e eeuw een vijftal gedichten van hem (waaronder enkele sterk-bevindelijke) opnam, terwijl hij in zijn inleiding een korte maar van inlevingsvermogen getuigende karakteristiek gaf. Twee jaar later verscheen de onder Heeroma's leiding geschreven dissertatie van Trimp, een eerste, zij het weinig overzichtelijke poging tot inventarisatie van het poëtisch materiaal. In datzelfde jaar bracht Van Es een volledige rehabilitatie van de dichter door zijn gedegen analyse van diens poëzie in het vijfde deel van de *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*.

Natuurlijk hangt die herwaardering samen met de algemene revaluatie van onze 17e-eeuwse (nog niet van de 18e-eeuwse) piëtisten, van Luyken tot Sluiter. Daarbij kunnen allerlei factoren een rol spelen, zoals in het negatieve: geringere affiniteit voor renaissancistische vormcultus, mythologische beeldspraak, impersonality, universeel perspectief. Of positiever: grotere behoefte aan gevoels-intensiteit, directheid, engagement. In het geval van Lodenstein komt daarbij de fascinerende eenheid van mens en dichter, van dichter en gedicht. Ook wie zich geestelijk helemaal niet aan deze tegelijk dogmatisch-dreigende en tedere asceet verwant weet, kan ervaren hoe naast zijn ongelijkmatige liederen heel wat vormvaste verskunst verbleekt.

Wat nog te doen overblijft is allereerst een zo nauwkeurig mogelijke plaatsbepaling van Lodenstein's poëzie door vergelijking met dichters als Sluiter, Camphuysen, Barnardus Busschof, Vollenhove, Doreslaar enz. En vervolgens het traceren van zijn invloed in de talrijke 17e- en 18e-eeuwse stichtelijke zangbundels. Er loopt in elk geval een duidelijke lijn van Lodenstein via de Utrechtse groep rond Friedrich Adolp Lampe (tussen 1720-1727)³⁵⁾ naar Hieronymus

34) A.w., p. 146.

35) De in Detmold geboren Lampe was gedurende die periode hoogleraar en predikant te Utrecht, waar hij ook conventikels leidde. Op zijn geestelijke vorming heeft Lodenstein stellig invloed uitgeoefend. Zie G. Snijders, *Friedrich Adolph Lampe*, diss. Utrecht, Harderwijk 1954, p. 6-8, 14, 101 vv.

van Alphen en zijn kring. Die invloed lijkt vooralsnog meer van godsdienstige dan van literaire aard, maar laat niettemin iets zien van de ondergrondse relatie tussen het 17e-eeuwse piëtisme en de 18e-eeuwse preromantiek.

4. Verantwoording

Wie de editio princeps van 1676 vergelijkt met latere drukken, valt van de ene verbazing in de andere. Het tekstbederf - ik spreek nu niet over gewijzigde spelling - blijkt zeer groot. Om slechts enkele frappante voorbeelden te noemen bij vergelijking van de eerste met de zesde druk:

nigtig (*Den Besloten Hoff*, vs. 58) werd ligtig;
 sotticheden (*Genoegen in het Cleyne*, vs. 28) werd soetigheden;
 versticken (*Het Jonge en Onbecommert Leven*, vs. 35) werd verstricken;
 leuy ('t *Cruyce van een Christen*, vs. 21) werd leur;
 niet (*Des Heeren H. Avontmaal*, vs. 9) werd noit;
 van dag tot dag (*Op een Versch Hoender-Ey*, vs. 11) werd van dag;
 steuyt (*Eenige Invallen*, vs. 27) werd steurt;
 vryery (*Jesus Min*, vs. 18) werd yvery;

Wy ('t *Heylige Sacrament ont-heylygd*, vs. 36) werd My; dit laatste gedicht is in latere drukken gedeeltelijk onverstaanbaar geworden als gevolg van tekstverminking.

Er is maar één conclusie mogelijk: alleen de eerste druk mocht aan deze bloemlezing ten grondslag liggen. Alle gedichten zijn daarom met behoud van de originele spelling en interpunctie daarnaar afgedrukt, met uitzondering van *J. Van Lodensteyns Swanen-Gesangh* dat pas in de derde druk voor het eerst verschijnt. Ik heb niet geprobeerd om het oorspronkelijke schriftbeeld te handhaven. Zo zijn alle teksten in gotische letter hier in romein gedrukt, terwijl de in romein gezette gedeelten nu gecursiveerd werden. Evidente drukfouten zijn gecorrigeerd, hetgeen telkens in de aantekeningen staat vermeld.

Collega dr. L. Koelmans bood mij hulp bij filologische moeilijkheden; drs. J. Kwekkeboom te Goes leverde enkele waardevolle aanvullingen op de Lodenstein-bibliografie. Ik ben hen daarvoor zeer erkentelijk. Met dankbaarheid denk ik terug aan de colleges die wijlen prof. W. Asselbergs over Lodenstein gaf. In de inleiding heb ik daarvan op enkele plaatsen gebruik gemaakt.

Nijmegen, februari 1971

P.J. Buijnsters

Bibliografie van Jodocus van Lodenstein

A. Handschriften

1. Inscriptie in Album amicorum A. de Zadeler, dd. Utrecht 1662 (K.B., sign. 131 E 4/fol. 105).
2. Brief van L. aan Margaretha Harscamp, Utregt 19/23 Aug. 1673 (U.B. Amsterdam, sign. Bg 63).
3. Meditatieën, 1 Jan.-12 April; 19-23 Okt.; 20, 21 December 1659. Door twee of drie verschillende handen. Afkomstig van ds. E. Heringa, gekocht uit de boekerij van S. Gille Heringa in 1873; cf. Proost, p. 66. Hs. eind 18e eeuw (U.B. Utrecht, sign. 1056). Een kopie hiervan ald. aanwezig onder nr. 1057.
4. Het zogenaamde hs. G., van circa 1700; bevat een uitgebreider versie van de sub 3 genoemde Meditatieën. Door Proost nog gebruikt; destijds in bezit van de heer Van Golverdinge te 's-Gravenhage.
5. Volgens Proost, p. 58, bestond er nog maar één gedicht van L. in handschrift, nl. *Den Naakten Jesus*, waarvan de autograaf in het bezit was van prof. dr. J.A. Alberdingk Thijm. Bij diens dood is het manuscript geveild blijkens de auctie-catalogus 'Collections scientifiques et artistiques formées par feu monsieur le Dr. J.A. Alberdingk Thijm', april-mei 1890, bij Frederik Muller & Co. te Amsterdam, dl. III, p. 71, nr. 4425: Jodocus van Lodenstein. Eigenhandig geteekend gedicht van vier coupletten: 'Op occasie van seckere predicatie van D. Sam. Doreslaar gedaan tot Delff ... 1652'. De tegenwoordige vindplaats is mij onbekend.

B. Gedrukte werken, tijdens zijn leven uitgegeven

Alle hierna te noemen werken bevinden zich in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage tenzij anders wordt vermeld. Een * voor het titelnummer wil zeggen dat geen vindplaats bekend is; in zulke gevallen ontleen ik mijn opgave aan de bibliografie van Proost. Een dubbele ** betekent dat Proost evenmin een exemplaar onder ogen heeft gehad. Niet door Proost genoemde titels of vindplaatsen worden gemarkeerd door ^o.

**

1.

Memoriale versen over ...
Historij-boucken des
Ouden Testaments, 1650.

**	1a.	Memoriale versen over
seventien Histori-boeken
des Ouden Testaments.
Mitsgaders over de vijf
Histori-boeken des
Nieuwen Testaments.
(tussen 1653-1677).
o	2.	Den Medicijn-meester Duc
d'Alve, ofte Den Geessel
der Nederlanden ter
genesinghe. Tot Delf bij A.
van Heusden, 1660;
anonieme planodruk (=
K.B. pamflet 8448). In
gewijzigde vorm
naderhand opgenomen in
de bundel <i>Uyt-Spanningen</i> .
*	3.	J. van den Bogaarts Laatste
Uyren, ofte cort en
stichtelijck verhael van 't
geene sig in sijne laatste
sieckte heeft toegedragen,
sijne uysterste redenen ende
Saligh af-sterven:
Midsgaders eenige sijne
bysondere beveelingen op
syn verscheyden aen de
Gemeynten gedaan,
uytgebreydet door J.v.L.,
Utrecht, Henricus
Versteeg. 1663.
o	4.	Claag-lied voor Jesu
Christi gemeynte tot
Utrecht, te clagen over het
drouvig af-sterven van ...
D. Justus van den Bogaert
... Mitsgaders eenige
aandagten van den selven
daar ontrent, Utrecht,
Henricus Versteegh. 1663.
	5.	Weeg-schale der
onvolmaacktheden, ofte
bedenckingen nopende 't
gewigte of de regt-matige
agtinge te maacken van de

- gebreken en struyckelingen
der Geheyligden op der
Aarden. Utrecht, Henricus
Versteegh. 1664.
6. Ontfang-Schrift van de
leeraren, en afgesondenen
der Gemeeynten, in de
Valleyen van Piedmont,
vergadert in Herfstmaand
des voorleden Jaars 1665.
in een Synode tot Pinache
in de Valleje van Perouse:
Nopende de Penningen
henl. uyt de Provincie van
Utrecht gedurende hunne
laatste vervolginge in de
jaren 1663. en 1664. tot
nodig onderhoud
toe-gesonden. Mitsgaders
een kort verhaal soo van
hunne vorige ellenden, als
van hunne tegenvvoordigen
toestand. Uytgegeven door
J.v.L. Utrecht, Henricus
Versteegh. 1666.
- o 7. Aan-spraak aan Israël
(gedicht in 33 zesregelige
strofen, gedrukt achter:
Heilzaam Bericht en Troost
Aen de Joden ... door
Andreas Essenius. Utrecht,
Johannes Hulshuysen.
1667 = pamflet 9605).
- * 8. Corte Aanmerckingen op 't
geen hem raakt in seker
Bouckje onlangs uit
gecomen, onder de naam
van Verdeding (*sic!*) der
Proceduren &c. Utrecht,
Henricus Versteegh. 1667.
- o 9. Kort en Sedig Onderzoek
van 't Berigt nopende den
Sabbat, Utrecht, Henricus
Versteegh. 1668. Anoniem
uitgegeven.

Exemplaar in bezit van de
heer J. Kwekkeboom,
Goes.

10. Op-dragt van eens
christens tijd'lijke
goederen aan haren
Eygenaar: ofte Schrift- en
Regt-matig oordeel
nopen de der selver
eygendom, en bestel. Te
voegen voor aan 't Register
dat een Christen houdt van
de Goederen hem
aanbevolen.
T'samen-gestelt by maniere
van Alleen-sprake tot den
Heere Godt: In Digt, en in
prose. Utrecht, Willem
Clerck. 1673.

11. Meditatie over eenige van
's Heeren Gods
Eyenschappen, &c. Hem
voorgekomen geduyrende
syn verblijf in Ostagie in 't
Land van Cleev. Utrecht,
Willem Clerck. 1674.

- o 12. Beschouwing van Zion:
ofte aandagten en
opmerckingen over den
tegenwoordigen toestand
van 't Gereformeerde
Christen Volck. Gestelt in
eenige t'samen-spraken.
Utrecht, Willem Clerck.
1674-1677.

- o 13. T'Samen-Sprake, Nopen de
sake der Formulieren
van Gebeden en
Onderrichtingen, Ende de
Poginge van D. Jacobus
Coelman. Predikant tot
Sluijs in Vlaenderen, Daer
ontrent. Door Christianus
Alethinus. Tot Rotterdam,
Gedrukt bij Henricus

- Goddaeus, Boeckdrucker
in den Oppert: Anno 1675.
Aanwezig: U.B. Leiden.
- o 14. Uyt-Spanningen,
behelsende eenige
stigtelycke liederen, en
andere gedigten. Verdeeld
in vier Deelen. ... Ende een
Aanhangsel van
verscheydene so in d'ordre
overgeslagene, als andre.
Utrecht, Willem Clerck.
1676. Ook aanwezig: U.B.
Leiden, Utrecht;
Bibliotheek Theol. School
Kampen.
- o 14a. - 2e druk, Utrecht, Willem
Clerck. 1679. Volgens
bericht van de uitgever had
men hem gevraagd L's
liederen 'met nieuwe
t'zaamgestelde
Bovenzangen ende
Grond-stemmen te
drukken', weshalve hij
'den vernuftigen Musicijn
J.C. Valbeek (had)
verzocht op meest alle deze
Lieder en nieuwe Wijzen met
hunne nevens gaande
Grond-stemmen te willen
maken'. In afwachting van
deze uitgave verscheen nu
een goedkopere editie
zonder muziekvoorbeelden.
- o 14b. - (3e druk), Amsterdam, J.
Boekholt. 1681.
- o 14c. - 4e druk, Amsterdam, J.
Boekholt. 1683. In
datzelfde jaar verscheen
ook een 4e (!) druk bij
Willem Clerck te Utrecht
(in bezit van J.
Kwekkeboom, Goes).
- 14d. - 5e druk, Amsterdam,
Wed. de Groot en Utrecht,
Wed. Klerck. 1693-95.

*

14e.

- 5e druk, Utrecht, Wed.
Klerck. 1694.

- 14f. - 6e druk, Amsterdam
-Utrecht 1703.
- 14g. - 7e druk, Amsterdam,
Wed. de Groot en Utrecht,
Justus van Stuyvezant.
1713.
- 14h. - 8e druk, Amsterdam,
Wed. Barent Visscher.
1721.
- 14i. - 9e druk, Amsterdam,
Evert Visscher. 1727.
- 14j. - 10e druk, Amsterdam,
Evert Visscher. 1733.
- 14k. - 10e druk, Amsterdam, J.
Kannewet. z.j.
- o 14l. - 11e druk, Amsterdam, J.
Kannewet. 1739.
- 14m. - 12e druk, Amsterdam, J.
Kannewet. 1743.
- 14n. - 13e druk, Amsterdam, J.
Kannewet. 1752.
- 14o. - 14e druk, Amsterdam, J.
Kannewet. 1760.
- 14p. - 15e druk, Amsterdam, J.
Kannewet. 1769.
- 14q. - 16e druk, Amsterdam, J.
Kannewet. 1780.
- o 14r. - Nieuwe uitgaaf, bewerkt
onder toezicht van een
Leeraar der Ware
Gereformeerde Kerk.
Nijmegen 1857.
15. Ter Gedagtenisse van den
Eerwaardigen,
Godtsaligen, Geleerden en
seer Vermaarden Heere,
den Heere Gysbertus
Voetius. ... Utrecht, Willem
Clerck. 1676. Aanwezig:
U.B. Utrecht, Bibliotheek

Maatschappij der Nederl.
Letterk. te Leiden.

Studies over Jodocus van Lodenstein

Niet opgenomen zijn schooluitgaven, krante-artikelen en naslawerken.

1. J. Heringa, *Jodocus van Lodenstein, beschouwd als Volksleeraar*, in: 'Kerkelijke Raadvrager en Raadgever' IV, 1e st. (1843), p. 187-209.
2. L.E. Bosch, *Het Park (J. van Lodenstein)*, in: 'Utrechtsche Volks-Almanak voor het Jaar 1850', Utrecht 1850, p. 33-50.
3. A.W. Bronsveld, *Bloemlezing uit de gedichten van Jod^s. van Lodensteyn. Met inleiding en woordenlijst*, Rotterdam 1867.
4. Simon Gorter, *Lodensteyn's liederen*, in: 'De Gids', 1868, 2e st., p. 323-354; herdrukt in zijn *Letterkundige Studiën I*, Amsterdam 1871, p. 129-172.
5. P. Jzn. Proost, *Jodocus van Lodenstein. Eene kerkhistorische studie* (Leidse diss.), Amsterdam 1880; 2e dr. (zonder bibliografie) ald. 1882.
6. W.H. de Beaufort, *Jodocus van Lodenstein*, in: 'De Gids' 1884, 4e st., p. 42-69; herdrukt in zijn *Geschiedkundige Opstellen I*, Amsterdam 1893, p. 115-145.
7. A.C. Duker, Gisbertus Voetius, Leiden 1897-1915, 3 dln. + register, passim.
8. G. Brom, *Perk en Lodenstein*, in: NTg. 23 (1929), p. 147.
9. D. Th. Enklaar, *Het voorbeeld van Lodenstein's 'Medicijnmeester'*, in: Ts. 56 (1937) p. 84-86; herdrukt in zijn *Lezende in buurmans hof*, Zwolle 1956, p. 46-48.
10. Martien Beversluis, *Jodocus Lodensteyn. Een bloemlezing uit zijn gedichten*, Baarn z.j. (1938).
11. Cornelia W Roldanus, *Zeventiende-eeuwsche geestesbloei*, Amsterdam 1938; 2e herziene druk

- Utrecht-Antwerpen 1961 ('Aulapocket' 59), p. 75-87.
12. F. Jansonius, *J. van Lodensteyn en Geerten Gossaert*, in: 'Levende Talen', nr. 104 (1939), p. 118.
13. M.J.A. de Vrijer, *Schortinghuis en zijn analogieën*, Amsterdam 1942, p. 117-143.
14. idem, *Uren met Lodenstein*, Baarn z.j. (1943). Een bloemlezing uit L's proza en poëzie in gemoderniseerde spelling.
15. Cath. van de Graft, *Utrechtsche dichterswoningen IV. Jodocus van*

- Lodensteyn*, in: 'Maandblad van Oud-Utrecht' XIX (1946), p. 28-32.
16. K. Heeroma, *Protestantse poëzie der 16de en 17de eeuw* II, Amsterdam 1950, p. XV-XVI, 80-96.
 17. over het geslacht Van Lodensteyn in: 'De Nederlandse Leeuw' 1951, p. 16.
 18. J.C. Trimp, *Joost van Lodensteyn als piëtistisch dichter* (diss. Djakarta), Groningen 1952. Bespr. door W.A.P. Smit in NTg. 46 (1952), p. 159-161.
 19. G.A. van Es, in: *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden* V (1952), p. 345-357.
 20. W.A.P. Smit, *Niet Lodensteyn, maar Doeslaar*, in: NTg. 46 (1953), p. 207-208.
 21. Geerten Gossaert, *Op het matje*, in 'Maatstaf' III (1955-56), p. 673-684.
 22. A. van Duinkerken, *Jodocus van Lodensteyn*, in: 'De Gids' 120 (juni 1957), p. 413-417; herdrukt in zijn *Beeldenspel van Nederlandse dichters*, Utrecht-Antwerpen z.j. (1957), p. 117-122.
 23. J. van Ham, *Lodensteyn in Zeeland*, in: 'Zeeuws Tijdschrift' 13 (1963), p. 13-17.
 24. C. Blokland, *Willem Sluiter 1627-1673*, Assen 1965, passim.
 25. F. Ernest Stoeffler, *The rise of evangelical pietism*, Leiden 1965, p. 141-148.
 26. D. Slagboom, *Jodocus van Lodensteyn*, Utrecht 1966.
 27. J. de Boer, *De verzegeling met de Heilige Geest volgens de opvatting van de Nadere Reformatie* (diss. Kampen), Rotterdam 1968, p. 139-149.

Afkortingen

Henkel-Schöne	<i>Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts.</i> Herausgegeben von Arthur Henkel und Albrecht Schöne, Stuttgart 1967.
Langen	August Langen, <i>Der Wortschatz des deutschen Pietismus</i> . Zweite ergänzte Auflage, Tübingen 1968.
NTg.	<i>De Nieuwe Taalgids</i> .
Timmers	J.J.M. Timmers, <i>Symboliek en iconographie der christelijke kunst</i> , Roermond-Maaseik 1947.
Ts.	<i>Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde</i> .
Weijnen	A. Weijnen, <i>Zeventiende-eeuwse taal</i> ⁴ , Zutphen 1955.
WNT	<i>Woordenboek der Nederlandsche Taal</i> .

Lijst van illustraties

1. Op de omslag: familiewapen Van Lodenstein volgens Mr. Willem van der Lely, *Namen en Wapenen der Ed. Agtbaare Heeren Veertigh Raaden der Stad Delft* (hs. 18e eeuw, GA Delft, fol. 4). Afmetingen: 32 × 37 mm; kleuren: lazuren balk, barensteel van sabel in een gouden veld.
2. Het PARK buiten Utrecht, waar Lodenstein woonde. Gravure door Hendrik Spilman naar een tekening van Jan de Beyer uit 1744 (p. 6).
3. Handschrift van Jodocus van Lodenstein: fragment uit brief aan Margaretha Harscamp van 19/23 augustus 1673 (p. 21).
4. Titelblad van de eerste druk van Lodenstein's *Uyt-Spanningen* (p. 30).

J. van LODENSTEYNS UYT-SPANNINGEN,

Behelsende

Eenige STIGTELYKE LIEDEREN
en andere GEDIGTEN.

Verdeeld in vier Deelen.

I. *Bybel-stoff: of Bedenckingen over, en Uyt-
breydingen van eenige plaatsen der H. Schrifture of
Psalmen.*

II. *Aandagten over Bysondere Geestlijke Stoffen.*

III. *Stigtelijke Invallen op verscheydene Voorvallen.*

IV. *Boetsdigten,*

Ende een Aanhangsel van verscheydene so in d'or-
dre overgeslagene, als andre.

Tot U T R E C H T,

By WILLEM CLERCK, Boekdrucker en Boek-
verkoper op de Neude in Kintjens-haven. 1676.

Eph. 5: 19

*Sprekende onder malcandren met Psalmen, ende Lof-sangen ende
Geestelijke Liedekens: singende ende psalmende den Heere in uw herte.*

Voor-reden

Christen Sangers,

- [1] Het is seldsaam te bemercken, wat op des menschen herte¹
 [2] in 't gemeen vermag de *Digt-* en *Sang-const.* Het maackt de
 [3] bewegingen wonderlijk gaande, en voert door dat middel
 [4] de sake selve diep in 't herte. 't Schijnt dat 't Redelijck schepsel
 [5] uyt der aard in maat en ordre een genoeghe heeft.
- [6] Het heeft de *H. Godlijke Majesteyt* behaagt dickwijls Hare
 [7] geheymenissen op so een wijze aan 't schepsel voor te dragen:
 [8] insonderheyd om 't selve van sijn pligt (op een ongemene
 [9] wijze) te vermanen, en 't Godlick regt te verdedigen, ofte ook
 [10] om des Heeren ondoorgrondelijcke Grootheyd, de Heerlijk-
 [11] heyd der Eere sijner Majesteyt, ende sijne wonderlijcke daden
 [12] te vermelden, ende het volgende geslagte in geheugenisse te
 [13] doen houden. Dit middel behaagde die *H. Wijsheyd* te gebruiken
 [14] (die aller herten in sijn hand heeft) om met den Mensch na
 [15] sijnen aard te handelen. Begaafde ook en gebruyckte daar toe¹⁵
 [16] sijne Dienaren: somtijds geringen onder de menschen; oock
 [17] wel groote en aansienlijcke, ja Coningen selve, die hare digten¹⁷
 [18] dan aan and're overgaven, en selve wel onder en met de ge-
 [19] ringste des volx al springende en spelende opsongen. Dit weet
 [20] den Vyand van 't menschelijck heyl oock wel: ende daarom
 [21] (gelijck hy veeltijds de *H. Godtheyd* na-aapt) vervatede van ouds²¹
 [22] sijne Afgod-spraken in 't gemeen mede in versen, gelijck hy
 [23] oock sijne Propheten so doen spreken en schrijven heeft.
 [24] Hier door heeft hy groot veld gewonnen in de werld. 't Was
 [25] soo wonder niet in de duystere tijden en plaatsen der onweten-
 [26] heyd. Maar dat het hem nu geluckt menschen van groote
 [27] bequaamheyd dese maniere van schrijven t'sijnen dienste, tot
 [28] opweckinge van onkuysche bewegingen, en and're Begeer-
 [29] lijckheden te doen aanleggen, soud meer wonderlijk sijn,
 [30] had niet de Heere *Jesus* sulx van onse tijden voorsegt: Nu is het
 [31] wel seer beclagelijck, maar ons min aanstotelijck. Ik moet be-³¹

1 *seldsaam*: merkwaardig.

15 *Begaafde*: begiftigde.

17 *Coningen*: David nl., cf. 2 *Sam.* 6: 5 en 1 *Kron.* 13: 8.

21 De aap geldt reeds in de *Physiologus* (2e eeuw n. Chr.) als symbool van de duivel. Deze laatste is de nabootser, de aap van God; cf. Timmers, nr. 754.

vervatede: vervatte.

31 *min*: minder.

[32] kennen, dat gelijk mijne genegentheyd tot het digten, my
 [33] mijne *rust-* of *uyt-span-tijd* dickwijls daar in heeft doen besteden,
 [34] en sulx voort gebragt heeft als gy hier siet; also de vorige
 [35] aanmerckinge dit my aan U l. heeft doen gemeen maken, om³⁵
 [36] u l. het ydele uyt de hand te doen vallen, vertrouwende dat
 [37] *dese stoffe* by u l. de *kunst* van d'andren opwegen sal.³⁷

[38] Tot de *Sang-lust* behoev ick u l. niet aan te manen. laat ick
 [39] u maar eenig onderrigt doen. Dit is *Gode te singen in den Geest*,
 [40] en derhalven,

[41] 1. 't Herte dient tot den sang opgeligt door *eenige sugtingen*⁴¹
 [42] of gebeden tot den Heere, 't sy dan eensame of gesellige,⁴²
 [43] gestelde of uytgeschotene.⁴³

[44] 2. Daar moet grooten *aandagt*, *opmerckinge* en *Eerbied* tot
 [45] dit werck toe gebragt werden, benevens eene gestadige opge-
 [46] togenheyd des herten, niet te onderlaten door voor- of tusschen-⁴⁶
 [47] vallen van burgerlijcke beleeftheden of diergelijcke.

[48] 3. Dat men versta dat sulcke by-een-comsten der Christenen
 [49] allenthalve tot stigtinge van elcanderen beleydt moeten⁴⁹
 [50] werden: ende derhalven dient na yder gesang yder der leden⁵⁰
 [51] vryheyd en tijd te hebben vrymoedig voort te brengen 't geen
 [52] de *H. Goedtheyd* in 't singen hem door den Geest geopenbaart
 [53] of doen gevoelen heeft, op dat dit een vrugtbare oeffeninge sy.

[54] 4. Dit moet sonder aansien van personen geschieden, ge-

35 *U l.*: Ulieden.

37 Deze bescheidenheidstopos mag ons niet in de verleiding brengen om te denken dat L. werkelijk zo geringschattend over zijn *Uyt-Spanningen* dacht. Ook Huygens betitelde zijn gedichten als slechts *Otia*: werk van ledige uren.

41 *opgeligt*: 'uit de gewone aardsche stemming gerukt, opgetogen' (*WNT* XI, 1003).

42 *gesellige*: gemeenschappelijk (gebed).

43 *gestelde*: op schrift gestelde.

uytgeschotene: zelfgemaakte, geïmproviseerde; cf. in r.k. spraakgebruik de term *schietgebed* voor een haastig, spontaan en kort gebed.

46 *opgetogenheyd*: verrukking.

niet te onderlaten: die niet onderbroken, verstoord mag worden.

49 *allenthalve*: in ieder opzicht (eigenlijk: van alle kanten).

beleydt: belegd (volt. deelw. van ww. *beleggen*).

50 *werden*: worden.

[55] merckt de vrye Godt wel dickwils *de cleyinste het nuttigst open*⁵⁵
 [56] *baret*. Weshalven de cleyne niet schroomig sijn en moeten⁵⁶
 [57] voor te stellen 'tgeen de Heere haar geeft, want sulx al veeltijds
 [58] uyt eergiericheyd, of schanden-vrees voort comt. Ende en
 [59] moeten oock de meerdere, in kennisse, ordinaire openbaringe,⁵⁹
 [60] welsprekentheyd &c. die cleyne niet cleyne- of ver-agten, ofte
 [61] haar spreken na de regulen van eenige conste siften, en haar⁶¹
 [62] so enigins te schande maken: eene boose greep van de Ny-
 [63] dicheyd, daar *den* waren *Geest geen lust toe en heeft*, Jac. 4: 5.⁶³

[64] 5. So In 't singen als in 't spreken moetmen seer agte geven
 [65] dat alles *ordentlijck* geschiede. Den *sang*, gelijk sy juyst niet
 [66] en behoeft al de kunstige swieren van de sang const, so moet
 [67] de selve evenwel *toon en maat* houden, op dat het geen onge-
 [68] schickt geroep en sy. Een moet den *voorsang* hebben, en (is de⁶⁸
 [69] stem daar na) so den *bovensang* dat alle sig daar na, en onder⁶⁹
 [70] voegen, op dat men niet alleen gelijk beginne en uyt come,
 [71] maar oock men in yder syllabe gelijcke toon en maat houde.
 [72] Men moet wel vry uyt de borst (alsmen segt) singen, dat is,
 [73] de woorden niet binnens-monds mompelen, maar in 't singen
 [74] klaar uyt-spreken; dog 't hardste schreeuwen en is het beste
 [75] singen niet.

[76] Dit al segge ick, (oock wel op dat de *Sang-const* ordentlijck
 [77] gaande, haar cragt en hulp tot der Sielen opgetogenheyd geve,

55 *gemerckt*: aangezien.

vrye: vrijmachtige.

de cleyinste...: cf. *Matth.* 11: 25: 'In dienzelfden tijd antwoordde Jezus en zeide: Ik dank U Vader! (...) dat Gij deze dingen voor de wijzen en verstandigen verborgen hebt, en hebt ze den kinderkens geopenbaard'. Deze en overige bijbelcitaten volgens de Staten-vertaling.

56 *Weshalven*: reden waarom.

59 *ordinaire openbaringe*: natuurlijk inzicht.

61 *siften*: kritiseren.

63 *Jac.* 4: 5: 'Of meent gij, dat de Schrift tevergeefs zegt: De Geest, Die in ons woont, heeft Die lust tot nijdigheid?'

68 *den voorsang hebben*: voorzanger zijn, leiding geven aan de samenhang. L. schijnt hiervoor de voorkeur te geven aan de hoogste stem: en '(is de stem daar na) so den *bovensang*'

69 *so*: eveneens.

- [78] daar van boven seyde, maar) insonderheyd, op dat het waarlijk
 [79] een daad der *Christen-propheteringe* zijn soude, in welcke men
 [80] elcander *stigtinge* moeste *spreken*, en geen onverstanelijck geluyd
 [81] maken, of *in de lugt spreken*, gelijk *d' Apostel* van de vreemde⁸¹
 [82] talen segt 1 Cor. 14: 9. welcke gantsche verhandelinge vers
 [83] 5, 6, 7, 8, &c. op dese sake seer toepasselijck is. Die daar by
 [84] zijn, ende, of geen gelegentheyd en hebben om in een boeck
 [85] in te sien, ofte niet lesen en connen, die moesten alle de woorden
 [86] duydelijk connen verstaan (gelijck ik dat in Burgerlijcke ge-
 [87] sangen wel somtijds heb hooren toegaan) op dat syl. ook hare
 [88] stigtinge daar van krijgen mogten; ende die ons beluysteren,
 [89] (dat wy in desen seer wel lijden mogen) al waren het onregt-
 [90] sinnige, wereldsche, Vleeschlijcke menschen, desgelijcx; op dat⁹⁰
 [91] sy *overtuygt mogten zijn*; wanneer sy onse by een comsten laste-
 [92] ren; ja (de Heere het soo bestellende) het *verborgene van haar*⁹²
 [93] *herte* aan haar eens *openbaar mogte werden*, ende sy op haar *aange-*
 [94] *sigte vallende*, *Godt aanbidden en vercondigen dat Godt waarlijk*
 [95] *onder ons is*. Ick en kan niet ontveynsen dat ick nog yet anders⁹⁵
 [96] hier in voor hebbe. T.W. De *Grond-deugd van Nedericheyd* was⁹⁶
 [97] een Christen te leeren in den claren onder-sang te houden. de⁹⁷
 [98] *Hoofd-deugd van Verloochening* in den Buygsamen maat-en na-⁹⁸

81 *d' Apostel*: Paulus.

90 *Vleeschlijcke*: zondige. *Vlees* is in het Nieuwe Testament de gewone aanduiding voor de natuurlijke, d.i. zondige mens.

92 *bestellende*: bepalende, inrichtende.

95 *yet*: iets.

96 *T.W.*: te weten.

97 *claren*: zuivere.

onder-sang: de heer F.H. Matter van het Volksliedarchief te Amsterdam, tot wie ik mij om opheldering van L's musicologische terminologie had gewend, was zo vriendelijk mij het volgende te schrijven: 'Hoewel Lodensteyn dat nergens expliciet zegt, wijst alles er op dat hij denkt aan *meerstemmig* zingen. Dat is vreemd, want zijn liederen zijn alle strikt éénstemmig. Dat hij *tenminste* aan een bas denkt (al of niet becijferd ten behoeve van begeleiding door een akkoordinstrument, orgel of clavecimbel e.d.) bewijst zijn term "ondersang", die volgens mij niets anders dan *laagste stem* (in de 17e eeuw ook wel *grondstem* genoemd) kan betekenen. Behalve aan uitvoering door één melodievoerende stem met begeleiding van bas (met akkoordinstrumenten) kan dan ook nog gedacht worden aan uitvoering door meerdere, bv. 4 stemmen, al of niet met instrumentale medewerking.' (br. van 1-7-1970).

98 *Verloochening*: zelfverloochening (nl. in zoverre aanpassing aan de voorzanger vereist is).

- [99] sang. *De Band-deugd van Eendragt* in de voeglijke stemme⁹⁹
 [100] menginge van den mede-sang. ende de *Hemel-deugd van Hal-*¹⁰⁰
 [101] *lelu-jah, of s' Heeren-loff* in het duydtlijck singen van wel-ver-¹⁰¹
 [102] stanelijcke woorden.
- [103] 6. Nopende de ordre in 't spreken over het gesongene, den¹⁰³
 [104] *Apostel* geeft ons daar ontrent seer klaar berigt 1 Cor. 14.
 [105] Cap. Dat het geschiede van *die, dien de Heere thans yet tot stigtinge*
 [106] *geeft* vers 26, dat het maar *door eene gelijk geschiede*, vers 30.
 [107] en der halven dat niet in een geselschap, verscheydene t'samen-
 [108] voegingen sijn, daar uyt een onordentlijck gemurmél en on-¹⁰⁸
 [109] aangenaam en onverstanelijck geraas ontstaat, veel min, dat¹⁰⁹
 [110] verscheydene gelijckelijck elcander overroepen, maar dat de
 [111] *eerste swijge* als den tweden spreken sal, *ibid.* het sy dan dat hy
 [112] wat nieuws op te heffen, ofte tot bevestiging of beproeving¹¹²
 [113] van 't gesegde yet by te brengen heeft. Ende dit alles so in den
 [114] sang als in 't spreken moeste alsoo in ordre geschieden, juyst
 [115] niet altijd door eenen Voor-ganger of beleyder van 't gesel-¹¹⁵
 [116] schap, maar, 's *Heren Geest* van *Nedricheyd, Goedgunsticheyd,*
 [117] *Leersaamheyd, Sagtmoedicheyd, Vriendlijckheyd, &c.* daar voor-
 [118] gaande, moeste en soude dat alles leeren. 't welcke dan een
 [119] naam-cundige vervulling van de goede *Belofte*, en een Heerlijck¹¹⁹
 [120] bewijs van de magtige *Heerschappye onses Conings Jesus* soude

99 *maat- en na-sang*: *maat-sang* is de gebruikelijke term voor melodie; komt als zodanig ook voor in het achter de voorrede gedrukte lofdicht van A. Godart, str. IV. *na-sang* betekent, analoog aan *voorsang*, het volgen van de voorzanger, die de *maat-sang* zingt.

Band-deugd: niet in *WNT*.

voeglijke: harmonieuze.

100 *mede-sang*: volgens de heer Matter kan men hieronder verstaan de samen-zang van het geheel, 'maar misschien ook: de *tussenstemmen*, die uiteraard altijd ondergeschikt zijn aan bovenstem (liedmelodie) en bas. (Men) heeft dan het gehele klank-beeld, melodie, middenstemmen en bas, compleet, waarbij dan wel het woord "na-sang" er misschien wat vreemd tussenin staat.' *Hallelu-jah*: betekent letterlijk: prijs Jahweh!

101 *wel-verstanelijcke*: goed verstaanbare.

103 *Nopende*: wat betreft.

108 *gemurmél*: gemompel.

109 *onverstanelijck*: onverstaanbaar.

112 *beproeving*: toetsing.

115 *beleyder*: leider.

119 *naam-cundig*: met name bekende; cf. *WNT* IX, 1370.

- [121] zijn, sig vertoonende *met* ons, Math. 28: 20. *onder* ons, Math.¹²¹
 [122] 18: 20. *in* ons Eph. 3: 17. Gal. 2: 20. in de regeringe van al¹²²
 [123] onse bewegingen, woorden en sangen na de wijze en mate,
 [124] die in den Hemel gehouden werd, dat is in de voorn. *Deugden*.
 [125] Ick soud u te lang op-houden, *Christen-sanger*, woud ick my
 [126] in desen na den eysch uyt-laten: 'k gedrage my tot 't gene
 [127] somtijds in 't publijck daar toe gesegt is, en werd. Laat ick
 [128] u nog maar over twee dingen onderrigt geven.
 [129] 't Eerste is, *Dat ick met mijn gesangen te voorschijn come, als*
 [130] *de tijden treuricheyd schijnen te vereyschen* om des Heeren roeden,¹³⁰
 [131] die niet alleen ons *Vaderland* t'hans so harde treffen, maar
 [132] *Zyon* dermaten raken, dat des Heeren Geest als van ons ge-¹³²
 [133] weken sijnde, al des selfs cieraad (in welcken het behoort uyt
 [134] te steecken) by na vergaan is, en sy door 't drincken van den
 [135] swijmel-wijn in so een dood-slaap geraackt, dat sy haars
 [136] Bruidegoms gestalte nauwlijcks meer kennet. Dog weet, als
 [137] de Heere in so een geval *vreugde* in het volck wraackt, verstaat¹³⁷
 [138] Hy de *vleeschlijke* of *ydele*, als Jes. 22: 12, 13. De uysterlijke¹³⁸
 [139] castijdingen en raken de *Verligteden* (wiens deel op aarde niet¹³⁹

121 *Matth.* 28: 20: 'En ziet, Ik ben met ulieden al de dagen tot de voleinding der wereld.'

122 *Matth.* 18: 20: 'Want waar twee of drie vergaderd zijn in Mijnen Naam, daar ben Ik in het midden van hen.'

Eph. 3: 17: 'Opdat Christus door het geloof in uwe harten wone, en gij in de liefde geworteld en gegrond zijt.'

Gal. 2: 20: 'Ik ben met Christus gekruisigd; en ik leef, doch niet meer ik, maar Christus leeft in mij; en hetgeen ik nu in het vleesch leef, dat leef ik door het geloof des Zoons van God, Die mij liefgehad heeft, en Zichzelven voor mij overgegeven heeft.'

130 *roeden*: eigenlijk een samengebonden bos twijgen om iemand mee te tuchtigen; in het Oude Testament vaak ter aanduiding van Gods straffende toorn, bijv. *Job* 9: 34: 'Dat Hij van mij Zijne roede wegdoe'.

132 *Zyon*: oorspronkelijk de burcht van het oude Jeruzalem, of de daarop gebouwde tempel van Salomo; vandaar bij uitbreiding: de stad Jeruzalem, het Joodse volk, en in geestelijke zin: de gemeente van Gods uitverkorenen, de Kerk.

137 *wraackt*: afkeurt.

138 *Jes.* 22: 12-13: 'En te dien dage zal de Heere, de Heere der heirscharen, roepen tot geweene en tot rouwklage, en tot kaalheid en tot omgording des zaks; Maar ziet, er is vreugde en blijdschap met runderen te dooden, en schapen te kelen, vleesch te eten, en wijn te drinken, want morgen zullen wij sterven!'

139 *Verligteden*: (door Gods Geest) verlichten; hier, evenals in de bijbel, duidelijk in religieuze zin, gelijk steeds bij onze 16e- en 17e-eeuwse schrijvers. Naderhand pas, bij Van Effen, krijgt het de specifieke betekenis van 'aufgeklärt'.

[140] en is) so niet; of sy connen en moeten, oock *als de kudde uyt*
 [141] *de koye afgescheurt werd &c. in den Heere* (die haar genoegsaam
 [142] *Deel is) van vreugde opspringen, en haar verheugen in den Godt haars*
 [143] *heyls*, als Hab. 3: 17, 18. En de breucke van *Zyon* smertet haar¹⁴³
 [144] wel seer, en doet haar treur-sangen singen, Evenwel, sy er-
 [145] kennen dat de H. *Godlijcke Hoocheyd* altijd weerdig is en blijft
 [146] (hoe het oock met ons en *Zyon* staat) om met gesangen ver-
 [147] heerlijckt te werden. Sy aan-bidden het *Godlijck H. Regt* in
 [148] desen, en prijsen het. Sy gelaten de comste van *Jesus Coningrijk*
 [149] aan de *Wijsheyd van sijnen H. Wille* onbepaaldelijck; ende het
 [150] dunckt haar genoeg *Wagters op so een Heere*, en *Lief-hebbers*
 [151] *van sijne verschijninge te sijn*. Ondertusschen singen sy een Lied
 [152] in die *Nagt om wakende* te blijven, en gaan haren *Bruydegom*¹⁵²
 [153] also te gemoete, wel droevig sijnde, dog ook altijd blijde,
 [154] 2 Cor. 6: 10. Phil. 4: 4, 1 Thess. 5: 16.¹⁵⁴

[155] 't Ander is, dat ick sommige mijner Liederen gedigtet heb,
 [156] en late voor-comen op *sang-wijse* die de werldsche vleeschlijcke
 [157] menschen op hare ydele liederen gebruycken. Maar stoot u
 [158] daar niet aan,

[160] *De voys en weegt Godt niet of die is swaar of ligt*

[161] Segt *D. Bushoff*, Sommige die soo wat de aanstotelijckste¹⁶¹
 [162] schenen, heb ick andre voysen op - en by - laten stellen, daar
 [163] mense op singen can, lust het ymand soo. My aangaande, ik

143 *Hab. 3: 17-18*: 'Alhoewel de vijgeboom niet bloeien zal, en geene vrucht aan den wijnstok zijn zal, dat het werk des olijfbooms liegen zal, en de velden geene spijs voortbrengen; dat men de kudde uit de kooi afscheuren zal, en dat et geen rund in de stallen wezen zal; Zoo zal ik nochtans in den Heere van vreugde opspringen; ik zal mij verheugen in den God mijns heils.'

152 *die Nagt*: het door de zonde verduisterde aardse leven; het beeld gaat terug op *Rom. 13: 12*.

154 2 Cor. 6: 10: 'Als droevig zijnde, doch altijd blijde; als arm, doch velen rijk makende; als niets hebbende, en nochtans alles bezittende.'

Phil. 4: 4: 'Verblijdt u in den Heere allen tijd; wederom zeg ik: verblijdt u.'

1 Thess. 5: 16: 'Verblijdt u te allen tijd.'

161 *D.(ominee) Busshof*: Barnardus Busschhof (1593-1639), sinds 1619 predikant te Utrecht; geestverwant van Voetius. Het citaat staat in zijn *Nieuwe Lof-Sangen, en Geestelijcke Liedekens* van circa 1625. Blokland, p. 106, vermeldt hiervan een 17e druk van omstreeks 1695. Het geciteerde vers gaat verder: 'Sijn wacker oog besiet de kern van 't Gedigt.' Zie over Busschhof nog het *Nieuw Nederl. Biogr. Woordenboek* VI, 241.

[164] houde het daar in met mijn voorn. *Voorsaat*, en meene soo een¹⁶⁴
 [165] argernis is enckel genomen. Gelijck alle dingen, soo is de soe-¹⁶⁵
 [166] ticheyd van de Maat-trant den Christen eygen. heeft de werld
 [167] yet soets gevonden en gebruyckt, sy besitten het onregtveer-
 [168] dig; wy nemen het onse. De swacken (hoop ick) sullen dit
 [169] verstaan, of wy (als wy 't weten) haar op- en aan-nemen en¹⁶⁹
 [170] verschonen. Die lasteren, hebben wat na by te comen, en de
 [171] woorden van onsen sang verstaande, sullen sy Gode de eere
 [172] geven; of (gaan sy voort) ons gelegentheyd van dulden, meed-
 [173] lijden met haar te hebben, en den Heere biddende haar te
 [174] segenen, gelijck sy horen sullen, verdriet het haar maar niet
 [175] onse by-een-comsten ten eynde toe te beluysteren. Dit sal al
 [176] onse wraack sijn. want als wy onder 't beleyd van ons *aller-*
 [177] *sagtmoedigst Hooft*, de sang-const oeffenen, werden daar door
 [178] onse gemoederen versaget: en gelijck wy leeren moeten onse
 [179] herten gelijck onse stemmen onder een te mengen, so en moet'
 [180] er oock geen bitterheyd over blijven, self tegen onsen laste-
 [181] renden naasten.

[182] Sangers, ick wensche ul. de Harmony van de *Eeuwige*
 [183] *Waarheyd*, 't Heyl van de Salige Engelen en Zielen, t.w.
 [184] *Godt Al en 't Schepsel Niet*, dat gyl. die hier moogt leeren, om¹⁸⁴
 [185] sonder Eynde te singen, en daar in u selven en alle *Eygen*
 [186] eewiglijck te verliesen.

[187] *Ul. Dienstw. tot die*

[188] *Salicheyd*

[189] Utrecht 7/17 Julii

[190] 1676.

[190] J. van Lodensteyn

164 voorn.: voornoemde.

Voorsaat: voorganger (nl. Busschhof).

165 *genomen*: ondersteld, cf. *WNT* IV, 1572.

169 *of*: indien.

184 Cf. Lodenstein's lied *Schepselen Niet en Jesus Al* uit 1661, *Uyt-Spanningen*, p. 133. In mystiek taalgebruik kan *niet(s)* zowel betrekking hebben op God als op de nietigheid van de mens. Piëtistische auteurs leggen de nadruk op het laatste. Zie Langen, p. 148.

I. Deel

**Behelsende eenige / Bybel-Stoff, / of /
Bedenckingen over, en Uyt-breydingen van /
eenige plaatsen der H. Schrifture / of Psalmen.**

Grootsheyd des levens*

Waar heen mijn hert? gy steygert niet / maar stijgt¹
 En hijgt oock sonder trappen opwaarts: sijgt²
 Gemetlijck raad ick u / want so gy op³
 Den top

5 In vollen runn comt / en daar meent te staan:⁵
 't Sal wislijck tegen uwe mening gaan /⁶
 Want uwen drift drijft u op 't hoogste weer
 Ter neer.

En als gy dan aan 't rollen sijt: Oh! oh!⁹
 10 Uw vaart vergroot uw val: dies seg ick nog¹⁰
 Sta stil / en schouwt u self; ick wedd' gy siet
 Een *Niet*.¹²

* Dit is een van de drie *Aandachten* (meditaties) op 1 *Joh.* 2: 16: 'Want al wat in de wereld is, namelijk de begeerlijkheid des vleesches, en de begeerlijkheid der oogen en de grootschheid des levens, is niet uit den Vader, maar is uit de wereld.' Van Es heeft al gewezen op de fascinerende geladenheid van dit bij uitstek barokke gedicht, 'kenbaar aan de hevig concrete beeldspraak, aan de woordspelingen en climaxen, aan de verzwarende binnenrijmen, de heftige enjambementen, ook van de ene strophe naar de andere, de omzettingen in de jambische maat en de breking der slotregels in den herhaalden slag van het eindrijm' (a.w., p. 350).

1 *steygert*: klimt.

2 *hijgt*: 1) snakt; 2) zwoegt.
sijgt: daal.

3 *Gemetlijck*: trapsgewijze, voorzichtig (niet in *WNT*).

5 *run*: latere drukken hebben *ren*.

6 *wislijck*: stellig.

9 *Oh!*: blijkens het rijm uitgesproken als *och*, zoals in latere drukken ook gespeld is.

10 *dies*: daarom.

12 *Een Niet*: iets nietigs, iets dat volstrekt zonder waarde is; cf. voor dit sleutelwoord in Lodenstein's spraakgebruik ook p. 39.

Den naackten Jesus, of Aandagt op Joh. 19: 23.*

Aan D. Samuel Doeslaar op sijne Bedenckingen daar over. 19. Maart
1652.

Vermogend *Goud*, dat om uw glans gepresen
Uw Dienaars cluystert / en had my wel eer²
Gevangen / my sal na dees' tijd veel meer³
Den *naackten Jesus* wesen.⁴

- 5 Na dat ick dien had in mijn oog gecregen /
Strax was den Amethijst beswalckt / en 't sonck⁶

* Oudste leesvers van Lodenstein; vond zijn aanleiding in een op 19 maart 1652 te Delft gehouden predikatie van L's vriend en collega ds. Samuel Doeslaar (overleden 5 oktober 1652) over de tekst: 'De krijgsknechten dan, als zij Jesus gekruisigd hadden, namen Zijne kleederen (en maakten vier deelen, voor elken krijgsknecht een deel) en den rok. De rok nu was zonder naad, van boven af geheel geweven.' Lodenstein zat onder het gehoor van Doeslaar. Zijn gedicht bevat waarschijnlijk een korte samenvatting van de preek. Doeslaar van zijn kant maakte eveneens een gedicht, nadat hij op 24 maart 1652 zijn ambtsbroeder had horen preken over *Matth. 27: 45-47*. Zijn sonnet *Jesus Verlaten*, dat dus de pendant vormt van *Den Naackten Jesus*, werd door Lodenstein in duidelijke samenhang opgenomen in zijn *Uyt-Spanningen*. Niettemin is het altijd abusievelijk als een gedicht van Lodenstein opgevat, totdat W.A.P. Smit in *Ntg.* 46 (1953) de werkelijke auteur aanwees. Anders dan Doeslaar beperkt Lodenstein zich in zijn gedicht tot een loutere toepassing van de bijbeltekst. De direkte beschrijving van het passiegebeuren blijft achterwege. De contemporaine lijdens-poëzie toont overigens juist een grote voorliefde voor het drastische beeld; cf. Joh. Heesterbeek, *Gedichten op Christus' lijden in de zeventiende eeuw*, in: *Studiën*, nw. reeks, jrg. 65, dl. 119 (1933), p. 123-132; 432-446; dl. 120 (1933), p. 168-182.

2 *wel eer*: voorheen.

3 *my*: datief.

4 *Den naackten Jesus* is onderwerp; L. gebruikt vaak *den* in de nom. sg. masc. vóór iedere consonant (Trimp, p. 66), bij vreemde eigennamen als Jesus past hij de latijnse buiging toe.

6 *Strax*: aanstonds.

De Oosterse amethist is een kostbare, violet-kleurige edelsteen, die o.a. ter versiering diende van de borstlap van de hogepriester, cf. *Exod.* 28: 19.
beswalckt: bezoedeld.

Al wat te voren preuits en pragtig blonck /⁷
 Voor 's *naackten Iesus* segen.

'k Laat hem dien 't lust na groote schatten delven /⁹
 10 'k En wensch geen Scepter nog geen groot gebaar
 Van Magt / geen pragtig cleed van *Iesus*: maar
 Den *naackten Iesum* selven.

Wat moogt gy / Babel / dus uw heyl vermindren /¹³
 En kiest en kust een douck / een lomp / een staff /
 15 Die Iesus aan die schelmen schonck: en gaff
 Sig selven *naackt* zijn kindren.

Den nedrigen Christen, Op Psalm 131.*

Myn Vader die mijn smerte siet /
 Mijn herte siet /
 Mijn hert gebiedt /

7 *preuits*: 1) overmoedig, trots; 2) dartel, uitgelaten.
pragtig: trots.

9 *na*: naar.

13 *Babel*: eigenlijk bijbelse naam voor de stad Babylon; figuurlijk hier ter aanduiding van de 'zondige' wereld waar overdaad en zedeloosheid heerst.

* Uitbreiding van *Ps.* 131: 'Een lied Hammaälôth, van David. O Heere! mijn hart is niet verheven, en mijne oogen zijn niet hoog; ook heb ik niet gewandeld in dingen, mij te groot en te wonderlijk. Zoo ik mijne ziel niet heb gezet, en stil gehouden, gelijk een gespeend kind bij zijne moeder! mijne ziel is als een gespeend kind in mij. Israël hope op den Heere van nu aan tot in der eeuwigheid.' De drie verzen waaruit deze psalm bestaat corresponderen met resp. strofe I-II-III, IV-V-VI en VII. Lodenstein staat in zijn psalmuitbreidingen gewoonlijk zeer vrij tegenover zijn voorbeeld. Hij volgt hier wel de hoofdgedachte en neemt het centrale beeld van het gespeende kind over. Willem Sluiter maakte eveneens een uitbreiding van *Ps.* 131 (*Jeremia's Klaag-liederen*, Amsterdam 1687), maar hij onderscheidde angstvallig bijbelwoord en toevoeging door resp. een gotisch en romeins lettertype; cf. Blokland, p. 83.

- En al sijn grepen weet:
 5 My dunckt / daar legt het neer /⁵
 Daar legt het nedrig neer
 En / dwaal ick / proeft het selve wis /⁷
 Of 't nog verheven is.⁸
- Siet / Vader / of mijn oogen aan
 10 Het hoge slaan /⁹⁻¹⁰
 En hoge staan?
 Siet my gebogen gaan.
 Mijn hert / mijn cleyn begrip /
 Mijn oordeel is een stip /
 15 Ten comt aan 't grondelose niet /
 Dat het niet door en siet.
- Als ick u my genegen sie /
 Uw wegen sie /
 Verlegen bie¹⁹
 20 Ick u mijn dienst. En wie
 Wie ben ick worm / of maad²¹
 (Seg ick) die uwen raad²²
 't Geheym van uw gena-verbond
 Soud peylen tot den grond?
- 25 Heb ick my niet in billijckheyd²⁵
 Gewillicheyd /
 En stilligheyd²⁷
 Ootmoedig neergeleydt?

- 5 *legt*: ligt.
 7 *wis*: zeker.
 8 *verheven*: hoogmoedig.
 9-10 *of mijn oogen...slaan*: of mijn ogen opwaarts zien; cf. vs. 1 van de psalm.
 19 *bie*: bied.
 21 *maad*: made, larve van een insect.
 22 *raad*: raadsbesluit.
 25 *in billijckheyd*: zoals betaamt.
 27 Voor de piëtist vormt de geduldige lijdzaamheid een eerste vereiste voor de Godsbevinding. Daarom rekent hij zich graag tot de 'stillen in het land' uit *Ps.* 35: 20 en wil hij niets liever dan zijn ziel in afwachtcende ontvankelijkheid stilhouden voor Gods inwerking; cf. nog *Ps.* 62: 2 en 131: 2. Gods zwijgen geldt hier als het grote voorbeeld voor deze religiositeit. Zie Langer, p. 174-182. Men vergelijk ook het gedicht *Jesus Voorbeeld*, vs. 19.

- So nedrig als een kind /
 30 So nedrig als een kind
 Dat sig ten vollen vergenoegt
 Als 't maar de Moeder mint.³²
- Een kindje dat maar suygen kan /
 En buygen can /
 35 En tuygen van³⁵
 Sijn onlust met een traan:
 En treckt men 't van de borst /
 En treckt men etc.
 't Mag schreyen om des moeders raad /³⁹
 40 Maar noyt het twisten dorst.
- So my Heer uw genade-stroom⁴¹
 Te stade coom,⁴²
 Of spade coom,⁴³
 Of sig van my vertreckt:⁴⁴
 45 O! droevigen vertreck!
 O! droevigen vertreck!
 Nog sal mijn siele swijgen stil
 Om dat het Vader wil.
- O! Sienders / Priesters / Koningen!⁴⁹
 50 Die woningen /
 En kroningen
 Hebt van Israels Heer.
 Wagt verder op sijn gunst /
 Wagt etc.
 55 Want is sijn goedheyd grondeloos /
 So is sy eyndeloos.⁵⁶

32 *Moeder* is onderwerp!
 35 *tuygen*: getuigen.
 39 *Mag*: kan.
 41 *So*: indien.
 42 *te pas* komt.
 43 *spade*: laat.
 44 *sig vertreckt*: zich terugtrekt.
 49 *Sienders*: profeten.
 56 *So*: evenzo.

Hert-sterckte in Jehova

Op 1 Sam. 30: vers 6.*

Soet Geselschap dat met my¹
 's Hemels Heerscher vry en bly
 Pleegt te loven met gesangen
 In 't gesegend Vaderland;
 5 Nog en swijg' ik niet gevangen:
 's Hemels Geest en kend geen band.

's Hemels Geest te dieren pand
 's Hemels Geest en kent geen band.
 Hoor des Heren Liefelingen
 10 Paulus en zijn Met-gesel¹⁰
 In de wreede Boeyen singen:
 's Hemels Geest en kent geen quel.

Israël in Babels dwang
 Weygerde ('t is waar) den sang:
 15 Want men vergde 't Heylig singen
 Onder 't Goddeloos gejuyg;
 Dies sy liever treurig hingen
 Aan de wilgen 't Vreugde-tuyg.¹⁸

Maar en is niet 's Hemels Oog
 20 Off wy laag sijn / even hoog?

* Tijdens zijn gevangenschap als gijzelaar in 1673 (zie Inleiding) schreef Lodenstein vier liederen van vertroosting, gericht aan de Utrechtse kring van intieme vrienden die elkaar in hun samenkomsten plachten te stichten. Deze vier liederen werden door de dichter zelf in 1674 met een korte voorrede afzonderlijk uitgegeven onder de titel *Meditatien over eenige van 's Heeren Gods Eygenschappen*.

Hert-Sterckte I en II hebben als uitgangspunt 1 Sam. 30: 6: 'En David werd Zeer bange, want het volk sprak van hem te steenigen; want de zielen van het gansche volk waren verbitterd, een iegelijk over zijne zonen en over zijne dochteren; doch David sterkte zich in den Heere, zijnen God.'

1 *Soet*: aangenaam.

10 *sijn Met-gesel*: Silas nl.; te Filippi in de gevangenis geworpen zijnde zongen zij Gode lofzangen (*Hand.* 16:25).

18 *'t Vreugde-tuyg*: de harp, cf. *Ps.* 137: 2.

Sitten wy in treurig duyster /
 Nog behoudt dat eeuwig Ligt
 Al zijn glansch / end al zijn luyster /
 Weerdig al ons Loff en digt.²⁴

- 25 Wis den Hemel is het all -²⁵
 Weerdig / en wy niet met al.
 Mag die maar in Glory blincken²⁷
 Doe Hy dan vry dat Hy doet /
 Of wy drijven / of wy sincken
 30 Wat Hy doet is even *goed*.

- Wy zijn niet dan voor den Heer /³¹
 En ons Heyl is in zijn Eer;
 En zijn eer in al zijn wercken:
 Als Hy ons dan sincken doet /
 35 Kunnen wy zijn lof maar stercken;
 Wat Hy doet is even goed.

- Wijsheyd sonder eynd' of paal³⁷
 Zijn zijn wegen altemaal:
 Zijn sy suerheyd / zijnse soetheyd /
 40 Laat ons altijd swijgen stil /
 Want de wesentlijke *Goedheyd*
 Maackt het goed met dat Sy 't wil.

- Quaad! segt somtijds ons gevoel /
 End' ons wijsheyd mist haar doel:
 45 Maar soo wy de reden sagen
 Waarom dus den Hemel koos /⁴⁶
 Bleeck ons wijsheyd was te traag / en
 All'ons sinnen sinneloos.⁴⁸

24 *Loff en digt*: lofdicht (hendiadys).

25 *Wis*: stellig.

27 Het adhortatieve *maar* is typerend voor piëtistisch idioom. Trimp, p. 145, geeft vele voorbeelden, zoals 'Staat gy maar op en toont u sterck', 'Sluyt maar het oog eens voor dien straal'. Het *WNT* noemt dit gebruik niet.

31 *niet*: niets.

37 *sonder ... paal*: onbepaald.

46 *dus*: aldus.

48 *sinnen*: peinzen.

Vaack wy meenen 's Heren Eer
 50 Was op and're wijs veel meer
 Dan op dese / te verbreyden:
 En wy feylen in den vond /⁵²
 Om dat anders als wy seyden
 In sijn *Raad* geschreven stond.⁵⁴

55 Odoorgrondelijcken *Raad*!
 Daar maar enckel wijsheyd staat.
 On-naspeurelijcke Vonden!
 On-berispelijck Besluyt!
 On-bereyckelijcke Gronden!
 60 On-uyt-sprekelijck Beduyd!⁶⁰

Raad, waar door den Hemel staat
 En der Aarden wigt / en maat
 Over-cundig uyt-gevonden⁶³
 Over-constig is gestelt /
 65 En verordent sijn de stonden /
 En de Sterren all' getelt.

Raad, waar na den Hemel sweeft /
 En sig voegt wat is / of leeft:
 Die de raderen en snecken⁶⁹
 70 Van dit magtig uyr-werck drijft.⁷⁰
 En besorgt dat geen gebreck en⁷¹
 Sy / of yets te rugge blijft.

52 *feylen*: falen, schieten te kort.
vond: vinding.

54 *Raad*: raadsbesluit, Gods eeuwige plan dat Hij met de mensen en de wereld voorheeft.

60 *Beduyd*: uitleg, betekenis.

63 *Over-cunnig*: overmachtig; het *WNT* XI, 1809 vermeldt alleen *overkunnen* = iemand de baas zijn.

69 *snecken*: veren.

70 *uyr-werck*: de kosmos wordt vaak met een ingewikkeld horologium vergeleken, cf. O. Benesch, *The Art of the Renaissance in Northern Europe*, Cambridge (Mass.) 1947, Chapter VIII; A.C. Crombie, *Augustine to Gallileo II, Science in the later Middle Ages and early Modern Times, XIII-XVII centuries*, London 1961, p. 76, 196.

71 *besorgt*: ervoor zorgt.

- Raad*, ons Min soo weerdig wis
 Als de Goedheyd selver is.
- 75 Wie soud' oyd om eygen voordeel
 Wenschen dat dien Keten brack?
 Of dat schatten in sijn oordeel
 Ligter dan sijn ongemack?
- Nutter ging dit gantsche Rond /
- 80 Dan een myt daar van / te grond.⁸⁰
 Daar (dunckt my) verliest sig alle
 Vryheyd / Vrienden / Rijckdom / staat;
 Laat het sincken / laat het valle'
 Als maar desen *Raad* bestaat.
- 85 Soet geselschap! buygt uw knien /
 Dat den Hemel 't ons doe sien /
 En ons wille doe verdrincken;
 Tot wy met verwondering
 In dien Ocean versincken /⁸⁹
- 90 En vergeten alle ding.

Op 't Fort Nieuw Rees 28. in wintermaand 1673.

II. Hert-sterckte in Jehova.

Op 1 Sam. 30: 6.

- Waar blijft daar het Vaderland?
 Ja / waar blijft dien soeten band /
 Daar mijn magen daar mijn vrinden
 Daar het vroom geselschap my
- 5 Meed te vangen / meed te binden
 Wist in soete Slaverny?⁶

80 *myt*: spinachtig insect (als teken van uiterste nietigheid).

89 *dien Ocean*: metaforische aanduiding van Gods oneindigheid, evenals *zee*; talrijke voorbeelden bij mystieke en piëtistische schrijvers, cf. Langen, p. 341-342.

6 *soete Slaverny*: oxymoron, typerend voor het petrarkisme.

- 't Scheen wat groots en van gewigt
 Weerdiger dan 't Sonne-ligt:
 Maar het ziel-verdervend *Eygen*⁹
 10 Was 'er in / end ongesind
 Sig tot 't heylsaam *Niet* te neygen /
 Daar de Ziel maar ruste vindt.¹²

- En gelijk my daar verdwijnt
 't Ligt dat in de vriendschap schijnt;
 15 Soo verdwijnt my al de blyheyd;
 Soo de ruste van mijn Huys;
 Soo den blick van gulde vryheyd;
 Soo 't genoeg van het kuys.

- Met in mijn gedagten schiet¹⁹
 20 't Eeuwig *All*, en 't eyndeloos *Niet*:
 Alle *eygen* te versaacken /
 All den H E E R E toe te staan /
 Dat is nu mijn hoogst vermaack / en
 Dat doet alles my vergaan.

- 25 't Hoort den Hemel alles toe
 Wat ick denck / en wat ick doe /
 Wat ick hebb' / of oyt vermoge /
 Wat my lief is / wat my lust /
 Al 't begeren van mijnn' ooge /
 30 Mijn vernoegen / en mijn rust.

9 *het Eygen*: Lodenstein toont een opmerkelijke voorkeur voor het gesubstantiveerde adjectief of adverbium, cf. vs. 18: *het kuys* = het zuivere. Onder deze substantiveringen is *eygen* bijzonder geliefd. Het komt ook voor in allerlei samenstellingen en correspondeert aldus met *self*- in het idioom van de engelse puriteinen. Zie K. Waentig, *Die Self-Komposita der Puritanersprache*, Inaugural-Dissertation Leipzig 1932. Het zelfonderzoek van de piëtisten leidt tot zelfvernietiging. Het *self* (*eygen*) wordt gezien als de antagonist van God.

12 Zie voor dit adhortatieve *maar* p. 47.

19 *Met*: kortere vorm naast *mede* dat bijw. en voorz. is, cf. *WNT*, s.v. *mede* III, dl. IX, 330; betekent hier: evenzo, ook.

- Wis / die 't alles schiep / wel weerd
 Is / dat alles Hem vereert.
 Hy is d' Aanvang-losen Ader /³³
 d'On-verwelckelijcke spring /³⁴
 35 't Grond'-loos diep daar 't al te gader³⁵
 Komt / dat uyt hem 't Al ontving.

 Wy zijn niet dan stof en eerd³⁷
 En by Hem geen stofje weerd.³⁸
 Hóópt wat Heerlijck is te vinden
 40 In de Wereld all op een;
 't Minste stofje in de Winden
 Heeft gelijcke weerdicheen.³⁹⁻⁴²

 Ey! helpt my het grondloos *Niet*
 Sien / van al wat Schepsel hiet!
 45 Niets / ja niets en zijn wy weerdig
 Vriendschap / Goed / vermaack / of eer /
 (Meenen wy't is onregtveerdig)
Alle Schepsel hoort zijn Heer.

- 33 *Ader*: opwellende waterstraal en zo figuurlijk: bron, oorsprong (zie *Middelnederl. Woordenb.* I, 57; *WNT* I, 809). Het beeld gaat terug op *Jer.* 2: 13, waar Jahweh zich 'de Springader des levenden waters' noemt. Mijn collega dr. H. Vekeman attendeert mij op *Vita Beatricis* III, 215-216 (ed. J. Reypens, p. 138-139) met zijn vizioen van de Godmens als bronader der genade; en voorts op Ruusbroec, *Die Chierheit der gheestelijker Brulocht* I, 222.17: 'Ende in desen gronde der ghevoelijcker minnen soe levet die wallende adere, dat es dat inschinen ochte dat inwerken gods'.
 34 *spring*: bron; cf. *Jes.* 55: 1 en *Openb.* 21: 6 waar dit beeld op teruggaat. In de late middeleeuwen werd de voorstelling van Christus als levensfontein populair, zie J.B. Knipping-P.J. Meertens, *Van de Dene tot Luiken*, Zwolle 1956, p. 30.
 35 *te gader*: tesamen.
 37 *niet*: niets.
 38 *by*: vergeleken bij.
 39-42 Leg al wat er in de wereld aan heerlijk is te vinden is op één hoop, (ge zult dan ondervinden dat) het minste stofje in de wind dezelfde waarde bezit.

Leent hy ons oyd eenig Goed /
 50 't Is uyt Goedheyds overvloed:
 Des wy Hem te dancken schuldig⁵¹
 Sijn / en neemt Hy 't ons weer aff /
 Niets te vragen ongeduldig;⁵³
 Want het gaat tot die het gaff.

55 't Gaat weer tot dien Oceaan⁵⁵
 Daar het eerstlijck quam van daan.
 Wis / mijn Heyl is niet gelegen
 In dat my yet Goeds geschiet;
 Maar dat ick de Godheyd seggen'
 60 Als den *Heer'* het al geniet.

Hebb' den Hemel wat Hem lust
 Soo is al mijn lust gebluscht.
 Dat Hy eyndeloos gelukkig
 Is / dat is my (laat / en vroeg
 65 Ben ick vrolijck / ben ick druckig)⁶⁵
 Altijd vreugds / en Heyls genoeg.

Ick ben maar tot Godes Eer
 Krijgt Hy die / wat wensch ick meer?
 En Hy sal die sonder feylen
 70 Altijd krijgen / wat Hy doet:
 Soo sal ick mijn Heyl beseyle⁷¹
 In het quaad / en in het goed.

Sit ick eensaam 't is mijn vreugd
 Dat de *Heere* sig verheugt

51 *Des*: tweede naamval van *dat* in bijw. gebruik; betekent: op die grond, daarom.

53 Deze regel hangt af van *schuldig zijn*. Er staat abusievelijk *dragen*.

55 *Oceaan*: zie hiervóór, p. 49.

65 *druckig*: Lodenstein gebruikt vaak adjectieven met het suffix *-ig*, waar wij een participium zouden plaatsen; *-ig* kan dienen om aan te geven dat iets de eigenschap van het stamwoord heeft, cf. Trimp, p. 70. Lodenstein schrijft o.a. doodig, rampig, quistig, vlayig, moordig, schendig.

71 *beseyle*: bereiken.

75 In den rey der Cherubijnen:
 Of de Werld my alsem schanck /⁷⁶
 't Bitter sal my lieflijck schijnen
 Drinckt den Hemel Hemel-dranck.

Foey! dat ick oyt onbedogt⁷⁹
 80 't Heyl in eygen voordeel sogt!
 Dat de Waarheyd my regtveerdig
 Leert / de Godtheyd alles / end
 My te schatten 't minst niet weerdig /
 Is mijn Heyl / of ick en ken 't.

*Op 't Fort Nieuw Rees 4. in Loumaand 1674.*⁸⁵

Kinder-lesse, of Aandagt op 1 Petr. 2: 2.*

Ey! wijckt wat Hoge scholen!
 Ik plagt met u te dolen /
 En volgden uw geleyd:³
 Sulck weten (merck ick nu) is maar Onwetenheyd.

76 *Of*: indien.

alsem: eigenlijk het aftreksel van alsem; figuurlijk: de bittere lijdensdrank die Jezus aan het kruis heeft gedronken.

79 *onbedogt*: onbedachtzaam.

85 Er staat abusievelijk: 1664.

* Proost (p. 191-192) dateert dit gedicht omstreeks 1668. De hierin uitgesproken minachting voor de schoolwijsheid van Leiden vindt haar grond in het feit dat deze hogeschool toen door het onderwijs van Coccejus en Heidanus de naam had van cartesiaanse onrechtzinnigheid. 'Terwijl Lodenstein zo dicht, acht hij niettemin de kerkleer een onmisbare hulp, een middel om tot de ware bekering, de innerlijke verlichting te komen. We vinden bij hem dan ook geen anti-dogmatisme, wat Duker en Proost beweren' (De Boer, p. 140). De tekst 1 Petr. 2: 2 luidt: 'En, als nieuwgeborene kinderkens, zijt zeer begeerig naar de redelijke onvervalschte melk, opdat gij door dezelve moogt opwassen.'

3 *geleyd*: leiding.

- 5 Uw dubbel-sinnig twisten⁵
 Is tijd / en moeyte quisten:
 Wie wert 'er beter van?⁷
 Een nieuw-geboren suigeling my leren can.
- O Lammeren die suygen
 10 Ik com mijn hoogmoed buygen /
 En voor u nedrig staan:
 'k Wil niet na *Leyden* maar by u ter schole gaan.¹²
- Uw lacchen / end uw schreyen
 Mijn lessen sijn; uw vleyen
 15 Is Leeren sonder stem:
 By welck de Woorde-pronck is Leren sonder clem.¹⁶
- O! ongeveynsde! Slegte!¹⁷
 Als 't hongerig opregte
 Hert tot sijn voedsel vliegt /
 20 Wie twijfelt of gy 't meent? wie meent 'er dat gy 't liegt?
- Gy kent geen ongelucken
 Die ons in 't leven drucken:
 Wat is 't dan dat gy schreyt?
 Of werdt u melck / en met de melck uw lust ontseydt?
- 25 Daar comen volle borsten!
 Wat happig / gratig dorsten²⁶
 Is dat? uw oogje vlamt /
 Uw hertje springt / uw handje vat / uw voetje stamp.²⁸

5 *dubbel-sinnig*: Lodenstein doelt hier op de sofistishe spitsvondigheid waarmee aan elke term een meervoudige uitleg gegeven werd.

7 *wert*: wordt.

12 *na*: naar.

16 *clem*: overtuigingskracht.

17 *Slegte*: simpele.

26 *gratig*: gretig.

28 *hertje*: er staat abusievelijk *hrrtje*,

Wat is dat gulsig lecken?²⁹
 30 Wat is dat trecke-becken?³⁰
 Gy neemt het wel gewis;
 Uw mond / hand / voet / heel lijf / 't suygt al wat aan u is.

Wel! laat gy los? waar henen?
 En waarom weer aan 't weenen?
 35 Wat deert u dertel kind?
 Of ist om dat gy juyst niet sogs genoeg en vindt?

Wat spooock heeft my betovert?
 Wat vreemde lust verovert?
 Dat ick in 't soecken van 't
 40 Regt Voedsel van mijn ziel niet houd een kinder-trant?

Wis soo mijn Ziel sig keerde⁴¹
 En van een kind dit leerde.⁴²
 So maackt' een suygend Lam
 My veel geleerder dan ick oyd van *Leyden* quam.
 45 'k Wil / Wigtje / met u schreyen /
 'k Wil lacchen / buygen / vleyen /
 En in uw range staan /
 'k Wil met u *Niet* sijn / en met u ten Hemel gaan.

29 *lecken*: likken.

30 *trecke-becken*: telkens kussen.

41 *sig keerde*: zich bekeerde.

42 *Soo*: dan.

Den besloten Hoff

Op Cant. 4: 12*

Een *Lust-hof* is mijn ziel gelijk /
 Beplant met heylsaam cruyd / en water-rijck /
 Den Coning van 't Magtig *Al* heeft dien geplant /
 Geen Rover comt daar in / nog dier /

- 5 Besloten in een muyr van enckel vier.⁵
 Wat sal mijn Beminden // In sijn Lust-hof vinden /
 Dat Hem lief getal // Sijn Min vernoegen sal?⁷

- Mijn Lief nam my uyt 't ander veld /
 En heeft my tot een lustig *Hof* gestelt:
 10 Daar ick voor heen
 Lag vol assche / peuyt / en steen.
 Den arbeyd in den Somer heet
 Stond Hem niet min dan op een bloedig sweet /
 Wat sal mijn Beminde etc.

* Van verschillende zijden heeft men voor dit allegorische gedicht gewezen op de thematische verwantschap met het 16e-eeuwse lied van suster Bertken 'ic was in mijn hoofkijn om cruyt gegaen'. Vergeleken bij de sobere aankleding van Bertkens tuin doet de lusthof van Lodenstein met zijn veelheid aan gewassen overdadig aan. Terwijl de Utrechtse kluizenares de toepassing van haar lied aan de lezer overlaat, geeft de predikant telkens beeld en explicatie. Zijn gedicht is dan ook ruim driemaal zo lang.

Evenals Bertken vergelijkt Lodenstein de ziel met een door God geplante tuin, in aansluiting aan *Hooglied* 4: 12: 'Mijne zuster, o bruid! gij zijt een besloten hof, eene beslotene wel, eene verzegelde fontein.' Wat hier over de relatie bruidegombruid wordt gezegd, brengt Lodenstein dus in verband met de relatie God-ziel. De exclusiviteit van hof, wel (bron) en fontein duidt op de kuisheid van de bruid, of in geestelijke zin op de ontoegankelijkheid van de ziel voor de wereld. Zie voor het motief van de hortus conclusus Odell Shepard, *The Lore of the Unicorn*, Boston-New York 1930; en het art. van Liselotte Wehrhahn-Stauch in *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte* IV, 1504-1544, s.v. *Einhorn*, met rijke literatuur-opgave.

5 Cf. *Zach.* 2: 5: 'En Ik zal haar wezen, spreekt de Heere, een vurige muur rondom'.

7 *lief getal*: welgevallig.

- 15 Hy bouwde een tooren / en spits daar op /
 En stelde trouwe Wagters in den top /¹⁶
 Die my / ten wal /
 Schutten voor het ongeval.
 Den Hemel Hy gebod en seyd
- 20 Son geeft uw warmt / en wolck uw vogticheyd.
 Wat sal mijn Beminde etc.
- Hy plantde daar veel edel cruyd.
De Kuysheyd als een suyvre Lely-spruyt.²³
De Nedricheyd
- 25 Als Camill' langs d'eerde leyt.²⁵
 Den Palm-boom van *Geduldicheyd*,²⁶
 Die / hoe gedrukt / te meer sijn rancken sprejdt.
 Wat sal mijn Beminden etc.
- Hy plant daar den *Granaten*-stam /²⁹
- 30 De vrugt / daar in Hy oyd genoeg nam /³⁰
 Die 't hert (verstickt
 Van den Middag-brand) verquickt.
 Den eed'len *Wijnstock*, welckers sap
 Hem daaglijcx dient tot saal'ge dronckenschap.
- 35 Wat sal mijn Beminden etc.

16 Cf. *Jes.* 62: 6: 'O Jeruzalem! Ik heb wachters op uwe muren besteld'.

23 De lelie wordt in het Hooglied herhaaldelijk genoemd in verband met de bruid.

25 De camille komt niet in de bijbel voor. Henkel-Schöne, p. 337, vermelden haar onder verwijzing naar Plinius als zinnebeeld van de goede inborst. De hagedis zoekt bij haar zijn toevlucht om zich tegen gif te beschermen.

26 De palmboom verschijnt al in het oudste emblemataboek, Andrea Alciati's *Emblematum liber* van 1531, als het zinnebeeld van standvastigheid die groeit tegen alle verdrukking in. Hij wordt in de emblematiek dikwijls afgebeeld met een zwaar gewicht op zijn takken (cf. Henkel-Schöne, p. 192-193). De zin hiervan is: men moet de boosheid weerstand bieden.

29 De granaat wordt o.a. genoemd *Hooglied* 4: 13. Zijn bitterzoete smaak gaf aanleiding tot emblematische toepassing, waarbij de granaatappel het samengaan van vreugde en verdriet aanduidt: sunt mala mixta bonis; cf. Henkel-Schöne, p. 233-234.

30 *oyd*: steeds.

- Hy plant het Hert ten *Sonneblom*,³⁶
 Dat sig altijd keert na den Bruidegom /
 Dat 's morgens soet
 't Heylig opgaand Ligt begroet /
 40 En volgt het van den Dageraad /
 Tot dat het in zijn Middag-top-punt staat.
 Wat sal mijn Beminden etc.
- Een lieflijk / gull' / en *Milde-cruyd*
 In vetten grond uyt *Liefde-wortel* spruyt;
 45 (Dien / ongemeen /
 d'Eeuw'ge Liefde bragt bene'en)
 Daar set Hy *Munt*, en *Goudsbloem* by /⁴⁷
 Op dat het Milde-cruyt te beter dy'.⁴⁸
 Wat sal mijn Beminden etc.
- 50 *Goudsbloem* dat dorr' en schaadlijk cruyd⁵⁰
 Als 't sonder *Milde-cruyd* in hoven spruyt /
 Dat groeyen doet
 Giftig cruyd in overvloed;
 Ja al het heylsaam cruyd versmoord /
 55 Het Herte dorr't / en maar het oog bekoort.⁵⁵
 Wat sal etc.

- 36 De zonnebloem wordt niet in de bijbel genoemd. Volgens J.B. Knipping-P.J. Meertens, *Van de Dene tot Luiken*, Zwolle 1956, p. 56, komt zij als embleem het eerst voor bij Paradin, *Devises héroïques*, Lyon 1551. Uit de *Emblemata*, Rotterdam 1625, van Zacharias Heyns citeren zij een zinnebeeld op de zonnebloem met uitvoerige proza-kommentaar over de symbolische betekenis van deze plant. Langen, p. 302, wijst op het gebruik van de zonnebloem als symbool voor de godzoekende ziel bij Ruusbroeck en latere mystici.
- 47 *Munt* (lat. *Mentha*): lipbloemige plant, o.a. vermeld *Matth.* 23: 23. Mogelijk is er tevens allusie op het homoniem *munt* = geld, zodat *munt* en *gouds* bloem samen hier aanduiden de goedgevigheid die het tastbaar bewijs moet leveren van de milde liefde. De goudsbloem komt bij middeleeuwse schilders ook voor als symbool van de brandende minne (Timmers, nr. 1901). Dezelfde vermeldt onder nr. 1910 een laat-middelnederlands liedje vol bloemsymboliek, waarin de goudsbloem als zinnebeeld van de gehoorzaamheid figureert. Deze betekenissen zijn hier echter minder op hun plaats.
- 48 *dy'*: gedijje, groeie.
- 50 vv.: versta: het bezit van goud (geld) zonder dat men tevens een mildadig mens is, leidt tot verderf.
- 55 *dorr' t*: doet verdorren (*Het Herte* is lijdend voorwerp).

Het schaadlijck on-cruyd / dat het cruyd
 In 't groeyen deert / dat delgt Hy nigtig uyt /⁵⁸
 En boven al
 60 't *Eygen-Self* dat groot getal
 Van cruyden smoort: en 't *Self*, dat door
 En voor den Hemel groeyt / plant Hy daar voor.
 Wat sal mijn etc.

Het vose *Clim van Hovaardy*⁶⁴
 65 Dat alles over-steygren wilt / ruckt Hy⁶⁵
 Ter aarden uyt /
 Of sijn wortel weeldrig spruyt⁶⁷
 Met duysend cronck'len / daar hy snood
 Den veeg meed steelt / en andre cruyden dood.⁶⁹
 70 Wat sal etc.

Het *Nijd-cruyd*, dat sig selv verteert
 Als andre groeyen / Hy met yver weert.⁷²
 De *Dist'len* meed /⁷³
 't Steeck'lig cruyd van Quetse-vreed.⁷⁴
 75 Van *Spyticheyd*, van *Stuyr-gelaat*,⁷⁵
 Van *Toorn*, en *Wraack*, van *Spotterny*, en *Smaad*.
 Wat sal etc.

Een *Veyns-cruyd* heeft schier yder cruyd /
 Dat hem gelijckt in maacksel op end' uyt.
 80 Dat was in my
Leugentaal en *Veynsery*.

58 *nigtig*: twee mogelijkheden: 1) zorgvuldig, ijverig; 2) haastig; volgens *WNT* IX, 1686, s.v. *nechtig*, 'een woord dat vooral in Hollandsche dialecten, en met name te Amsterdam in de 17e E. voorkwam'.

64 *vose*: krachteloze, bedorven.

65 *over-steygren*: overwoekeren.

67 *Of*: concessief voegwoord, cf. Weijnen, paragraaf 102.

69 *veeg*: teelkracht van de grond; cf. *WNT* XVIII, 4 s.v. *vaag*. L. gebruikt wel vaker *den* bij een vrouwelijk substantief.

72 *Hy met yver weert*: houdt hij zorgvuldig buiten de tuin.

73 *meed*: mede.

74 *Quetse-vreed*: vredebreuk, vredeverstoring. De vorming van dergelijke abstracte neologismen is typerend voor het piëtistisch taalgebruik.

75 *Spyticheyd*: wrevel.

Stuyr-gelaat: stuurs voorkomen.

Dees' Hy van alle deck ontbloot /
 En steeckt dan met sijn *Waarheyd-Sonne* dood.
 Wat sal etc.

- 85 Mijn *Hof*eertijds een dorre Land /
 Is nu vercierd / gesuyverd / en beplantd.
 Als 't nu den *Heer*
 Die hem maackte tot sijn eer
 Sal lusten / dat den invloed van
 90 Sijn Geest hem coestert / en maackt vrugtbaar; dan
 Dan sal mijn Beminden // In sijn *Lust-hof* vinden
 Dat hem lief-getal // Sijn Min genoeg sal.⁹²

92 *Sijn Min*: aan Zijn liefde.

II. Deel

**Behelsende eenige / Aandagten / over bysondere
/ Geestlijke Stoffen.**

Toe-Tred tot 's Heeren H. Sacrament*

- Ick dagt sou 't hert beset met so veel sonden
 Opdringen tot dat Heyl / en daar gena²
 Verwagten? beyd wat! niet so stout / want dra³
 Vond ick mijn siel van 't heylig Regt verslonden.⁴
 5 Dit peynsend was des Heren inspraak veerdig /⁵
 Die vraagde 't dubbend hert / wat soeck gy hier!⁶
 't Hert sey / de Cragt der waarheyd / die als vier⁷
 My suyver wand'len maack / en uw Dienst weerdig.
 Com dan vry (seyd de Gods-spraak) want het hert
 10 Dat door mijn wet verstockter wierde / werd

* Het kunstig gebouwde sonnet weerspiegelt de innerlijke onzekerheid waarin Lodenstein omstreeks 1659 (het crisis-jaar in zijn ontwikkeling, volgens Trimp) verkeert. Het gedicht zit vol tegenstellingen: tussen de schuchterheid van het dubbend hart en de inspraak des Heren, tussen hart en ziel, tassen Wet en Genade. In het eerste kwatrijn weerhoudt de dichter zijn zondig hart om het H. Sacrament te naderen door de gedachte aan zijn ziel die door het heilig recht verslonden is. Het tweede kwatrijn bevat een dialoog tussen Godsspraak en dubbend hart. In het eerste terzine nodigt de Godsspraak het hart uit, waarna in het laatste terzine de ziel haar toestemmend antwoord geeft. Door de dramatisering van verschillende binnen zijn persoon verenigde elementen maakt Lodenstein de innerlijke verscheurdheid zichtbaar. Hij 'wordt zichzelf gewaar als iemand, die uit losse delen schijnt te bestaan, waartussen onvoldoende verbinding tot stand komt, alx God haar niet aanbrengt' (A. van Duinkerken, *Beeldenspel*, p. 120). Als hier van tragiek sprake is, dan geldt die echter niet alleen of zelfs maar in de eerste plaats Lodenstein zelf, maar de zondige mens.

2 *Opdringen*: zich verheffen, zich verstouten om te naderen.

3 *beyd*: wacht.

stout: vermetel.

4 *van*: door.

't heylig Regt: Gods gerechtigheid.

5 Terwijl ik dit overwoog, was er aanstonds Gods inspraak.

6 *dubbend*: weifelend.

7 *de Cragt der waarheyd*: cf. *Joh.* 14: 17; 15: 26; 16: 13.

Nu door Gena gesogt / en so gevonden:¹⁰⁻¹¹
 So grijp ick (sey de siel) volmondig toe /
 En eygen die Gena so cragtig; doe¹³
 Gy 't stenig hert maar smelten in uw wonden.¹⁴

9. *Wijnmaant 1659*.¹⁵

Genoegen in het cleyne*

On-nosel diertje! sprack u taal /¹
 U liefelijcke stemme-straal /
 Uw wijse treckjes altermaal:
 Wat wijsheyd soud gy ons /
 5 Wat wijsheyd soud gy ons al leeren?
 Wat wijsheyd leert gy ons dog niet?
 Nu 't Godlijck Woord-boeck van u lied
 Ons waarlijck wijs-maackt; en 't bedied⁸
 Leert van uw lieflijck quinceleren.

10-11 De anti-these tussen wettische godsdienst die geen rechtvaardiging brengt en rechtvaardiging door de geloofsgenade berust op Paulus' brief aan de Galaten. De hele terminologie in dit gedicht (*verstocker; gesogt, gevonden* - en eerder - *verslonden, wand'len*) is bijbels zonder dat een bepaalde tekst letterlijk wordt aangehaald.

13 *eygen*: eigen toe, neem aan.

so cragtig: adjektief in post-positie!

14 *stenig*: stenen; de beeldspraak is hier niet visueel maar intellectief zoals in de 17e eeuw vaak voorkomt, c.f. L.C. Michels, *Filologische opstellen* III, Zwolle 1961, p. 117-122.

15 *Wijnmaant*: oktober.

* Thematische verwantschap met Vondel's *Wiltzangk* (WB, IX, p. 279) nodigt uit tot een vergelijking. In beide gedichten bezingt het vrolijk vogeltje zijn onbezorgd geluk dat zo schril afsteekt tegen het hebzuchtig gezwoeg van de mens. Hoewel ook Vondel een verbinding legt tussen het *Beatus ille*-motief van Horatius en de evangelische bezitloosheid van *Mattheus* 6: 26, culmineert bij hem de geluksstaat van de vogel toch in een eeuwige bruiloft hier op aarde. (cf. W.J.M.A. Asselbergs *Staatzucht en bruiloft*, in *Nijmeegse colleges*, Zwolle 1967, p. 198). Het vogeltje van Lodenstein wijst nadrukkelijker naar het hemels heil. De luchtige liedvorm met zijn drievoudige rijmen, zijn verkleinwoorden en retarderende effecten evenaart overigens Vondel's *Wiltzangk*.

1 *On-nosel*: onschuldig.

8 *bedied*: betekenis.

10 Cleyn segt gy (Menschjes) ben ick: cleyn
 Mijn nootdruft is / en nesje reyn /
 En koos daar voor geen Conings pleyn /¹²
 Want groter can ick niet
 Want groter can ick niet besitten.

15 Mijn vol genoeg / mijn genugt
 Heb ick als d'ongebonde vlugt
 Mag kiezen d'eyndelose lugt /
 En 't sonne-licht my schenckt sijn' hitten.

Laat d'Oyevaar / de grote Swaan
 20 Veel rijsen slepen af end' aan /²⁰
 Ick sal een vrolijk liedje slaan
 Mijn Schepper onder dies²²
 Mijn Schepper onder dies ter eeren:
 Wat ben ick veler sorgen vry!
 25 Wat singt en springt mijn hertje bly!
 Ick werd benijd nog ick beny /
 En niemant steurt mijn quinckeleren.

De sotticheden van uw breyn
 De soeticheden van het *Cleyn*
 30 Verwarelosen; om een pleyn³⁰
 Veel groter dan gy cunt
 Veel groter dan gy cunt besitten:
 Daar uw genoeg uw genugt
 Vind ruymmer ligt / en ruymmer lugt /
 35 Daar 't hert om 't eyndelose sugt /
 En branden can in Hemelsch' hitte.

12 *Conings pleyn*: koninklijk paleis.

20 *rijsen*: takjes.

22 *onder dies*: ondertussen.

30 *pleyn*: ruimte, plaats.

- Siet (Mensch) met goeden oogen aan³⁷
 Dat sotten grote gangen gaan /³⁸
 Maar leert met my een liedtje slaan
 40 Ons Schepper / dien gy kent /
 Ons Schepper / dien gy kent / ter eeren:
 Wat waart gy veler sorgen vry?
 Wat song en sprong uw herte bly?
 Doet dog soo / of com (cont gy) my
 45 (Ick sal het doen) uw lof-sang leeren.

- Dat soete beckje / 't pluym-gediert /
 Dat wuff van tackje op tackje swiert /⁴⁷
 Spelt vast mijn vonnis; dog bestiert⁴⁸
 Mijn gangen oock / en ick
 50 Mijn gangen oock / en ick wil 't volgen.
 Weg! ydel eer / ondraaglijck pack!
 Gemack vol lastig ongemack!
 Weg! wigtig Goud! ick kies den tack⁵³
 Van 't heyl dat my heeft opgeswolgen.⁵⁴

11. *Wintermaant 1659.*⁵⁵

- 37 *met goeden oogen*: zonder afgunst (niet in *WNT*); cf. het omgekeerde: iets of iemand met schele ogen aanzien.
 38 *grote gangen gaan*: 'de grote mijnheer uithangen'; cf. *WNT* IV, p. 219-220: *gangen gaan* = zich gedragen.
 47 *wuff*: snel, beweeglijk.
 48 *Spelt*: voorspelt.
vast: diverse mogelijkheden: 1) vast en zeker; 2) onophoudelijk; 3) reeds; cf. Weijnen, paragraaf 110.
 53 *wigtig*: hier met dubbele betekenis van 'gewichtig' en 'zwaar'.
 54 *opgeswolgen*: cf. voor wat hierboven, p. 64, over Lodensteyn's intellectieve beeldspraak is opgemerkt.
 55 *Wintermaant*: december.

Het jonge en onbecommert leven *

Doet yemand sorg / of jaren beven /
 Verteert hem commer of verdriet /
 (Hoe wonder wel lust my het leven!)
 Van sorg of commer weet ick niet.

- 5 Mijn jeugdig hert wil aan geen banden /
 Het schrickt voor commer en voor pijn:
 Dies geev' ick dat in *Iesus* handen /⁷
 Daar 't altyds vry en bly sal sijn.

- Mijn hertje is een wees verlaten /⁹
 10 En / als het sig van schild ontbloot /
 Ist onder duysend die het haten /
 In duysend prijck'len van de Dood.¹²

- De wereld segt / Ick sal u cleden
 Met sijd en costelijck gewaad /
 15 Dat na de mood' uw soete leden
 En jonge jaren voeg'lijck staat.

- Ick deck uw wang met losse locken;
 Ick maack uw arm ter elboog naackt:
 Ick koord' en boord' uw sijde rocken,¹⁹
 20 En herstell' al wat u mismaackt:

* Van dit bij uitstek zangerige lied werden de strofen IV t/m VI door Geerten Gossaert, enigszins gewijzigd, opgenomen in zijn gedicht *In meretricem nimis immaturam* (voor het eerst gepubliceerd in *Het Jaar der Dichters*, Muzen Almanak voor 1912; nadien herdrukt in zijn *Experimenten*). Gossaert zelf sprak van 'een verantwoord citaat uit een ouder gedicht organisch ingeschakeld in een nieuw'. Door die wijziging 'werd een stichtelijk lied (...) dat een waarschuwing behelst tégen de gevaren der zinnelijkheid, omgegoocheld tot een integrerend deel van een mild ònstichtelijk, knapjes zinnelijk gedicht' (Geerten Gossaert, *Op het matje*, in *Maatstaf* III, 1955-'56, p. 675-676).

7 *Dies*: daarom.

9 *verlaten*: het adjectief staat na het substantief!

12 *prijck'len*: gevaren.

19 *koord'*: voorzie van *koord* = fluwelen of zijden streng; cf. *WNT* VII, 5437; een ww. *koorden* wordt daar niet vermeld.

boord': voorzie van een boordsel; meestal gebruikt men het ww. *omboorden* met die betekenis van een boord aannaaien, cf. *WNT* III, 473.

Ick prang uw schouders in balijnen /²¹
 In doecken en in diere kant:²²
 En doe in soet verschiets verschijnen
 Aan hand en borst den Diamant.

- 25 Weg ydelheden! strenge banden!
 Aan-lockelijcke slaverny!²⁶
 Gy bindt mijn armen en mijn handen /
 En laat mijn jeugdig hert niet vry.

- Soud ick mijn wel-geschapen leden /
 30 En dier-gecogte sieltje meed /
 En jonge jaren gaan besteden
 In 't kopen van mijn eeuwig leed?

- Die sijde stricken wis zijn stricken /³³
 En prangen van mijn vrye siel;
 35 Daar my de Hel me'e komt versticken /
 Op dat ick in zijn handen viel.

- Mijn lieven Jesus trouwen Vader /³⁷
 Die Deugd-cieraad voor ydlen schijn³⁸
 Wt-deelt; gy sult mijn goedheyds ader
 40 En ick sal altijd d'uwe zijn.

Het is my beter hier met Deugden
 Voor Godt en mensch verciert te staan /
 (Want dat is hier ons Hemels-vreugde /
 Eer wy ten Hemel inne-gaan;)

- 45 Dan na een cleyn vermaack van d'oogen
 Verworpen van uw aangesigt /
 Het eeuwig knersen te gedogen
 In 't eeuwig Duyster / sonder Ligt.

21 *prang*: boei.

22 *diere*: kostbare.

26 *Aan-lockelijcke*: misschien met allusie op de locken van vs. 17.

33 *wis*: zeker.

37 *Mijn lieven Jesus* is genitief.

38 *voor*: in plaats van.

Sal ick eens *Hallelu-jah* singen
 50 Met die hier sijn in smaad en pijn /
 Soo moet ick van de wereldlingen /⁵¹
 Als Jesus Bruyd / gescheyden sijn.

Pause

De bose lusten my verleyden
 Door overdaat en leckerny /
 55 Om my van Jesus af te scheyden
 Door slegte *tongen-heerschappy*.

Neen tonge / daar sijt gy te cleyn toe /
 Gy werdt so licht mijn Meester niet:
 En Hertje daar sijt gy te reyn toe /
 60 En onder suiverder gebied.⁶⁰

Mijn Jesus / als ick so veel spijs
 Maar hebbe / dat ick leven can /
 So sal ick uwe Goedheyd prijzen
 Voor enckel brood als smaacklijck *Mann*.⁶⁴

65 In waarheyd dit en is mijn spijs niet /
 Maar 't Hemelsch brood van boven af;
 Het vleesch dat Jesus ons ten prijs liet
 Als hy 't voor ons ter cruyce gaf.

Begeerten! die ick niet en kenne /
 70 Blijv uyt mijn onbesoedelt hert /
 Dat ick aan Jesus liefde wenne /
 Op dat het niet bevleckt en werd.

Ey Jesu lief! besit mijn oogen:
 Ey Jesu lief! besit mijn tong:
 75 Ey Jesu lief! wilt niet gedogen
 Dat oyt mijn voet te dertel sprong.

51 *Soo*: dan.

60 *gebied*: heerschappij.

64 *Mann*: manna.

Ey Jesu lief! besit mijn ooren/
 Ey Jesu! houd mijn handen vast/
 Dat die niet dertels oyt en horen /
 80 Dat geen van desen mis en tast.

Ja Jesu lief! besit gy 't herte /
 En houdt dat rijck voor eeuwig in /⁸²
 Duldt daar nog min / nog minne-smerte /
 Als / *Jesu* lief! uw reyne min.

85 Nog eens Heer Jesu! mijn gedagten
 (Die duysenden tot stricken sijn)
 Bewaart die / dat sy maar betragten
 Ons liefden / Here / d'uw en mijn.

Laat dubben / dutten in gepeynsen /⁸⁹
 90 Laat sugten vry so lang hy leeft /
 Laat anders dencken / anders veynsen
 Die Jesum liev niet liev en heeft:

Laat vry / die wil / die heerschappy toe /
 En treurig draag dien overlast /⁹³⁻⁹⁴
 95 Mijn jeugdig hert blijft daar te vry toe /
 Mijn jonge jaren vreugde past.⁹⁶

U sal ick soetste Jesu singen /
 Een vrolijk liedtjen; en weerom
 Mijn hertjen in u vrolijk springen /
 100 Van nu aan tot mijn ouderdom.

82 En houdt dat rijck (van het hart) voor altijd bezet.

89 *dubben*: weifelen.

dutten in gepeynsen: sombere gedachten koesteren.

93-94 Laat gerust, wie dat wil, die heerschappij (van de aardse liefde) hem overheersen en laat hem er de droeve last van ondervinden.

96 *Mijn jonge jaren*: aan mijn jonge jaren.

Daar sal dan 't *Hallelu-jah* na-slaan /¹⁰¹
 Als ick u in een reyn gewaad
 Sal als een reyne maagd'lijn na-gaan
 Op Syons hoogten / waar gy gaat.⁺¹⁰⁴

⁺*Openb.* 14: 4.

2. *Pause*

- 105 Niet can mijn herte meer bederven¹⁰⁵
 Als 't volgen van mijn eygen *sin*,
 Dies leerde Jesus my versterven
 Als ick quam t'sijner scholen in.

- Mijn eygen sin is niet dan draff: ja¹⁰⁹
 110 Mijn Jesus is mijn heyl: daarom
 Hoe 'k verder van *my selven* af-ga
 Hoe 'k digter by mijn *Jesus* com.

- En meest dewijl mijn jonge jaren
 Des Hemels wegen ongewent /
 115 In 's menschen-saken onervaren
 Sijn; Jesus uw geleyde sendt.

- Gy hebt mijn Vader my benomen /¹¹⁷
 Dat was uw wil / dies oock de mijnn':
 U sal ick / Heer / als Vader schromen /¹¹⁹
 120 En so sult Gy mijn Vader zijn.

Mijn lieve Moeder sal ick eeren /
 En lieven met een trouwe min /
 En in gehoorsaamheyd gaan leeren
 Haar Moederlijck gebod en sin.

- 101 *na-slaan*: weerklinken; deze betekenis niet in *WNT* dat met betrekking tot het gezang (van vogels) alleen de betekenis van 'nabootsen' kent.
 104 *Openb.* 14: 4: 'Deze zijn het, die met vrouwen niet bevlekt zijn, want zij zijn maagden; deze zijn het, die het Lam volgen, wáár Het ook heengaat; deze zijn gekocht uit de menschen, tot eerstelingen Gode en het Lam.'
 105 *Niet*: niets.
 109 *draff*: eigenlijk: drab, spoeling; figuurlijk: wat zedelijk onrein is. 'Dit gebruik berust waarschijnlijk geheel op dat in de gelijkenis van den verloren zoon' (*WNT* III, 3227).
 117 De vader van de dichter stierf 21 april 1660.
 119 *schromen*: eerbiedigen.

125 Mijn lieve Moeder uw bevelen
 Sal ick betragten alle-tijd /
 Die my na 't goddelijck bedelen¹²⁷
 Mijn Vader en mijn Moeder sijt.

Mijn sin / mijn soete Jesu! buygen
 130 Wil ick om u / en Moeder meed /
 En dat in al mijn doen betuygen /¹³¹
 Dog meest so ick ten egte treed.

3. *Pause*

Myn Hert / Heer Jesu! wilt hervormen
 Ten Hemel door uw Heerschappy /
 135 Om die met yver te bestormen:
 Den sleur-trant van de werld verby.¹³⁶

Geen sleur-dienst can mijn siel genoeg /¹³⁷
 My walgt het padt dat d'eerde gaat /
 Maar wil my met die reye voegen¹³⁹
 140 Die steeds op Zyons heuvel staat.

Weg vuyle lied'ren / dertle boecken /
 Het Woord dat 's Hemels liefde gaf /
 Sal ick in Liefden ondersoecken:
 Sendt / Heer / uw Geest van boven af.

145 Het verckens-gnorren van de sängen
 Des werelts is mijn siele een last /
 Mijn jeugdig vrolijck hert sal hangen
 Aan Zyons maat-sang eeuwig vast.

Uw lieve leedtjes / Here / clede'
 150 En spijsigen mijn spijse sy;
 En dat ick in dien pligt bestede
 Mijn tijd / mijn geld / mijn sorg / en my.

127 *bedelen*: toewijzen.

131 Lodenstein is evenwel nooit getrouwd!

136 *sleur-trant*: de gewone manier van doen; niet in *WNT*.

137 *sleur-dienst*: in sleur ontaarde godsdienst (*WNT* XIV, 1696).

139 *reze*: schare.

Doet my / Heer / na Bethlehem reysen /
 My na de lage hutjens troont /
 155 En loóven doet / dat dat paleysen
 Sijn / daar gy nu onsigbaar woont.

In die paleysen sal ick singen /
 Op Conincklijcken toon / het lied
 Van uwe diere Lieveelingen;
 160 De wereldlingen kennen 't niet.

Haar vreugden is maar schijn van vreugde:
 Het blickren van een doorne-vlam /¹⁶²
 Die maar een corten tijd verheugde /
 En in verdriet een eynde nam.

165 Het Hert heeft in dat lachen smerten
 (So is het gall met soet vermomt)
 Als 't hert (hoe vrolijck) wil beherten¹⁶⁷
 Den wissen rekendag / die comt.¹⁶⁸

Mijn vreugd / sal door / en weer door / vreugd sijn /¹⁶⁹
 170 Een vreugd / dien Jesus selve stuyrt;¹⁷⁰
 En 't Jeugdig hert van nu verheugt sijn /
 In blijdschap die voor eeuwig duyrt.

Lust ymand draf / en slavernye /
 Dat hy vry om de wereld ding' /
 175 En ly dat ick de leckernye¹⁷⁵
 Van 't jeugdig leve pluck; en sing.

162 *blickren*: flikkeren.

167 *beheren*: ter harte nemen.

168 Cf. *Matth.* 12: 36: 'Maar Ik zeg u, dat van elk ijdel woord, hetwelk de menschen zullen gesproken hebben, zij van hetzelfde zullen rekenschap geven in den dag des oordeels.'

169 *door en weer door*: door en door.

170 *stuyrt*: richting geeft.

175 *ly*: verdraag.

Doet ymand sorg of jaren beven /
 Verteert hem commer of verdriet:
 (Hoe wonder wel lust my het leven)
 180 Ick weet van sorg of commer niet.

Mijn jeugdig hert wil aan geen banden /
 Het schrikt voor commer en voor pijn;
 Dus geev ick dat in Jesus handen /
 Daar 't altijd vry en bly sal sijn.

25. *Ougstmaand 1661*¹⁸⁵.

Jesus Voorbeeld*

Heyl'ge Jesu! Hemelsch voorbeeld!
 Der Eng'len Heylicheyd
 Werdt als duysternis veroordeelt³
 By uwe Suyverheyd.⁴
 5 Jesus is mijn onbesmet
Hoofd en Hert: mijn Geest, en Wet.
 Heyligt my // Heyligt my:
 Ick moet *Iesu*, sijn als Gy.
 Heyligt my // Heyligt my:
 10 Ick moet Heylig sijn als Gy.

185 *Ougstmaand*: augustus.

* Dit lied werd onder dezelfde titel maar met lichte wijzigingen van de hand van ds. A. Rutgers als gezang nr. 62 opgenomen in de bundel *Evangelische Gezangen* van de Nederlands Hervormde Kerk. Lodenstein's tekst is ook in het duits vertaald door Barth. Crasselius (omstreeks 1695) en zo in vele duitse gezangboeken terechtgekomen; cf. R. Bennink Janssonius, *Geschiedenis van het kerkgezag by de Hervormden in Nederland*², Amsterdam 1863, p. 280; A.W. Bronsveld, *De Evangelische Gezangen, verzameld in de jaren 1803-1805, en in gebruik bij de Nederlandsche Hervormde Kerk*, Utrecht 1917, p. 258-259.

3 *Werdt*: wordt.

4 *By*: in vergelijking met.

- Stille Jesu!* die de baren¹¹
 Van uw *wil* op den grond
 Van uws Vaders wil bedaren /
 En stil doen leggen cond.
- 15 Wanneer sal mijn togt en wil¹⁵
 Eens in d'uw versincken stil?
 Heyligt my // Heyligt my:
 Ick moet *Jesu*, sijn als Gy, Heyligt etc.
 Ick moet *stille* sijn als Gy.¹⁹
- 20 *Wack're Jesu!* vol van sorgen
 En arbeyd sonder maat /
 Besig van den vroegen morgen /
 Tot aan den avond laat:
 's Daags voor spijs met werck beset /
- 25 's Nagts voor 't bedden in 't gebed.²⁵
 Heyligt my // Heyligt my /
 Ick moet *Jesu*, sijn als Gij. Heyligt etc.
 Ick moet *wacker* sijn als Gy.²⁸
- Goeden Jesu!* altijd *mindlijck*
- 30 In liefelijck gelaat:³⁰
 Nevens vriend en vyand vrindlijck /³¹
 Een yders hulp en raad:
 Ah! waar ick als gy: een troost
 Aller in haar hulpeloost!
- 35 Heyligt my // Heyligt my:
 Ick moet *Jesu*, sijn als Gy. Heyligt etc.
 Ick moet *minlijck* sijn als Gy.

11 vv. Misschien met bijgedachte aan *Mark.* 4: 39, waar verhaald wordt hoe Jezus de storm op zee tot bedaren brengt.

15 *togt*: (zinnelijke) neiging.

19 Zie over dit *stil-zijn* en *stil-houden* de aantekening bij *Den nedrigen Christen*, vs. 27.

25 *bedden*: naar bed gaan.

28 De eveneens bijbelse aansporing tot waakzaamheid (cf. *Matth.* 26: 41 en talloze andere plaatsen) en aktiviteit laat een geheel ander aspekt zien van Lodenstein's religiositeit.

30 *gelaat*: voorkomen.

31 *Nevens*: jegens.

- Sagte Jesu!* die sagtmoedig
 Het aller-scharpste leet
 40 Wraackloos cond vergeven goedig /
 Ja sonder toornen leed;
 Maar in yver cond vergaan
 Wierd uw Vader smaad gedaan:
 Heyligt my // Heyligt my:
 45 Ick moet *Jesu*, sijn als Gy. Heyligt etc.

- Nedrig' Heyland!* weerdig t'eeren:
 Die aller menschen loff
 Seer ootmoedig cond ontberen:
 En so des hoogmoeds stoff
 50 Wickte / dat het oordeel klaar⁵⁰
 Altijd stond in d'evenaar.
 Heyligt my // Heyligt my:
 Ick moet *Jesu*, sijn als Gy. Heyligt etc.
 Ick moet *Nedrig* sijn als Gy.

- 55 *Suyv're Jesu!* die de driften
 Van 't lichaam tomen cond /
 En het cuysch van 't oncuysch siften
 Met hert / en oog / en mond:
 All uw leden hielt gy net /
 60 All uw dencken onbesmet.
 Heyligt my // Heyligt my:
 Ick moet *Jesu*, sijn als Gy. Heyligt etc.
 Ick moet *Suyver* sijn als Gy.

- Mat'ge Jesu!* dien de rede⁶⁴
 65 De spijs en dranck toe mat;
 Dertel noyt in leckerheden /
 Noyt vol / of over-sat:⁶⁷
 's *Hemels wil te doen* hielt gy
 Voor uw spijs en leckerny.

50 *Wickte*: woog.

64 *dien*: aan wie.

67 *over-sat*: oververzadigd.

- 70 Heyligt my // Heyligt my:
 Ick moet *Iesu*, sijn als Gy. Heyligt etc.
 Ick moet *Matig* sijn als Gy.

Heyl'ge Iesu! druckt uw leden
 Ten leven op de mijn';

- 75 Doet mijn voet als d'uwe treden /
 Mijn oog als 't uwe sijn /
 Boven al maackt dat mijn hert
 Als het uw regt vierig wert.⁷⁸
 Heyligt my // Heyligt my!
 80 Ick moet *Iesu*, sijn als Gy.
 Heyligt my / etc.

Heerlijckheyds Loff*

- Hoog! om hoog! mijn siel / na boven!
 Hier beneden is het niet:
 't Regte leven / lieven / loven /³
 Is maar daarmen Jesum siet.
 5 Al wat gy siet op aard /
 Al wat gy hoort op aard /
 Is uw costlijck leven / lieven / loven /
 Al wat gy wenscht op aard /
 Is uw cost'lijck hert niet waard.
 10 Schoon en *pragt* is enckel schijn / en
 Ydelheyd al 't costelijck /
Lusten met 't gebruyck verdwijnen /
Goud en silver is maar slijck:

78 *regt*: werkelijk.

* Vs. 2 van dit bekende lied drukt pregnant de religieuze oriëntatie van de Nadere Reformatie uit. Ook andere regels kregen spreekwoordelijke bekendheid. Ds. A. Rutgers bewerkte het gedicht voor de bundel *Evangelische Gezangen* van de Nederlands Hervormde Kerk, waarin het als nr. 43 werd opgenomen.

3 *Regte*: ware.
lieven: beminnen.

- Daar 't costelijcke bloed¹⁴
- 15 Daar 't costelijck bloed
 Waardig all uw leven / lieven / loven /
 Daar 't costelijcke bloet
 't Hert boven alles gelden doet.
- 't *Leven* sonder eynden Heerlijck /
- 20 Na dit leven krijgelijck /²⁰
 Is / mijn siel / alleen begeerlijck /
 En beweegt onsigthaarlijck:
 Sluyt maar uw vleeschlijck oog /
 Sluyt maar etc.
- 25 Want dit heerlijck leven / leven / leven /
 Sluyt maar uw vleeschlijck oog /
 Want dit leven is om hoog.
- Sonder sterven voor Godt leven /
 Sonder moeyte / sonder pijn /
- 30 Sonder sieckte / sonder beven /
 Sonder quel / en sonder quijn:³¹
 O! yd'le siel bedenckt / O! yd'le etc.
 Sonder sterven leven / leven / leven /
 O! yd'le siel bedenckt /
- 35 Wat u den Hemel goedig schenckt.
- Leven in volmaackte deugden,*
 Tot des *Heeren* Heerlijckheyd /
 Vrolijck in des Hemels vreugden /
 Heylig in sijn Heylicheyd:
- 40 Met so een glansch vereent / Met so etc.
 Sonder sonden leven / leven / leven /
 Met so een glansch vereent/
 Siet wat den Hemel u verleent.

14 *Daar:* terwijl.

20 *krijgelijck:* verkrijgbaar.

31 *quel:* kwelling, pijn.
quijn: neerslachtigheid.

- Hersenlosen / die de snooden
 45 Sonden doet / en daar in leeft /
 Weet gy niet / dat u de dood / en
 Hel nog in den boesem cleeft?
 Wilt gy ten leven gaan? Wilt gy etc.
 Vangt der deugden leven / leven / leven /
 50 Wilt gy ten leven gaan?
 Vant hier het deugdsaam leven aan.

- Wenschelijck en *lievens-weerdig*
 Is mijn Jesus / daar de min
 Altijd tot wat anders veerdig
 55 Vindt alleen genoeg in!
 Mijn siel na boven dan / Mijn siel etc.
 Daar ick Jesus *lieven*, lieven / lieven /
 Mijn siel na boven dan /
 Daar ick het heyl aanschouwen can.

- 60 Alderminnelijckste Schoonheyd!
 Oorsaack van wat hier schoon schijnt /
 Die door jaren / nog gewoonheyd
 Min vermaackt / of oyt verdwijnt.
 U / Schoonheyd / bid ick aan / U etc.
 65 Wil ick oyt yets lieven / lieven / lieven /
 U / Schoonheyd / bid ick aan /
 Daar sal het hert eerst henen gaan.

- Allerley Bevallijckheden
 Diemen hier bedencken can /
 70 Menschen-liefde / menschen seden
 Sijnder maar een schaduw van.
 Dit steelt mijn hert en al / Dit etc.
 Lust my yet te lieven / lieven / lieven /⁷³
 Dit steelt mijn hert en al /
 75 Dit boven al ick lieven sal.

73 yet: iets.

Ah! dat aller menschen tongen /
 Aller Englen wackerheyd
 t' Samen-spanden / 't samen songen
Jesus lof en Heerlijkheyd!

- 80 Waackt op Hert / mond / en hand
 Waackt op mijn Cijter; want
 Jesus is te *loven*, loven / loven:
 Waackt all' op hier is stoff /
 Singt sonder eynden Jesus loff.

27. in *Ougstmaand* 1665.⁸⁵

't Cruyce van een Christen^{*}

Al ist van *Cruys*, van leed / van droefheyd / van verdriet /
 Dat ick dit Lied op heff / uyt smerte en is het niet:
 Want *Jesu* lieve Heer! die my altijd verheugt /
 Voor een pond cruys en leed wel duysend ponden vreugd!⁴

- 5 Dat ick geen aardschen schat / nog rust / nog lust geniet /
 Noch op de wereld troost maar onlust en verdriet;
 Dat is om uwent wil O *Jesu* lieven Heer!
 Mijn schat / mijn rust / mijn lust / mijn hoop / mijn troost / mijn eer.

- Gy vult al mijn gebreck / mijn nodelose sorg
 10 Staackt gy / als gy u stelt voor al mijn schulden Borg:
 Dies wat ick lijden moet / O *Jesu* lieven Heer!¹¹
 Wil ick wel lijden / en / als 't u belieft / nog meer.

85 *Ougstmaand*: augustus.

* Lodenstein's alexandrijnen hebben slechts zelden de 'normale' tweeledigheid met een cesuur halverwege de versregel. Zijn heftige bewogenheid geeft ook aan deze lange verzen een grote expressiviteit, vol onverwachte syntactische rustpunten en metrische verschuivingen. Een tweede hieraan tegengesteld vormkenmerk is gelegen in de sterke syntactische parallelie tussen de opeenvolgende strofen ('Dat ick... Dat is...') die een zekere koppige nadrukkelijkheid suggereert.

4 Het tweede woord krijgt metrisch nadruk. Er staat *pondē*.

11 *Dies*: daarom.

Dat ick des *werelts schat* weldoende *missen* moet /
 Gedwongen of verschalckt berooft werd van mijn Goed:¹⁴
 15 Dat is om uwent wil O *Jesu* lieven Heer!
 Dat wil ick lijden / en / als 't u belieft / nog meer.

Dat ick mijn siel met *sorg* voor so veel' haters hoe'en
 En met veel arbeyd moet des *liefdes pligten* doen /
 Dat is om uwent wil / O *Jesu* lieven Heer!
 20 Dat wil ick lijden / en / als 't u belieft / nog meer.

Dat ick mijn lichaam leuy tot neerstige *arbeyd* dwing /²¹
 En om uw leedjes teer met mijne lusten ding:
 Dat is om uwent wil / O! etc.

Dat ick in nood of vrees op uw gebod my stel
 25 Tot *vasten*, en ter sonden-doot mijn lichaam quel:
 Dat is om uwent wil / O! etc.

Dat ick my speen van *lust*, en voor de satheyd rijs²⁷
 Met vake uyt den slaap / met honger van de spijs:²⁸
 Dat is om uwent wil / O! etc.

30 Dat ick mijn vrienden / ja mijn dierbaar naaste bloed /
 Als ick uw voetstap volg / van my *vervreemt* sien moet;
 Dat is om uwent wil / etc.

Dat ick den bitsen *steek* der monden vol fenijn³³
 Verdraag / dewijl' mijn mond haar ziel wil balsem sijn:
 35 Dat is om uwent wil / etc.

Dat ick ondragelijck aan 't menschelijck geslagt
 Des werelts uyt vaagsel ben verschopt / bespott / *veragtt*:
 Dat is om uwent wil / etc.

14 *verschalckt*: bedrogen. Er staat *Gedwongē*.

21 *leuy*: lui (adjectief in postpositie).

27 *speen*: onthoudt, ontzeg.

satheyd: verzadiging.

rijs: opsta (van tafel of bed).

28 *vake*: slaap. L. mocht dat wel zeggen: hij stond elke morgen om drie uur op!

33 *steek*: schimpscheut.

Dat ick in haar oog na mijn eygen hersens leev³⁹
 40 Daar ick mijn will' in d'uw geheelijk overgeev':
 Dat is om uwent wil / O! *Iesu* lieven Heer /
 Dat wil ick dulden / etc.

Als ick in desen all nog mis de vriendelijckheyd⁴³
 Van uwes Vaders *gunst* ter hoop- en hulp-loosheyd;
 45 Dat is om uwent wil / etc.

Ja dat de *wagter* self / die my sijn troost belooft /
 Met mijne clagten spott / en sig mijn sleuyer roof⁴⁶⁻⁴⁷,
 Dat lijd ick al om u O *Iesu* lieven Heer
 Ick wilt wel lijden / en / als 't u belieft / nog meer.

50 'k Veragt Rijckdom en rust en 's vleeschelusten al /
 En wat my 's werelts troost / of aansien geven sal:
 Want Gy sijt (segg ick nog) O *Iesu* lieven Heer!
 Mijn schat / mijn rust / mijn lust / mijn hoop / mijn troost / mijn Eer.

16. *Loumaand* 1659.⁵⁴

39 *haar*: van de wereld namelijk.

43 *desen*: de andere mensen, 't menscheijck geslagt' van vs. 36.

46-47 Cf. *Hooglied* 5: 7: 'De wachters, die in de stad omgingen, vonden mij; zij sloegen mij, zij verwondden mij; de wachters op de muren namen mijnen sluier van mij.' Lodenstein doelt met die wachter op de stedelijke overheid die hem, als predikant, zou moeten steunen maar hem juist tegenwerkt.

54 *Loumaand*: januari.

Des Heeren H. Avontmaal*

- 't Is (seyd Gods Bode) een onweerdeerlijcke spijs¹
 Die Jesus in sijn *Heyl-maal* aan sijn kind'ren geeft /²
 Die siecken op-helpt / (die ook dooden doet verrijsen³
 En adem geeft) maar hier verquicking aan wat leeft.
 5 Hoe can dat sijn? (sey Thomas) wat ick rieck' of proeve /
 Of hoor / of sie / of voel / sulck groots en merck ick niet.⁵⁻⁶
 Gy sult (seyd Godes Knecht) nog reuck / nog smaack behoeve':
 Daarom is 't (Thoma) groot om dat gy 't niet en siet.

* Lodenstein schreef in 1659 drie Avondmaals-gedichten, waarvan dit leerstellig leesvers het oudste is. Op 2 oktober volgde nog het hekeldicht *'t Heilige Sacrament ont-heylygd* (hierna, p. 136), terwijl het reeds afgedrukte sonnet van 9 oktober *Toe-Tred tot 's Heeren H. Sacrament* de rij besloot. Gedrieën geven ze een scherp beeld van Lodenstein's waardering van het Avondmaal. Hij staat volstrekt afwijzend tegenover de Zwingliaanse, louter symbolische opvatting die het gedachtenis-karakter slechts erkent; evenzeer tegenover de katholieke en Lutherse transsubstantiatie, resp. consubstantiatie die beide - zij het op verschillende wijze - de werkelijke tegenwoordigheid van Christus in realistische zin alle nadruk geven. Lodenstein echter baseert zich op Calvijn's *Institutio*. Evenals deze interpreteert hij het Avondmaal als een genadegave, waarbij een geestelijke vereniging plaats vindt van de ontvanger met het Lichaam van Christus. Bovendien ook acht hij die gemeenschap met Christus uitsluitend voorbehouden aan de gelovige mens. De anderen ontvangen bij het Avondmaal slechts het teken, niet de betekende werkelijkheid. Zie H. Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek*⁴ IV, p. 590-644; J.N. Bakhuizen van den Brink, *De Nederlandsche belijdenisgeschriften*, Amsterdam 1940, p. 131-135 (De Nederlandsche Geloofsbelijdenis, art. XXXV), 183-190 (Heidelb. Catechismus, 75-83).

1 *Gods Bode*: de engel.

onweerdeerlijcke: niet genoeg te waarderen.

2 *Heyl-maal*: H. Avondmaal (niet in *WNT*).

3 *op-helpt*: overeind helpt; zo ook figuurlijk: opbeurt.

5-6 Cf. vs. 5-6 van Thomas van Aquino's *Adoro te*: 'Visus, tactus, gustus in te fallitur, / sed auditu solo tuto creditur'. Ook in zijn andere sacramentshymnen legt Thomas de nadruk op het tekortschieten van onze zintuigen ten overstaan van het mysterie der realis praesentia, bijv. *Pange, lingua*, vs. 19 vv.: 'Verbum caro panem verum / verbo carnem efficit / fitque sanguis Christi merum / et, si sensus deficit, / ad firmandum cor sincerum / sola fides sufficit.' (*Latijnsche christelijke gedichten*, ed. A. Slijpen en M. van Everdingen, Nijmegen-Utrecht 1934, p. 21-23). Lodenstein vertaalde Thomas' *Lauda Sion Salvatorum* als *Meditatie op 't Sacrament des H. Avondmaals* (*Uyt-Spanningen*, p. 418-420), waar dezelfde huiver voor het mysterie verwoord werd: 'Gaat het uw sien en begrijpen te boven / Hier geldt nog gesigt nog begrip maar geloven'. Voetius behandelde Thomas op zijn colleges. Daarbij kwam vanzelfsprekend ook diens leer *Over de Eucharistie* (*Summa Theologica* III, Q. 73-83) aan de orde.

- 't Is (seyd hy) 't *Heyl* niet / maar 't is der genaden segel.⁹
 10 't Is so: (was 't antwoord) maar dat segel waar en wis.¹⁰
 Wat blindt u d'oogen voor den onfeylbaren Regel?¹¹
*Daar is de ware saack, daar 't ware segel is.*¹²

3. *Hoymaand 1659.*¹³

Jesus ten Hemel

- Nu is ons hert dees aarde moe:
 Nu wil het na de *Hoogte* toe.
 Laag' aardsche Schepsels vlied /
 U Hoogt' en lust ons niet;
 5 Laat los / ay! laat ons los / uw diepe veynsery
 En can ons cluyt'ren niet // nu syn wy vry.
- Wy sijn aan *Jesum* vast gehegt /
 Ons' hert is met hem opgeregt.⁸
 Want onlangs lag het laff⁹
 10 Met *Iesus* in het graff:
 Met *Iesu* stond het op // en creeg weer levens cragt /
 Als *Iesus* tot den top // ons' heyl volbragt.¹²

- 9 't *Heyl*: God, cf. *Jes.* 12: 2: 'Ziet, God is mijn Heil.'
 10 *wis*: waarachtig.
 11 *blindt*: verblindt.
Regel: stelregel, maxime.
 12 Cf. Calvijn, *Institutio* IV, 17, 21: 'Want ofschoon het teken in wezen verschilt van de betekende zaak, omdat deze geestelijk en hemels is, en het teken lichamelijk en zichtbaar, waarom zou, daar het toch de zaak, tot wier vertegenwoordiging het geheiligd is, niet slechts als een bloot en ijdel teken afbeeldt, maar ook werkelijk schenkt, de benaming van die zaak niet met recht mogen worden toegepast op het teken?'
 13 *Hoymaand*: juli.
 8 *opgeregt*: overeind geholpen, opgebeurd.
 9 *laff*: krachteloos.
 12 *tot den top*: tot de hoogste (uiterste) grens toe. Chronologisch gezien moest hiermee de opstanding na de graflegging bedoeld zijn. M.i. slaat *den top* echter op de kruisberg, waar Christus zijn ultieme verlossingsdaad stelde. Daar klonk Zijn woord: 'Het is volbracht!' (*Joh.* 19: 30).

- Maar 't creeg een hooger Heylicheyd
 Als 't op 't Olijf-gebergt geleyd¹⁴
- 15 Met *Iesus* soete mond
 In stille reden stond:
 En *Iesus henen voer* (ons' ooge sag het aan)
 Door logt en wolcken heen / En liet ons staan.
- Doe hielden wy ten hemel heen¹⁹
- 20 Ons' oogen met een bly geweene²⁰
 En met ons' oog ons' hert / En met ons' etc.
 Sonden wy naar om hoog; Het was aan *Iesu* vast /
 So lieten wy beneen ons' aartschen last.
- Nu is ons' siele daar gehegt
- 25 Daar hare schat is weg gelegd;
 (Haar overdiere schatt! Haar overdiere schat!)
 En kent geen schatten meer dan Godes dieren Soon;
 En kent geen heerlijkheyd dan sijnen troon.
- S'en heeft geen rust dan dese rust:
- 30 S'en heeft geen lust dan dese lust.
 Die naalde trilt en beeft
 Tot dat sy 't noorden heeft:
 De naalde van ons' hert en heeft nog rust nog stand;
 Tot dat sy dese *Sterr* valt in de hand.
- 35 Wat lust ons' vuyle vleesch ons bied³⁵
 En lust nu onse siele niet:
 De lust van spijs en dranck
 Is enckel gal en stanck /
 By 't hemelsch Nectar soet / dat hier ons' herte smaackt
- 40 Dat in 't verquicken voedt / En droefheyd slaackt.⁴⁰
- Nu sijn de schigten doof en doot⁴¹
 Die vleeschelijcke Minne schoot.

14 Volgens *Hand.* 1: 12 is Christus vanaf de Olijfberg ten hemel gevaren.

19 *Doe*: toen.

20 *bly geweene*: oxymoron.

35 *vuyle*: (geestelijk) onreine.

40 *slaackt*: doet verdwijnen.

41 *schigten*: pijlen (van Amor).

doof: stomp; cf. *WNT* III, 2888.

doodt: krachteloos.

Ons sinnelijcken Min
 Ons minnelijcken Sin
 45 Stijgt lugt en wolcken door / en ruckt ten hemel in /
 En neemt ons' herten meed': daar's nu ons' *Min*.

Als d'aarde mat en dorre-droog
 Met reten schreyt ten Hemel hoog⁴⁸
 Om 't opgetrocken nat:⁴⁹
 50 Soo dorst ons' Sielen mat
 Tot die ten Hemel toog / En seyd *Sijt onbevrees*
Ick ga, maar send mijn borg, Ons send dien Geest.⁵²

8. *Maymaand 1659*.

Gods Soon in 't Vleesch*

Sie daar! sie daar! daar gaat den Hemel op!¹
 Daar krijgen al de schaduwen de schop!²
 Siet daar de Waarheyd! daar het gerig oog³
 Der Vaderen van eeuw tot eeuw na vloog.

5 *Immanu-el*, die al van Eeuwicheyd
 (Eer d'aarden-grond in wat'ren was geleydt /⁶
 Den Hemel blonck) sijn lust had in het steyl
 Van 't Eeuwig / Eeuwig / Eeuwig Godlijk Heyl /⁷⁻⁸

48 *reten*: kloven (van de droogte).

49 *opgetrocken*: omhooggestegen.

52 Cf. *Joh.* 14: 26-27: 'Maar de Trooster, de Heilige Geest, Welken de Vader zenden zal in Mijnen Naam, Die zal u alles leeren, en zal u indachtig maken alles, wat Ik u gezegd heb. (...) Uw hart worde niet ontroerd, en zijt niet versaagd.'

* De emphatische nadrukkelijkheid, de suggestie van een weids perspectief ('daar gaat den Hemel op!'), het spelen met allerlei tegenstellingen en vooral de dramatisering van een als aktueel voorgesteld gebeuren ('Sie daar!', 'Hier ligt') zijn karakteristiek voor wat als barokstijl is aangeduid.

1 *op*: open.

2 *krijgen de schop*: worden verdreven.

3 *gerig*: begerig.

6 Cf. *Gen.* 1: 9-10.

7-8 *sijn lust ... Heyl*: 'de zaligheid deelachtig was in de hoogste regionen van het eeuwig goddelijk Heil' (Heeroma).

- Ligt daar in lompen armlijck opgerolt /
 10 Werd als een hulploos menschen-kind gesolt.¹⁰
 Wilt gy / O mensch! / 't geheym verstaan! 'k beding
 Sluyt d'oogen toe / en siet dan wat ick sing.

- Daar is niet sigtbaars / daar 't *geloov* verschijnt /¹³
 Voor so een straal het arm gesigt verdwijnt:
 15 Hier ligt de *Magt* in magt- en hulp-loosheyd /
 Hier ligt in armoe d' *Algenoegsaamheid*,

- Hier ligt des Hemels *Heerlyckheyd* veragt
 Den lugtsten dag in aller nagten nagt;¹⁸
 Wilt gy / O Mensch / 't geheym verstaan! 'k beding
 20 Sluyt d'oogen eerst en siet dan wat ick sing.

Wie sag d'onreyckbare Hemel met de aard
 So konstelijck / so salig oyt gepaart!
 Het onbegrepen / eeuwig / *Eyndloos Yet*²³
 Vereenigt met een gras / een bloem! een *Niet*!

- 25 Seg ick / den *Schepper* wierd ten *Schepsel*; off²⁵
 Seg ick / Het schepsel wierd ten Schepper; 't stof
 Wierd nu sijn eygen maker; d'eygenaar
 En maker wierd sijn maacksel; beyde is waar.

- Seg ick den Geest die sonder eynden leeft
 30 Wierd vleesch en sterfelijck; seg ick die beeft
 Voor 't minst geruysch / en 't slegtste doods-gevaar³¹
 Wierd van de dood onraackbaar: beyde is waar.

- 10 *Werd*: wordt.
gesolt: her en der gebracht (van ww. *sollen*, dat de machteloosheid van het objekt uitdrukt,
 alsook het pijnlijk karakter van de behandeling die het zich moet laten welgevalen).
 13 *niet*: niets.
 (tweede) *daar*: waar.
 18 *aller nagten nagt*: de donkerste nacht (Hebreeuwse superlatief).
 23 *onbegrepen*: oneindige.
Yet: iets.
 25 *ten*: tot.
 31 *slegtste*: geringste.

- Die 't alles weet krijgt een bepaald begrip;³³
 Den Mensch verstaat 't oneyndig in een stip:
 35 Ick seg / die over al is is nu *daar*;
 Den Mensch is overal: En beyde ist waar.

- Van alle sonden was Hy Hemel-schoon
 Die om de schuld verlaat zijn Hemel-throon;
 Wilt gy / O Mensch! 't geheym verstaan! 'k beding
 40 Sluyt d'oogen eerst / en siet dan wat ick sing.

- Hier is het eynd van alle Sigtbaarheen;⁴¹
 Hier is 't begin van 't Christen-ongemeen.⁴²
 En salig hy / die blind is / arm / en doov!
 Hier is 't begin van 't wonderbaar *geloov*.
 45 Hier is der sielen *vreugd* in treuricheyd;
 Haar *lust* in 't tomen van begeerlijckheyd;⁴⁶
 Haar *wil* vernoege in 't loochnen van haar wil;
 En sy op 't sterckst / als 't hert sig neer set stil.⁴⁸

⁺ *Jes. 30: 7.*

- Nu steeck ick willig beyd mijn oogen uyt⁴⁹
 50 En sie maar door 't *geloov*: En volg 't geluyd
 Van 't wigt / dat in de cribb my wijser wijst
 De deugd in 't *doen*, dan diese in woorden prijst.⁵¹⁻⁵²

- 33 *bepaald*: beperkt.
 41 *is*: ligt.
 42 *'t Christen-ongemeen*: het bijzondere van Christus' leer.
 46 *tomen*: beteugelen.
 48 *Jes. 30: 7*: 'Want Egypte zal ijdellijk en tevergeefs helpen; daarom heb ik hierover geroepen: Stilzitten zal hunne sterkte zijn.' Zie ook de aantekening bij *Den nedrigen Christen*, vs. 27.
 49 Cf. *Matth. 18: 9*: 'En indien uw oog u ergert, trekt het uit, en werpt het van u.'
 51-52 *dat in de cribb ... prijst*: Heeroma parafraseert: 'dat mij laat zien dat het wijzer is de deugd te doen dan de deugd in woorden te prijzen. M.i. slaat *doen* op het kind in de kribbe zelf, dat daadwerkelijk de deugd leerde.
 52 *deugd*: Het deugd-begrip van Lodenstein doet geen afbreuk aan de genade in Christus, want die deugd wordt onmiddellijk met Christus in verband gebracht, zoals bijv. ook bij Jeremias de Decker het geval is; cf. hetgeen W.J.C. Buitendijk opmerkt op p. 48-49 van zijn editie van *Goede Vrydag*, Zwolle 1958.

O deugd! o Hemel-deugd! *Verloochening!*
 Wat rees uw glansch ter steylte sonderling!⁵⁴
 55 Als *Godes Soon*, om Adams doembaar saat
 Verloochent 's Hemels Heerlijckheyd en staat.

Dat levend voorbeeld sal ons al het schoon /
 Des werelds Rijckdom; Heerlijckheyd / en throon;
 Des Vleeschelust; eygen wille; en all
 60 Verloochnen doen / dien Leeraar ten geval.⁶⁰

Wintermaand 1661.

Jesus getrouwe liefde voor de wereldt verkoren*

Het vinnig stralen van de Son /
 Ontschuyt ick in dees' lom-mer:
 Oh! of dit bosje klappen con /³
 Wat melden 't al een com-mer?⁴
 5 't Becommert hert hier treuren gaat
 Als 't sig / helaas! bedrogen
 De wereld daar het hert opstaat /⁷
 En sijn beloft vindt logen.⁸

54 *ter steylte*: naar boven.
sonderling: in het bijzonder.

60 *dien Leeraar ten geval*: terwille van die Leraar.

* Lodenstein's gedicht is een imitatio van de herderszang van Dorilea, waarmee Hooft zijn *Granida* opent. Metrum, strofepbouw en rijmschema zijn identiek. Ook woordkeus en beeldgebruik stemmen vaak overeen. Het kontrafakt transposeert uiteraard de aardse min in geestelijke zin.

3 *of*: indien.
klappen: verklappen.

4 *melden*: zou melden.

7 *staan op*: gesteld zijn op; cf. *WNT* XV, 78.

8 *vindt*: bevindt.
logen: leugen.

Alleen mijn Herder altijd stuyrt /⁹
 10 Na d'oude liefd zijn sinnen:
 Of 't weygren lang hertneckig duyrd' /
 Stantvastig duyrt zijn minnen.

Dies treckt mijn hertje u so seer /¹³
 So seer / en ick sal 't wagen:
 15 Want die my hare min bien meer¹⁵
 Haar minnen zijn maar vlagen.¹⁶

Maar vlagen die thans overgaan /¹⁷
 En met een schicht vervallen.¹⁸
 Ick sie alleen mijn Herder aan
 20 Stantvastig onder allen.

Maar of 't u miste blinde maagt /²¹
 Al vast verliest g'uw lusten.²²
 'T is seker die geen lust gewaagt /
 En vind nog heyl nog rusten.
 25 Dus mijm'rend treck ick na mijn Son²⁵
 En wagt hem in dees' lommer.
 Oh! of dit bosje clappen con
 Wat meldent al een commer!

I Maymaant 1659

- 9 *mijn Herder*: Jezus, de Goede Herder (*Joh.* 10: 11, 14).
 13 *Dies*: daarom.
 15 *hare*: mannelijk meervoud. Versta: want die mij nog meer hun liefde aanbieden...
 16 *Haar minnen*: hun liefdesbetuigingen.
 17 *thans*: spoedig.
 18 *schicht*: pijl.
 vervallen: krachteloos worden.
 21 *of 't u miste*: indien gij u eens vergiste?
 blinde: verblinde.
 22 *Al vast*: vast en zeker.
 25 *Dus*: aldus.
 na: naar.
 mijn Son: petrarquistisch beeld voor de geliefde.

III. Deel**Behelsende eenige / Stigtelijke Invallen / op /
Verscheydene Voorvallen.**

Op een versch Hoender-Ey geschoncken tot verquickinge*

Gaat segt oyt weer / dat die den Hemel dient¹
 Den Hemel in syn sorge niet te vriend
 En vindt; nog werd / als hy in last verstickt /³
 Verquickt.

5 Daar was een trouw getuyge / die den poock⁵
 Van Jesus vyand in het hoy ontdooch /⁶
 En had van enckel hunger in sijn traan
 Vergaan /

Had niet den Hemel goedig hem verquickt /⁹
 10 En een gepluymde Kakelers beschickt /¹⁰
 Die hem van dag tot dag besogt / en ley
 Een ey.

Onwetend deed dat beesje sulck een goed.
 Maar Christi lieveling het Christlijck doet /
 15 En dient / uyt Jesus liefde / Jesus raad
 Met daad.

* Dit gedicht illustreert een opvallende trek van de piëtistische religiositeit, namelijk haar neiging om alle kleine voorvallen uit het dagelijks leven door godvruchtige meditatie te begeleiden. Zelfs het nietigste gebeuren levert ‘dankensstof’ en nodigt uit tot geestelijke toepassing. Talrijke voorbeelden bij Willem Sluiter, Theodoor à Brakel, David Montanus en geestverwanten.

1 *Gaat segt*: De eerste geb. wijs betekent: welaan! en is slechts een korte, levendige aansporing; de tweede maakt het eigenlijke bevel uit (*WNT* IV, 39). vs. 1-2 houden een uitdaging in: Zeg het ooit nóg eens dat hij die de hemel dient, de hemel in zijn zorg niet een vriend bevindt te zijn... etc.

3 *nog*: noch.
werd: wordt.

5 *een trouw getuyge*: cf. o.a. *Hand.* 26: 16: ‘om u te stellen tot een ... getuige der dingen’ in navolging van Christus die in *Openb.* 1: 5 ‘de getrouwe getuige’ wordt genoemd.
pooch: dolk.

6 *Jesus vyand*: de duivel.

9 *goedig*: goedgunstig.

10 *Kakelers*: eigenlijk: kakelaarster; betekent: een hoen.
beschickt: gezonden.

- Hoe tijdig quam dat schepsel daar te pas?¹⁷
 't Was of m'er Christi-leden-liefd' in las /¹⁸
 Die (buyten hard) den merg van binnen heeft /
 20 En geeft.
- 'Ten leeft niet maar 't is digt by 't leven: can
 Dus haast zijn cragt uyt-leveren / en van²²
 Zijn Voetsel 't swacke lijff van flauwten hoe'n²³
 En voe'n.
- 25 Maar hoger! 't Eytje toont my in zijn schaal
 Het sobre leven / dat wy altemaal
 Hier leven / of niet leven / 'k weet haest niet²⁷
 Hoe 't hiet:
- Tot dat den Geest (als 't water in 't begin)²⁹
 30 Het met zijn warmt' uyt broed' / en Jesus in
 Zijn laatste comst geev / dat het heel volmaackt³¹
 Ontwaackt.
 Amen.

17 Het zeventiende-eeuws plaatst na een uitroep in de vorm van een retorische vraag een vraagteken; cf. Weijnen, p. 17.
dat schepsel: versta: dat ei, zoals blijkt uit het vervolg.

18 *Christi-leden-liefd'*: de liefde die de leden van Christus' gemeente kenmerkt.

22 *haast*: weldra.
uyt-leveren: uitdelen.

23 *van*: tegen.
flauwten: zwakheid.
hoe'n: beschermen. Het is niet ondenkbaar dat Lodenstein, verzot op allegoriseren als hij is, het ww. *hoe'n* gebruikt om een woordenspel met *hoen* = kip mogelijk te maken.

27 *haest*: bijna.

29 Cf. *Gen.* 1: 2: 'de Geest Gods zweefde op de wateren'.

31 *Sijn laatste comst*: de Parousia of wederkomst des Heren waarover gesproken wordt in *Openb.* 1: 7.

Toe-sang der gelovigen in het vaderland
Op den Voorsang van den voorgem. Gerardus Holckenburg ende Maria
van Waalre, Echte-lieden: Op hare reyse naar Oost-Indien.*

- Laat uw gena Genadig Heer! ontbinden¹
 Ons trage siel' en drijven met de winden
 Gerardus en Maria na ter Zee.
 Nu kiest ons siel voor rust met hen de baren /⁴
 5 En bidt / Laat / Heer / dat paar gelukkig varen!
 En brengt ons siel met hen ter veyl'ge ree.
- Ons' Vaderland / hela! verdwijnt: de bergen⁷
 Van Heyl / de stralen van uw Goedheyd bergen
 Sig agter onser sonden swarten kim:
 10 En nog en sien d'inwoonders / nog en sugten
 Sy niet / Dat uw Geest en ons welvaard vlugten /
 En al ons Hoogheyd niet is dan een schim.
- Vaar wel Gelukkig paar / by tijds ont-dragen¹³
 Het ongeluck dat wijsen lang voorsagen
 15 Beschoren over ons van nu en voort.
 Sijt gy in ongemack ons Godt uw Godt is /
 Sijn wy in ongeluck uw Lot ons Lot is
 Of in of buyten 't land van ons geboort.¹⁸

* Omstreeks november 1659 vertrokken ds. Gerardus Holkenborg en zijn vrouw Maria van Waalre naar Oost-Indië, waar zij 24 augustus 1660 arriveerden. Holkenborg werd predikant te Kolamba (thans Colombo) op Ceylon, dat juist in 1658 door de Hollanders op de Portugezen veroverd was. Hij overleed daar reeds in 1662. Zie C.A.L. van Troostenburg, *Biographisch Woordenboek van Oost-Indische predikanten*, Nijmegen 1893.

In een aan dit gedicht voorafgaande *Voor-Sang* laat Lodenstein het reeds ingescheepte echtpaar de achterblijvende dierbaren toespreken. Hun antwoord lezen we in deze *Toe-Sang*, die qua gedachte en formulering het eerdere gedicht op de voet volgt.

1 *ontbinden*: eigenlijk: losmaken; hier: in beweging brengen.

4 *voor*: in plaats van.

7 Zoals Gerardus en Maria het aardse vaderland aan de kim zagen verdwijnen, zo zien de gelovige thuisblijvers het hemelse vaderland steeds meer aan het oog onttrokken door de zondenevel.

13 *ont-dragen*: onttrokken.

18 *Of...of*: hetzij...of.

Still Vaders / Moeders still uw kindren lagen¹⁹
 20 Noyt meer bewaard in uw schoot; duldig dragen
 Laat ons hunn af-sijn / waar sy reysen: sy
 En comen noyt in Land so verr-gelegen
 Of ons gebed / en (ouders) uwen segen
 In Gods Heyl blijft hen (waar sy reysen) by.

25 Ons Lieve Vader! leydt ons kintsche jaren
 (In 't Gracy-school nog ruw en onervaren)²⁶
 In 't padt dat opwaarts na den Hemel is.
 Wy slaan op u / Heer / ons verlegen oogen /
 Maackt uw beloft door Vaderlijck medogen
 30 Aan hunn en ons siel door 't gelove wis.²⁹⁻³⁰

Laat hen een reyne liefde tot elckandren
 Een liefde die geen eeuwe can verandren³²
 Ons aller af-sijn duldig dragen doen.
 Laat nogthans ons en hen een Geest te gader
 35 Verbinden / en soo treckt ons t'samen nader
 Tot u in spoed / of Vaderlijcke roe'en.

Dus sullen sy al tobbend op de baren /
 En wy met uwe rust bedauwde scharen
 Een lichaam maken eenig door uw Geest:
 40 Een is ons Woord / ons Leraar / een ons Tempel /⁴⁰
 Een ons Geselschap / ons Volmaackt Exempel /
 Een is ons Offrand / een ons Paschen-feest.

19 *Still*: kalm maar. De constructie is chiaistisch. Deze geruststellende woorden zijn gericht tot de ouders van het echtpaar.

26 *'t Gracy-school*: de school der genade.

29-30 *Maackt...wis*: maakt waar, doet in vervulling gaan.

32 *eeuwe*: (onbepaald lange) tijd.

40 Cf. *Joh.* 10: 16: '...en het zal worden ééne kudde, en één Herder'.

- Keer! roept ons hert verruckt in liefde teder /
 Maar wel-bedagt / segt; *Gerard* keer niet weder!⁴³⁻⁴⁴⁴⁴
- 45 Maar hoort het clagen van dien *Formosaan*.
 Die Man / so 't schijnt / heeft 's Heren-berg (gelegen)⁴⁶
 Op aller bergen top) in 't oog gecregen /
 En daarom vloeyt hy schigtig herwaarts aan.⁴⁸
- So gaat in yl der blinden oog verligten /
 50 So onsen rey met vele sielen stigten /⁵⁰
 So 't arme volck voor helsche putten hoe'en /⁵¹
 So met geweld der stercken vaten roven /⁵²
 So climm door u de name *Iesus* boven!⁵³
 Ah! dat wy dat oock met u mogten doen!⁵⁴
- 55 Bepaler van dat diep / die met de spanne⁵⁵
 Van 't blauw gewelf de maat cunt nemen: spanne
 Den streng van 't Noorden losser dan voor heen:⁵⁷
 En laat de spoedig' uytgelaten winden
 In haast hen derwaarts dragen: en doen vinden
- 60 Uw schaapjens die hen derwaarts reysen de'en.⁺⁶⁰

⁺ *Joh. 10: 16.*

- 43-44 Ons hart, meegesleept door tedere liefde, roept: keer terug! Maar als het tot bezinning is gekomen, zegt het...
- 44 De puntkomma heeft hier de waarde van een dubbele punt, cf. Weijnen, p. 16.
- 46 's *Heren-berg*: de *Voor-sang* spreekt van 'den *Berg* van 's *Heeren Huys*'.
- 48 *vloeyt aan*: nadert. *WNT* I, 451, vermeldt *aanvloeien* = vloeiend naderen, langzaam stromend aankomen. Deze laatste betekenis lijkt hier minder op zijn plaats.
schigtig: schielijk.
- 50 *rey*: schare (van gelovigen).
stigten: stevigen, cf. *WNT* XV, 1576.
- 51 *helsche putten*: de hel (eigenlijk: helse afgronden).
- 52 Cf. *Matth.* 12: 29: 'Of hoe kan iemand in het huis eens sterken inkomen, en zijne vaten ontrooven, tenzij dat hij eerst den sterke gebonden hebbe? en alsdan zal hij zijn huis berooven.' Ook *Mark.* 3: 27.
- 53 *climm boven*: worde verheerlijkt.
- 54 *met*: samen met.
- 55 *Bepaler van dat diep*: cf. *Jes.* 51: 10: 'Zijt Gij het niet... die de diepten der zee gemaakt hebt tot eenen weg, opdat de verlost en daardoor gingen?'
die met de spanne: cf. *Jes.* 40: 12: 'Wie heeft de wateren met Zijne vuist gemeten? en van de hemelen met de span de maat genomen?' Een span is de afstand tussen de uiteengespannen duim en vingers.
- 57 *Den streng van 't Noorden*: het koord waaraan de Noordenwinden geboeid zijn.
- 60 *Joh.* 10: 16: 'Ik heb nog andere schapen, die van dezen stal niet zijn; deze moet Ik ook toebrengen; en zij zullen Mijne stem hooren, en het zal worden ééne kudde, en één Herder.'

Laat hen de schaduw van uw hand bedecken /⁶¹
 Uw magtig Heyr ten muyr rontsom hen strecken /⁶²
 En hoed hen voor der Vyanden geweld:
 Voor felle clippen / of verburgen sanden /⁶⁴
 65 Voor droev' gevaar van onvoorsiene stranden:
 't Verheven meyr / en wind ter neder-stelt.⁶⁶

Als 't schip de woeste Zee met spoed ontspringen
 Sal / en sy u op 't vaste land weer singen;⁶⁸
 Hoort dan / o Vader! uyt uw hogen throon!
 70 En send uw *Ligt* en *Waarheyd* die hen leyden⁷⁰
 In wel bedagten yver; en bereyden
 Ons Jongst' en tedre suster voor uw *Soon*.⁷²

Doet hen die on-naspeurelijke wegen
 Van 't heylsaam *Bond* so 't ingewand bewegen⁷⁴
 75 Dat oog / en mond / en hand dat blijcken doen:
 Laat d'oogen (als de mond dat nieu ontvouwen⁷⁶
 Komt) tranig Jesus wonden teer bedouwen /⁷⁷
 En vlammig tuygen 't waardig *Menschen-soen*.⁷⁸

61 Cf. *Jes.* 49: 2: 'En Hij heeft Mijnen mond gemaakt als een scherp zwaard, onder de schaduw Zijner hand heeft Hij Mij bedekt'. Ook *Jes.* 51: 16.

62 *strecken*: legeren.

64 *verburgen sanden*: onzichtbare zandbanken.

66 *'t Verheven meyr*: de hoge zee.

68 *singen*: lofzingen.

70 *send uw Ligt en Waarheyd*: citaat *Ps.* 43: 3.

72 *Ons Jongst' en tedre suster*: 'dien Formosaan' uit vs. 45, of ruimer, de heidense volken die Christus nog niet als hun bruidegom hebben leren kennen. Het beeld verwijst naar *Hoogl.* 8: 8: 'Wij hebben eene kleine zuster, die nog geene borsten heeft; wat zullen wij onze zuster doen in dien dag, als men van haar spreken zal?'

74 *'t heylsaam Bond*: het Verbond tussen God en Zijn volk; cf. *Jer.* 31: 31; *Matth.* 26: 28; 1 Cor. 11: 25.

ingewand: in de bijbel worden *ingewand* en *nieren* dikwijls genoemd ter aanduiding van het inwendigste van het gemoed.

76 *nieu*: voor het eerst.

77 *tranig*: in tranen.

bedouwen: bevochtigen.

78 *vlammig*: vurig.

tuygen: getuigen van.

Menschen-soen: de verzoening van de zondige mens met God.

- Ja tuygt gy selv van boven; toon uw cragten /
 80 Weckt doden op; verligt der blinden nagten;
 En leert uw leer / als uwen dienaar spreekt /
 Door d'oren aan het Hert / en doet verbaast staan
 Dien Sathans list tot nog toe deed verdwaast gaan;⁸³
 En 't stenig hert door stercker waarheyd breeckt.⁸⁴
- 85 Help! wat gedruysch comt daar der heyl'ger scharen⁸⁵
 Ter *Zyons* poorten in met Heyl gevaren!
 Ruymt! ruymt den aanstoot uyt des Heeren baan!⁸⁷
 Wie heeft ons al dees kinderen geboren?⁸⁸
 't Is God die door *Gerard* sijne uytvercoren
 90 Een teken rigt en tsist haar herwaarts aan.⁹⁰
- Ons *Vader!* wilt dat waardig hooft bewaren;
 En hem *Mary* ter hulp: laat vele jaren
 Hen in 't geloov en uw gunst worden doen.
 Hoed hen voor Menschen-vrees / en Ogen-lusten:⁹⁴
 95 Laat uw gena in onrust hen doen rusten:
 En hen en ons uw *Soon* geev en uw *Soen*.

20 *Slagtmaand 1659*.⁹⁷

- 83 *Dien*: degene die (object).
 84 *stenig*: stenen, verstokt; cf. de slotregel van *Toe-tred tot 's Heeren H. Sacrament*.
 85 *der heyl'ger scharen*: Van de heilige scharen. Lodenstein gebruikt graag de sterke verbuiging van het bijv. naamw. in genitief en datief, cf. Trimp, p. 140.
 87 *den aanstoot*: datgene wat aanstoot geeft. Allusie op *Jes.* 57: 14: 'En men zal zeggen: Verhoogt de baan, verhoogt de baan, bereidt den weg, neemt den aanstoot uit den weg Mijns volks!'
 88 Wie heeft voor ons al deze kinderen (van het geloof) ten leven gewekt?
 90 Cf. *Jer.* 31: 21: 'Richt u merkteekenen op'.
sist aan: drijft aan; cf. *WNT*, supplement A, 135: '*aansissen*: door sissen aandrijven, aandrijven. Ongewoon'.
haar: hen.
 94 *Ogen-lusten*: datgene wat het oog behaagt, ogendienarij.
 97 *Slagtmaand*: november.

Af-syns smerte.***Op gelegentheyd van 't scheyden eens Vriends.****

Myn Vriend of gy gescheyden, Duysend mijlen

Sijt / of een mijl twe drie / verschilt my niet:

Sijt / of een etc.

Als ick verlangend van u onderwijlen

5 Nog letter-taal / nog teecken en geniet.

Af-sijn is Af-sijn merck ick wel / de smerte

Ligt in het Af- niet in het Verre-sijn: Ligt in etc.

En 't missen van de taalmans van uw herte⁸

Is / of gy digt- of verr-sijt / eene pijn.

10 Nu merck ick eerst den grond van Syons wenen /¹⁰

En waar het hapert / als die lieve Maagt

En waar het etc.

(Gaat maar haar' Bruidegom een step-verr heenen)

Haars liefs vertreck so smert-gevoelig draagt:

15 Geen eenmaal heeft Hy haar met diere eeden¹⁵

Gesworen by d'onwankelbare trouw / Gesworen etc.

Hy soud zijn aansigt bergen / maar zijn treden¹⁷

Hy van haer noyt te verr doen wijcken sou.

* Met onthullende vrijmoedigheid vergelijkt Lodenstein hier zijn smart om de afwezigheid van een ons niet bij name bekende vriend (Justus van den Bogaert?) met de treurigheid van de dochter Zions over het gemis van haar goddelijke Bruidegom. Vriendschap, liefde en godsdienst zijn nog niet met elkaar versmolten als in de pre-romantiek, maar ze liggen al wel in elkaars verlengde.

8 *taalmans*: tolken. Het woord komt voor in de Staten-bijbel *Gen.* 42: 23.

10 Cf. *Jes.* 49: 14: 'Doch Zion zegt: De Heere heeft mij verlaten, en de Heere heeft mij vergeten.' De relatie van God tot Zijn volk (Sion) wordt als een liefdesverhouding van bruidegom tot bruid beschreven in termen, ontleend aan het *Hooglied*.

15 *Geen eenmaal*: niet eenmaal (litotes; versta: herhaaldelijk). Cf. *WNT* III, 3843: *eenmaal*, verbonden met een ontkenning = niet eens; 'wellicht germanisme'.

17 *bergen*: verbergen; cf. *Ps.* 10: 11: 'Hij heeft Zijn Aangezicht verborgen.' *treden*: schreden.

Als sy dan hert- en sorge-loos gaat dwalen /
 20 En sig vergaapt aan 's werelts cramery / En sig etc.²⁰
 Laat hy de stralen van sijn ooge dalen
 (Dat sy Hem mist) maar blijft haar echter by.

Daar smelt dan 't hert in tranen / als die ster-gaat
 En duyckt bene'en de kim; sy roept Staat! Staat!
 25 En duyckt beneen de kim etc.
 Mijn lief wat baat'et of gy niet te verr-gaat
 Als ick u niet en sie mijn troost vergaat:

De Teeckens van uw toegenegen herte
 Verbergen sig / ick sie u aansigt niet: Verbergen etc.
 30 Gy spreekt niet tot mijn Siel / en / (O wat smerte!)
 Gy steurt de pijlen weder dien ick schiet.³¹

Uw posten die voor dees my condschap bragten³²
 Van u standvastich hert my toegedaan / Van u etc.
 (De mijnen laas! verflauwen en versmachten)
 35 En comen niet / of comen onbelaan.

Geen brieven van uw hand! geen segel-teecken!
 Geen naam daar in / en op mijn hert gedrukt! Geen etc.³⁷
 Geen Duysend ons gewone liefde-treecken!³⁸
 Helas! mijn lief is van my weg-geruckt!
 40 Dus claagt de Dogter Zyons / en ist wonder?
 Want al sijn woorden sijn haar maar geluyd / Want etc.
 En al sijn brieven sonder Naam daar onder /
 En niet een segel druckt sijn liefden uyt.

20 *cramery*: 'poppenkast', eigenlijk: handel, met de bijgedachte vaak van oneerlijkheid. In de Staten-vertaling eenmaal gebruikt, *Jer*: 10: 17.

31 *de pijlen*: de liefdespijlen.

32 *posten*: boden.
condschap: bericht.

37 Cf. *Hoogl*. 8: 6: 'Zet mij als een zegel op Uw hart.'

38 *liefde-treecken*: uitingen van liefde.

- 't Onsigbaar dat sy eens verstond / te missen
 45 Dunckt u dat niet ondragelijke pijn? Dunckt etc.
 Dat Hy sig maar verbergt is quaad te gissen /
 Maar weg te sijn / dunckt haar is weg-te-sijn.

18. *Wintermaant 1659.*

Op mijn verjaring in Sprockelmaand 1670.
End' op dat Saysoen des jaers*

- Daar stond de *Son*, en maackte desen dag¹
 Doen ick ten duyster uyt / dit ligt eerst sag;²
 En / als ick riep / *mijn Schepper* maar mijn grond³
 Verstond.
- 5 Dat schone ligt rees daag'lijcks vroeger op /
 En / moed' van winter-rust / steeg na den top /
 Om op te wecken / boom / en gras / en cruyd /⁷
 En spruyt.

* Op 6 februari 1670 werd Lodenstein 50 jaar, voor hem een betekenisvolle gebeurtenis. Zowel de natuur als de bijbelse traditie leveren stof tot meditatie. De zon wordt in aansluiting bij *Ps.* 84: 12 en de mystieke traditie als een beeld van God gezien (zie Langen, p. 301 vv.). Nu deze zon die zijn bestaan beschijnt, haar middaghoogte bereikt heeft, wordt het tijd tot inkeer.

1 Cf. *Ps.* 118: 24: 'Dit is de dag dien de Heere gemaakt heeft'.

2 *Doen*: toen.
ten duyster uyt: uit het duister (van de moederschoot).
erst: voor het eerst.

3 *mijn grond*: een van de bekendste termen uit de middeleeuwse mystiek; van daaruit overgenomen door het piëtisme (Langen, p. 162-170). *Grond* kan, zoals hier, de godheid zelf aanduiden, de ziel, ofwel de unio mystica tussen mens en god.

7 *boom en gras* etc.: polysyndeton, d.w.z. het gebruik van meer voegwoorden dan normaal, waardoor elk van de genoemde zaken aparte 'belichting' krijgt.

- En riep dat kindje toe in lugten taal;⁹
 10 Slijt niet uw tijd in rust / en slaap, mijn straal
 (Siet) gaat u voor! wil op! en sijt (ick daag)¹¹
 Niet traag.
- 't Is tijd dat gy u spoeyt ten top-punt: want¹³
 De godloosheyd op eerd neemt toe / den brand
 15 Van *liefde* flauwt / die sig (daer 't al bevriest)¹⁵
 Verliest.¹⁵⁻¹⁶
- 't Is tijd nu 't alles dor staet / dat het cruyd
 Van 's *Hemels Hoff* weer leven krijgt / en spruyt /
 Sig opent / groent / en bloeyt / en vrugten heeft /¹⁹
 20 En geeft.

Maer sult gy 't leven doen / leeft gy eerst self.²¹
 Siet daar verschijnt *een Ligt* aan uw gewelf
 Dat warmt en kragten geeft; uw ware *Son*,
 En *Bron*.

- 9 *lugten*: opgewekte.
 11 *daag*: twee mogelijkheden: 1) ik kom boven de horizon uit; 2) ik ontbied. Beide betekenissen kunnen hier tegelijk present zijn.
 13 *gy*: de ik die door de stralen van de Zon in str. III tot aktiviteit wordt aangespoord. Evenals de Zon naar haar hoogste stand is gerezen (vs. 6), zo moet ook die mens nu - in media vita - zijn uiterste krachtsontplooiing bereiken.
 15 *flauwt*: verflauwt.
 15-16 *die Verliest*: (de liefde) die geen voedingsbodem meer vindt.
 19 *groent*: groen wordt, uitschiet.
 21 *'t*: versta: *het cruyd* van vs. 17.

- 25 Gaet in *dien duyster, daar Godt is*; hy wil²⁵
 U (niet van *Synai*, maer *Syon*) stil²⁶
 In lieve graty-heyligdommen doen²⁷
 Bevroen

- Wat *Gy* sijt / en wat *Hy* is. dat gy niet
 30 Dan stoff en asch / en sondig sijt: 't gebied³⁰
 Van wil en lusten altijd heyleloos
 En boos.

- Dat *Hy* d'oneyndig' *Onbegrijpelijkheid*³³
 En aller heylicheden *Heylicheyd*,³⁴
 35 En aller wijsen *Wijsheyd* is / een wolck /³⁵
 Een kolck³⁶

- 25 *duyster*: duisternis. Het woord was vroeger ook mannelijk, vandaar *dien*. Cf. voor de gedachte *Ps.* 18: 12: 'Duisternis zette Hij tot Zijne verberging'. De duisternis is reeds in de middeleeuwse mystiek het symbool van de godverlatenheid. God trekt zich van tijd tot tijd in duisternis terug om de mens op de proef te stellen. Zie Langen, p. 127.
- 26 Op de Sinaï ontving Mozes voor zijn volk de tien geboden. Sion is oorspronkelijk de naam van de burcht met heiligdom van het oude Jeruzalem. Bij uitbreiding werd het de (dichterlijke) naam voor de hele stad Jeruzalem en, in geestelijke zin, voor de gemeente der ware gelovigen. In deze twee namen drukt L. de tegenstelling uit tussen de Wet (in bijbelse betekenis) en de Genade.
- 27 *graty-heyligdommen*: genade-tempels (niet in *WNT*); cf. in katholiek spraakgebruik: *genade-oord* en vergelijk ook de talrijke door Langen genoemde samenstellingen met *Gnaden*- in Duits piëtistisch idioom.
- 30 Cf. *Gen.* 3: 19: '...want gij zijt stof, en gij zult tot stof wederkeeren.' en *Gen.* 18: 27: 'hoewel ik stof en asch ben!'
- 33 *Onbegrijpelijkheid*: onverklaarbaarheid voor het gewone begrip. Piëtistische auteurs hebben, als voorheen de middeleeuwse mystici, dikwijls een voorkeur voor zgn. apophatische ('ontkennende') termen ter aanduiding van God. Deze heet de oneindige, onnoembare, onbegrijpelijke etc. Deze wijze van spreken, die teruggaat op pseudo-Dionysios (omstreeks 500 na chr.), dient om de afstand van God tot de menselijke categorieën te markeren.
- 34 Cf. *Lev.* 11: 44, 45: 'dewijl Ik heilig ben' en talrijke andere plaatsen. De hebreeuwse superlatief in vs. 34-35 toont ons een ander aspect van de pseudo-Dionysiaanse mystiek, nl. haar kataphatisch karakter: het zich uitdrukken in superlatieven ter aanduiding van God.
- 35 *een wolck*: cf. o.a. *Exod.* 16: 10: 'de heerlijkheid des Heeren verscheen in de wolck'.
- 36 *kolck*: (peilloze) afgrond. Cf. *Ps.* 36: 7: 'Uwe oordeelen zijn een groote afgrond, Heere'.

Een grondelose diepte van den *Raad*
 Daar mensch en engel eeuwig stom voor staat /
 Een *Billickeyd*, een *Goedheyd* sonder feyl /³⁹
 40 En peyl.

Een onfeylbare *Waarheyd*, die nog kan
 Nog wil bedriegen / eenig *Oorspronck*, van
 Dat is / dat was / dat wesen kan / of sal /
 Het *Al*.

45 Die al wat heerlijkheyd het schepsel heeft
 In sig bevat / om dat hy 't selve geeft:
 Een *Wil*, die 't al oneyndig wijs / en goed
 Self doet.

Op dat gy in dien grondelosen kolck
 50 Van eeuwigheyd verdroncken / 's hemels volck
 Dat salig *Al-genoeg* voor 's werelts *Niet*
 Aan-biedt /

En 's *Hemels Heerschappy* de wereld door
 Stand grijp' / als sig het reedlijck schepsel voor⁵⁴
 55 Die *Wijsheyd*, *Algenoegsaemheyd*, en *Magt*
 Veragt.⁵⁴⁻⁵⁶

Ruste

Mijn siel! hoe dickmaels liep des *werelds ligt*
 (Als nu) ten top / en spelden u uw pligt?⁵⁸
 En nauwlijcks 't rijsen uyt de winter-rust
 60 U lust.

't Is dunckt my altijd winter met u: want
 Uw hert is als een stijf bevroren land⁶²
 Uw spruyten dorr: hoe soud gy andre Groen-
 en doen?

39 *Billickeyd*: wijsheid, rechtvaardigheid.

54 *Stand grijp'*: verwezenlijkt wordt; cf. *WNT* XV, 469 en V, 740-741.

54-56 *sig...Veragt*: zich vernedert; cf. *WNT* XIX, 40 en 42.

58 *spelden*: wees aan.

62 *bevroren*: bevroren.

65 Wil op! wil op! daar gaat de son u voor;
 Ryst uyt uw winter-rust / en breeckt eens door:
 Op u (siet daar) staat 's Hemels *gunst*, en *kragt*
 En wagt.

Sijn eygen Soon sendt Hy u in 't gemoet /
 70 Die met uw vleesch gepaart / uw schulden boet /
 Stilt 's Hemels toorn / en noodt u toe- (in vre'en)
 Te tre'en.

Gaat dan! gaat dan! ter *Onbegrijpelijkheid*
 Ter eyndelosen glansch / ter *Heerlijkheid*,
 75 Ter *Algenoegzaamheid* ter eeuw'ger *Min*
 Eens in.

*Versaackt al wat gy kendet by dit Ligt;*⁷⁷
 En kent maar *Dees* in Jesus *Aangesigt*.
 Begeert niet anders / want hier is uw lust
 80 Geblust.

Uw eyndelose lust vint hier een paal:⁸¹
 In dit schoon / is 't *begeerlijck* altemaal:
 Dat u geen sigtbaarheid na dees bedrieg /⁸³
 Of lieg.

85 *Uw wil* leert willen wat dees *wille* wilt;⁸⁵
 Soo raken al die stormen eens in stilt'
 't Ja al *wijs*, wat hy wil; en wat hy doet /
 Al *goed*.

Hoe ydel was mijn oogmerk veel voor heen!⁸⁹
 90 Nu sal 't my 's *Heeren glory* zijn alleen;
 Als ick nog eer / nog gunst / nog watmen agt /
 Verwagt.

77 *by*: ten overstaan van.

81 *paal*: *grens*.

83 *Dat*: zodat.

85 Leert uw wil datgene te willen wat deze wil wenst.

89 *veel*: dikwijls.

Dan sal ick oock het uytverkoren volck /
Ter Duysternis daar Godt is, tot dien kolck /
 95 Dien bron van eyndelose saligheen
 Doen treen.

Dat sal my sijn een godlijck jubel-jaar /⁹⁷
 Om Gode een rustend land te braken / daar⁹⁸
 Sijn Heerlijckheyd / en 't Heyl der sijnen uyt
 100 Ont-spruyt.

Dat sal my 't jaar soo schigtig niet meer vlien:¹⁰¹
 Maar dit onwisselbaar een schets doen sien¹⁰²
 Van *d'Eeuwigheyd*, tot ick in 't sonder end
 Belend.

97 Voor de Israëlieten was elk 50e jaar een jubeljaar volgens het in *Lev.* 25: 10 vv. gegeven voorschrift. Lijfeigenen herkreten dan hun vrijheid; verkocht land kwam weer aan de oorspronkelijke eigenaar; de grond moest dat jaar onbebouwd blijven.

98 *rustend*: onbewerkt.

braken: braak laten liggen, d.w.z. 'het bouwland gedurende den herfst, den winter en de lente herhaaldelijk ploegen, doch onbezaaid laten, om den grond daardoor rust te geven, hem weder vruchtbaar te maken en het onkruid te vernielen' (*WNT* III, 1005). De zinnebeeldige toepassing van het Israëlitische braakjaar vinden we al in *Hos.* 10: 12: 'Zaaït u tot gerechtigheid, maait tot weldadigheid, braakt u en braakland; dewijl het tijd is den Heere te zoeken, totdat Hij kome, en over u de gerechtigheid regene.' Ook *Jerem.* 4: 3.

101 *schigtig*: snel.

102 *onwisselbaar*: niet aan wisseling onderhevig.

schets: voorafbeelding, voorproef; cf. *WNT* XIV, 525.

Cruys-Schole van J. Christi Gemeynte.>

*Op de voorvallen des selven Jaars.***

- O *Kruys-nacht* schoner dan de dagen!
 Hoe can de wereld het ligt verdragen
 Dat in uw duysternisse schijnt?²⁻³
 De *Cruycelingen* cunnen selven⁴
 5 Ten gronde van dat *heyl* niet delven /
 Daar al uw droefheyd in verdwijnt.
- De *Cruycelingen* stonden deerlijk⁷
 En sagen in het cruys verveerlijk⁸
 Malcand'ren aan; en hieven 't oog'
 10 En hert / en hand te saam na boven;
 Maar riepen (so het scheen) ten doven:
 Tot sig den Hemel tot haar boog.

* Het derde deel van Lodenstein's *Uyt-Spanningen* bevat een viertal *Aandagten over de kerckelijcke voorvallen des jaars 1660*; achtereenvolgens: *Treur-liedt*, *Weemoedige Suchten ende Gelovige Gebeden van de bedroefde gemeente Jesu Christi tot haren Heere*, *Cruys-Schole* en *Standvastige Onstantvastigheyt der onder-Hemelsche dingen*. Het zijn uiterst felle reacties op de eind 1658 weer opgelaaide strijd in Utrecht over de autonomie der kerk. Het conflict spitte zich toe op de vraag of de kerkelijke goederen, zoals werkelijk het geval was, aan particuliere leken ten goede mochten komen, of ten dienste der kerk moesten worden aangewend. De streng-gereformeerde predikanten onder wie Lodenstein, Teellink en Van de Velde, geruggesteund door Voetius, eisten het laatste. De stedelijke magistraat wilde hier niet van weten. Toen het stadsbestuur bovendien toelating eiste van twee politieke commissarissen tot de kerkeradsvergadering, waartegen de genoemde predikanten vanaf de kansel scherp protesteerden, kwam het tot een openlijke uitbarsting. Op 19 juli 1660 werd aan Van de Velde en Teellinck bevolen om de provincie Utrecht binnen 24 uur te verlaten. Lodenstein werd kennelijk ontzien, hetzij om zijn voorname afkomst, hetzij om zijn prestige bij de gemeente. Maar hij liet zich de mond niet snoeren, getuige onder andere deze *Cruys-Schole*.

De eerste strofe is een imitatio van de aanhef van de Rey van Klaerissen uit Vondel's *Gijsbrecht van Aemstel*.

* titel: het aantal samenstellingen met *kruis*- in 17e-eeuws piëtistisch taalgebruik is legio; cf *WNT* VIII, 432 vv.

des selven Jaars: 1660.

2-3 de paradox reeds bij Vondel.

4 *Cruycelingen*: zij die hun heil stellen op Christus en Diens kruis (niet in *WNT*).

7 *deerlijk*: jammerlijk.

8 *verveerlijk*: geducht (adjektief in postpositie).

- Den Hemel ging sijn hulp bestellen /¹³
 Onsigthar' hulp / en strax de schellen¹⁴
 15 Van d'oogen vielen / en 't was ligt.
 Doe sagen wy de soete vrugten¹⁶
 Van al ons kermen / al ons sugten /
 In 't *cruyce* selv ons toegerigt.¹⁸
- 't Hovaardig herte wierd gebogen:¹⁹
 20 De lage sielen vlogen hoge:
 De creup'len liepen als een hind:²¹
 De swacken droegen sware lasten:
 Het *Cooren* bleev ten dorsch-vloer vaste /
 Als 't *caff* verstoov voor sulck een wind.²⁴
- 25 O! *heyl'ge wind!* wat baart gy heylen!²⁵
 By u ons trage boot can seylten:²⁶
 Gy maackt van onse vonck een gloed:
 Gy reynigt onse lugt van dampen:
 En onse siecke siel van rampen:
 30 Dewijl gy 't *caff* verstuyven doet.³⁰
- Gy doet ons speceryen vloeyen:
 En ons met vleug'len opwaarts spoeyen:
 Gy maakt ons vrugt den Hemel soet:
 Gy maalt het stenig hert aan bricken.³⁴
 35 En doet de flauwe siel verquicken.³⁵
 Dewijl gy 't *caff* verstuyven doet.

13 *bestellen*: verlenen.

14 *strax*: aanstonds.

16 *Doe*: toen.

18 *toegerigt*: toebereid.

19 Cf. *Jes.* 5: 15: '...de oogen der hovaardigen zullen vernederd worden' en *Jes.* 13: 11: 'de hovaardij der tirannen zal Ik vernederen.'

21 Cf. *Jes.* 35: 6: 'Alsdan zal de kreupele springen als een hert.'

24 Cf. *Ps.* 1: 4: 'Alzoo zijn de goddeloozen niet, maar als het kaf, dat de wind henendrijft.'

25 Cf. *Ps.* 147: 18: 'Hij doet Zijnen wind waaien.'

26 *By*: door.

30 *Dewijl*: aangezien.

34 *stenig*: stenen.

bricken: gruzelementen.

35 *flauwe*: krachteloze.

Te vooren in ons ooghen schenen
 Verwerpelijcke *slegte steenen*³⁸
 En onbequaam ten Kercken-bouw /
 40 Die in den strijd in storm en baren⁴⁰
 't Huys onderschraagden als pylaren /
 En stonden op den hoeck-steen trouw.⁴²

Te vooren dagten wy het waren
 Onwrickelijcke *Kerck-pylaren*,⁴⁴
 45 Die laas! so haast de schudding quam⁴⁵
 Strax toonden d'ongesonde gronden⁴⁶
 In laster-schrift / of laster-monden
 Op d'onweerbare duyv' / dat lam.

O! *heyl'ge smelt-croes!* wat al heylen⁴⁹
 50 Baart gy! die soo het hert cunt peylen /
 En wijst ons wat daar binnen is.
 En leert ons 's Geestes eerstelingen⁵²
 Den donck'ren dag der cleine dingen⁵³
 Niet smaden als een duysternis.

55 En leert ons sien hoe menschen liegen.
 Die sullen ons niet meer bedriegen /

38 *slegte*: ongeschikte; cf. *Ps.* 118: 22: 'De steen, dien de bouwlieden verworpen hadden, is tot een hoofd des hoeks geworden'.

40 *in den strijd*: de kerketwist van 1658-1660.

42 In *Efez.* 2: 20 heet Christus 'de uiterste hoeksteen'.

44 *Onwrickelijcke*: onverzettelijke, d.w.z.: betrouwbare.
Kerck-pylaren: steunpilaren van de kerk.

45 *laas*: helaas.

46 *d'ongesonde gronden*: onbetrouwbare grondvesten, bodem; tevens woordspeling met *gronden* in de zin van redenen.

49 Cf. *Jer.* 9: 7: 'Daarom zegt de Heere der heirscharen alzoo: Ziet, Ik zal hen smelten, en zal hen beproeven'.

52 *eerstelingen*: eerstgeborenen; cf. *Rom.* 8: 23: '...maar ook wij zelven, die de eerstelingen des Geestes hebben.' De woordgroep '*s Geestes eerstelingen*' in vs. 52 is bijstelling.

53 Cf. *Zach.* 4: 10: 'Want wie veracht den dag der kleine dingen?'

Hoe schonen schijn haar boosheyd deekt.
 Die *wolven* kentmen aan haar tanden /
 Als 't *vyer* haar schaapen-vagt verbranden⁵⁹
 60 Comt; en ons so ten baken streckt.

Ja 't vier aan 't branden / niet te vreden /
 Den schonen schijn van lammer-cleden
 Te teren / grijpt haar selven aan:⁶³
 En sengt haar vagt / en crenckt haar luyster /⁶⁴
 65 Ja sendt zijn cragt / en dringt zijn fluyster⁶⁵
 Door 't vel / om 't vleesch met pijn te bra'en.⁶⁶

Mijn luyt! hier dienen hoger snaren.
 Daar sie ik 't vier door 't vel-diep varen
 En roosten 't vleesch / en roosten 't been:
 70 Ick vrees men raakt door pijn aan 't rasen.
 So maar den storm niet voort gaat blasen⁷¹
 Den vlam door d'ingewanden heen.

Raad-rijcke Godt! wat zijn uw wercken
 Met aandagt weerdig aan te mercken!
 75 Men had dien roock gebracht ten vlam /⁷⁵
 Men woud / men soud uw diere sielen
 Met duysend / in een gloed vernielen /
 Die telgen delgen met de stam:

59 *vyer*: vuur; cf. *Job* 1: 16: 'Het vuur Gods viel uit den hemel, en ontstak onder de schapen'.
 Lodenstein denkt natuurlijk vooral aan het beeld van de wolven in schaapsvel, waarvan
 sprake is bij *Matth.* 7: 15.

63 *teren*: verteren.

haar: meerv. mannelijk.

64 *crenckt*: schendt.

luyster: (uiterlijke) pracht, glans.

65 *fluyster*: gloed; afleiding van ww. *fluisteren* = flikkeren, stralen, cf. *WNT* III, 4581.

66 *bra'en*: verbranden.

71 *So*: als.

75 Men had die rook tot een vlammen vuur opgepookt. Versta: men had dat smeulend conflict
 aangewakkerd tot een brand.

Maar 't vuur was van uw eygen handen /
 80 (*Alstuyrend Godt*) geraackt aan 't branden /
 Des moest'et uwen wille doen;⁸¹
 Des van / en na uw wijsheyd blaken /
 En geen van uw Gesalfden raken /
 Ten waar om haar van quaad te hoe'n.

85 Den vlam om siel en lijff te teren
 En cond nog siel nog lichaam deeren;
 Maar bragt het heil in grote maat:
 Een toetse der Opregticheden
 Verbranden 't schuym van bose seden
 90 Voor helsch vergiff / voor siel-verraad.

Thans ruckten 't vier op 't felst aan 't woeden
 (Dewijl dat schuym de vlamme voede)
 Sijn oogmerck / en zijn paal verby;⁹³
 En vat het naast en valt aan 't schroocken⁹⁴
 95 Die self den gloed voor and'ren stoocken /
 En braadt *sijn stokers* op een ry.⁹⁶

Daar teert het *scepters, cronen, ampten*,⁹⁷
 Daar d'ydelheyd so lang om campten /
 In eenen dag. en als een mot
 100 Verteert het pragt van purp're cleden
 De vangsten van Staatsugtigheden /¹⁰¹
 En maackt haar vanger tot een spot.

81 *Des*: daarom.

93 *paal*: grens.

94 *schroocken*: (ver-)schroeien.

96 *stokers* = onruststokers, scheurmakers wordt hier ook in letterlijke zin gebruikt, aansluitend bij de gevolgde beeldspraak.

97 *ampten*: heeft hier wel speciaal betrekking op de waardigheden van de oude kapittels, die toen onder dezelfde titels nog door aanzienlijke gereformeerden bekleed werden.

101 *vangsten*: ontvangsten; hier speciaal: emolumenten, ongeregelde ontvangsten naast het vaste inkomen.

Staatsugtigheden: het streven naar een hogere rang dan men rechtens bekleedt. Dit typisch vondeliaanse woord is in dit mede door Vondel geïnspireerde gedicht op zijn plaats.

- My dunckt / ick sie de *Drie* her-leven¹⁰³
 Die brandend' ongeschonden bleven
 105 En *Viere* wierden in het vier.⁺
 My dunckt / ick sie dat rot her-sterven¹⁰⁶
 Die sig verdorven in 't verderven¹⁰⁷
 In 't vierig woeden op die *Vier*.

⁺*Dan. 3: 23, &c.*

- Den Godt van *Abednego, Mesah*
 110 En *Sadrag*, die ons rampen me sag
 Riep; *Mijn Magt eyndt in Babel niet*.
 O Lam! die 't vier hebt met uw wonden¹¹²
 Dat u verslinden woud / verslonden /
 Verslindt den vloeck van ons verdriet.

- 103 *de Drie*: de drie jongelingen (Sadrach, Mesach en Abèd-nego) in de vuuroven, waarover verteld wordt bij *Dan. 3*. Terwijl zij, gecompleteerd door een engel Gods, met hun vieren ongedeerd bleven, verteerde het vuur juist hun beulen.
 106 *rot*: schare.
 107 *sig verdorden*: zichzelf verteerden.
 112 vv. Cf. hetgeen hierboven p. 64 is opgemerkt over intellectieve beeldspraak in de 17e eeuw.

Eenige Invallen, voorgekomen op eene reyse van Sluys in Vlaanderen, na Holland en wederom in 't Jaar 1651.*

't Vergroot-glas

- Hoe! mijn *Verre-sigt* vergeten?¹
 Wat ick soeck / 't is nogthans waar.
 'k Meende daar meed' af te meten
 Als wy liepen door het Schaar /⁴
 5 Hoe de Stad ons soud' ontsijgen:⁵
 Dat's nu uyt. Ah! waar's een glas⁶
 Waar is so een bril te krijgen
 Die my wijse hoe 'k eertijts was?
Sluys, gy sult nu haast verflauwen /⁹
 10 Had ick 't glas / ick bragt u weer.
 Wat wilt gy u soo benauwen?
 O! mijn siel / 't neemt all sijn keer!⁺¹²

⁺*Ps.* 77: 11.

* Het oudste ons bekende gedicht van Lodenstein, geschreven in de tijd toen hij nog predikant te Sluis was. Van Es is de eerste geweest die met waardering gesproken heeft over deze dichterlijke reisbeschrijving in de vorm van een reeks realistisch getekende tafereeltjes. Het emblematisch karakter, waarbij elk beeld uit de werkelijkheid een allegorisch-didactische toepassing krijgt, werd door hem in verband gebracht met Cats: 'de titel maar ook de opzet en de vers- en taalvorm verraden (diens) invloed'. Trimp van zijn kant meende in de populaire toon en strofevorm van een gedicht als dit de invloed van Huygens' *Scheepspraet* en *Voorhout* te bespeuren (a.w. p. 126). De *Invallen* tonen ons een onverwacht aspect van Lodenstein: zijn droge, ingehouden humor.

1 *Hoe!*: wat!; cf. frans: *comment!*
Verre-sigt: verrekijker.

4 *het Schaar*: diepe geul in een vaarwater. Toponymisch komt *schaar* vooral in Zeeland voor; cf. M. Schönfeld, *Nederlandse waternamen*, Amsterdam 1955, p. 217.

5 *ontsijgen*: eigenlijk: ontvallen, ontsinken.

6 *Dat's nu uyt*: die kans is nu voorbij.
glas: (verre-)kijker.

9 *haast*: weldra.
verflauwen: vervagen.

12 *Ps.* 77: 11: 'Daarna zeide ik: Dit krenkt mij; maar de rechterhand des Allerhoogsten verandert'.

zijn keer nemen betekent: 1) ondergaan (van een ster e.d.) beginnen te dalen; 2) zich begeven naar (cf. *WNT* VII, 1960). Hier lijkt i.v.m. de genoemde bijbeltekst de explicatie: 'alles gaat ten onder' niet juist. Beter is: het verandert allemaal.

Sluys verflauwt.

- Sluys*, hoe dat ick verder seyle
 Hoe gy cleynder by my werd /¹⁴
 15 Daar begint my 't oog te feyle' /
 Maar gy gaat niet uyt mijn Hert.
 't Beurt wel dat de *Salicheden*,
 Door een claaglijck tusschen-staan
 Van des werelts Idelheden /
 20 Schijnen verder off te gaan;
 En dat d'eyndelose vreugden
 Schier verdwijnen uyt het oog:²²
 Nogthans dat ons eens verheugden
 Blijft; en houdt het hert om hoog.

Op de Paarde-marckt op een droogte.

- 25 Wel! wat botst daar! 't schip te bersten!
 Neen; o neen; het is geen nood /
 't Steuyt maar / en wy sijn op 't verr'ste²⁷
 So de vloed geen hulp en bood:
 't Ebbend water schiet vast henen /²⁹
 30 Weer en wind is kalm en stil /
 Hier en baat nog sugt / nog stenen /³¹
 Blijv die wil / en niet en wil.³²
 Als de Lieve Water-stromen
 Van des Heren Geest ontgaan /³⁴
 35 Siel / gy cunt niet verder comen /
 Pooght vry / maar 't is all gedaan.
 Claagt vry / steent vry / openbaren
 Cunt gy wel / wat u verdriet /
 Maar (gelijck voor desen) varen
 40 Sonder water cunt gy niet.

14 *by*: voor.

22 *Schier*: bijna.

27 *'t Steuyt*: het (schip) stagneert.
op 't verr'ste: op zijn verst.

29 *vast*: twee mogelijkheden hier: 1) zeker; 2) regelmatig.

31 *stenen*: jammeren.

32 Men moet nolens volens blijven.

34 *ontgaan*: ontvallen. Versta: als het kostbare water van de Geest des Heren (aan de ziel) ontvalt.

Gaat een tranen-vloed verwecken /
 Blaast uw sugten naar om-hoog.
Water moet het water trecken,
*Wind de Wind, of gy blijft droog.*⁴³⁻⁴⁴

De Oorsaek van 't Vast-sitten.

- 45 Schipper! wat is dit te seggen⁴⁵
 So een wel-bevaren gast
 So een man om hoog te leggen?⁴⁷
 Staan uw teeckens nu niet vast?⁴⁸
 Off wy duysend teeckens sagen⁴⁹
 50 Is het we'er so stille / (Broer!)⁵⁰
 Dat de seylen niet en dragen /
 't Schip en luystert na geen roer.
 Harde stormen stercke vlagen
 Maacken dat geen roer en geldt:⁵⁴
 55 In te kalme stille dagen
 Heeft het roer oock geen geweld.⁵⁶
 Als ons siel met stercke sprongen
 Van het vleesch werd aengetast /
 Werde de rede ligt verdrongen
 60 Overrompelt of verrascht:

43-44 *Water moet het water trecken / Wind de wind*: de uitdrukking staat niet in W. à Winschootens *Seeman*, Leiden 1681. *Trecken* betekent hier ‘aanzuigen’; cf. *WNT* XVII 2462.

45 *wat ... seggen*: wat heeft dit te betekenen?

47 *om hoog leggen*: vastzitten (van een schip); cf. het opschrift van de volgende passage: *Dewijl wy om hoog saten*. De bedoeling is dus: zo'n man en dan met zijn schip vast komen te liggen!

48 *Staan vast*: zijn zeker, betrouwbaar.
teeckens: navigatietekens, met name sterrenbeelden.

49 *Off*: leidt hier een bijw. bijzin van toegeving in; te vertalen met: al (zagen wij...). Zie C. Schmidt, *De concessieve voegwoordelijke bijzin in het Nederlands van de middeleeuwen en de zeventiende eeuw*, diss. Groningen 1958, p. 178.

50 *Broer*: populaire aanspreekvorm; als zodanig thans nog gebruikt.

54 *maken dat geen roer iets uithaalt*.

56 *geweld*: kracht, effect.

Is de siel eens kalm en stille /
 't Beurt oock dan wel dat sy valt.⁶²
 Siel! laat geen geweld u wille
 Buygen; nog sorgloos en malt.⁶⁴

Op 't Los-werden.

- 65 Dat is los? maar wat dit drayen
 Twe of driemaal rond end'om?
 'K sie 't: de stroom het voorschip swayen
 Deed' eer 't agter-schip nog swom:
 Doen het los wierd moest het wenden⁶⁹
- 70 Watmen dee 't moest overstuyr⁷⁰
 't Stiet met boomen wat ick kende /⁷¹
 'T hielp niet wel ontrent een uyr:
 Daar na nam 't sijn cours 't ging heenen
 Tegen wind en tegen stroom;
- 75 't Ging / maar 't ging met creuple benen /
 't Ging / maar uytermaten loom.
 Saal'ge sielen / als het vloeyen
 Van Gods Geest u water geeft;
 Gaat u strax tot wercken spoejen /⁷⁹
- 80 Toont dat Christus in u leeft.
 Sijt gy nog niet heel aan 't drijven?⁸¹
 Laat niet rusten 't roerbre deel /
 Nog 't begonnen, werck daar blijven
 Voor gy roert uw siel geheel.
- 85 Doet de vloed u dan nog swayen /
 't Schijnt gy gaat een andren gang /
 Weer en wind wil tegen-wayen /
 Alles valt u even bang?

62 *Beurt*: gebeurt.

64 *malt*: van ww. *mallen*: idioot handelen, zich als een kind gedragen.

69 *Doen*: toen.

70 *overstuyr*: achteruit.

71 *boomen*: vaarbomen.
kende: kon.

79 *strax*: aanstonds.

81 *heel*: helemaal.

- Werd niet flauw door 't hevig quellen /⁸⁹
 90 Als gy maar sijt van de grond;
 Maar gaat u ten arbeyd stellen
 Trouw in die Genaden-stond.
 't Sal nog seker / 't sal eens keren /
 Gaat het oock voor eerst wat loom?⁹⁴
 95 Blijft u na vermogen weren:
Bid om wind, en wagt uw stroom.

Vernagten ontrent 't Slou.

- Wat een woelen door elckander!
 Elck een soeckt sijn best gemack.
 Maar in 't schip is 't rusten schrande.⁹⁹
 100 Noghtans; d'een lag op sijn sack /
 D'Ander sey 'k sou plaats verlenen
 So ick niet die goede Vrouw
 Die haar rust plaets aen mijn benen
 Heeft genomen / hindren souw:
 105 D'eene schickt sijn hoofd: sijn voeten¹⁰⁵
 D'ander; maar hoe datmen 't set /
 Hoe sy door elck-ander wroeten /
 'T is en 't blijft een plancke bed:
 Immers leerd'ick hoe genegen¹⁰⁹
 110 Ider is tot sobre rust.
 Vrinden! Laat ons dat bewegen
 Onse herten (so bewust
 Dat sy waard sijn 't ewig swermen
 Sonder eynd en sonder maat)
 115 Vry te maken van dat kermen¹¹¹⁻¹¹⁵
 En te sien na betren staat.

89 *Werd*: word (gebiedende wijs).
flauw: moedeloos.

94 *voor eerst*: in het begin.

99 *schrande*: schraal, gering.

105 *schickt*: schuift op.

109 *Immers*: in elk geval.

111-115 Vrienden laat ons dat (het voorafgaande) aansporen om onze haften - die er zich zo van bewust zijn dat zij het eeuwig ronddolen (in de hel) verdienen - van dat gejammer te vrijwaren.

- 't Is hier weynig tijds te lijden¹¹⁷
 't Is hier om een nagt of twee.¹¹⁸
 Maar O Eewig! eeuw'ge tijden!
 120 Onbedencklijck Sielen-wee!¹²⁰
 't Is maar 't lichaem dat ons deret
 't Lichaam is dog haast te vre'en.¹²²
 Maar helaas! de siel verseret¹²³
 Draagt dat rusten moest de ween.

Op een stilte.

- 125 Wel! dat mist my; want ick dagte¹²⁵
 Moeders keucken heb ick vast,¹²⁶
 Sal nog eer ick weer vernagten
 Sijn mijn Vaders wissen gast.¹²⁸
 Dats nu uyt: En dese clagten
 130 Sijn onnodig tijd verquist.
 Wil gaan wijser sijn / en wagten
*'t Vaderland dat noyt en mist.*¹³²

Op de Mist tusschen Dordrecht en Rotterdam.

- Dat gaat taamlijck / dat gaat vlugge /¹³³
 So matroos dat gaat al fijn /
 135 Dordrecht moest ons agter rugge /
 Soud'et Rotterdam oyt sijn.

- 117 *'t Is hier:* het gaat hier.
 118 *versta:* hier op aarde hoeft men hoogstens een nacht of twee zulk een ellende te verduren.
 120 *Onbedencklijck:* alle voorstelling te boven gaand.
 122 *dog:* toch.
 123 *verseret:* gepijnigd.
 125 *dat mist my:* dat loop ik mis.
 126 *heb:* haal.
 128 *wisse:* zekere.
 132 *versta:* de hemel. Er staat abusievelijk: *Vadetland*.
 133 *taamlijck:* juist zoals het hoort.

- Dat gaat sagjes henen-schampen¹³⁷
 Beter dan het gistren dee.
 Maar wat's dit! wat dicker dampen¹³⁹
 140 Stijgen uyt de Noorde Zee!
 Waar of Rotterdam mag blijven!
 Ick en sie den tooren niet /
 Die men noghtans alst te drijven
 Voorby Crimpen comt / wel siet:
 145 Dordrecht! dat is meed verdwenen /
 'k Sie daar oock geen toren staan:
 Dat is vreemt! 'k sie niet waar henen
 Dat ick reys / nog waar van daan.
 't Beurt wel Vrinden / dat gy moede
 150 Handen na den Hemel streckt?
 En comt gy ten Hemel spoede' /
 Sig den Hemel voor u dect:¹⁵¹⁻¹⁵²
 Keert gy u dan weer te rugge
 Om na Sodoma te sien;
 155 Hemels kind! dat's daadlijck vlugge¹⁵⁵
 Om den Hemeling t'ontvlien.
 Dus / gy cunt geen Salicheden¹⁵⁵⁻¹⁵⁷
 Sien wat moeyte dat gy biedt /
 En uw lust in d'aard besteden¹⁵⁹
 160 (Cond gy schoon) en wilt gy niet:¹⁶⁰
 Wilt oock noyt; maar blijft verwagten
 Suyde winden van Gods Geest /
 Die de dampen / die uw clagten
 Wegdrijft / en uw siel geneest.

137 *henen-schampen*: weggaan, zich wegpakken.

139 *dicker*: geen comparatief! Na het vragend voornaamwoord *wat* krijgt het begeleidend adjektief de uitgang van de tweede naamval meervoud; cf. Trimp p. 142-143.

151-152 En als gij hemelwaarts wil snellen, dat dan de hemel zich voor u bedekt.

155 *Hemels kind*: christenmens.

155-157 Christenmens! dat is werkelijk snel (gij staat wel vlug klaar) om aldus op uw beurt de hemel (eigenlijk: de hemeling) te ontvluchten.

159 En uw genoegen op aarde vinden...

160 *Cond gy schoon*: al zoudt gij dat kunnen.

Op de onversettelijcke Catharren-pijn na vele gebruyckte genees-middelen.*

Dat's nu gedaan! nu wil ick voorts gaan heen
Geduldig in Gods saal'ge wegen treen
En sien wat uytcomst *Hy die eeuwig leeft*³
My geeft:

5 'k Wil cloeck sijn om niet tegenstaans mijn pijn⁵
Volveerdig in mijn pligtig werck te sijn /⁶
Doe 'k niet mijn wil / ick wil doen dat ick dan
Nog can.

Sijt Gy o Heer! met stuckwijs werck gedient⁹
10 En gy / *mijn Schaar*, verschoont gy daar uw vriend¹⁰
Voor my / 't Is weynig Lijdsam in de pijn /¹¹
Te sijn.

22. July 1652.

* Lodenstein werd heel zijn leven geplaagd door een zwakke gezondheid. Zijn rigoreus ascetisme zal ook voor de genezing van de catarre of zinking (ontsteking van de slijmvliezen) weinig bevorderlijk zijn geweest.

3 Het hebreeuwse *Jahweh* betekent: Hij die is, de Eeuwige. *Dan.* 4: 34 spreekt van 'den Eeuwig-levende'.

5 *cloeck*: flink.

6 *Volveerdig*: alert.

pligtig: hetgeen de plicht vordert.

9 *stuckwijs*: onvolkomen.

10 *mijn Schaar*: mijn gemeente.

11 *'t Is weynig*: het betekent weinig.

Op de Stilte in 't Swin*

Sag ymand stiller weder?
 De vlaggens hangen neder /²
 Het seyl en doet geen boet /³
 En al den voortgang comt ons van den tragen vloed.

- 5 Dat gaat so sagiens drijven /
 't Schijnt dat wy ste-vast blijven /⁶
 't Verwisselt nauwlijcx stand;⁷
 Flus was 't *Cassandria* en nog is 't al *Cadsand*.⁸

- 't Schijnt dat het schip om hoog-ligt /⁹
 10 Juyst nu my *Sluys* in 't oog-ligt!
 En ick in hoop dus hang;
 'T is lang / maar nu 'k verlang / nu is het eens so lang.

* Dit gedicht maakt deel uit van een tweede reeks *Invallen op eene and're Reyse en Weder-reyse tusschen Sluys en Holland*, vermoedelijk kort na de vorige ontstaan. Een van de stemmingrijkste verzen van Lodenstein. In de laatste strofe wordt het verlangen naar Sluis als een zielsverlangen aangeduid. 'De woordjes *'t zal* en *nog Niet*, in een latijnse letter afstekend tegen de gotische letters van de rest, hebben een bepaalde functie in de tale Kanaäns maar toch, dit geschiedt zo onopvallend, met zo weinig nadruk op de allegorische 'keer' in het gedicht, dat het de liefdesbetuiging voor Sluis niet verzwakt, integendeel het verlangen naar Sluis ongeforceerd, als het ware vanzelfsprekend, op één lijn gesteld wordt met het verlangen naar gemeenschap met de Heer' (J. van Ham, *Lodenstein in Zeeland*, p. 14).

2 *vlaggens*: waarschijnlijk een hollandisme, cf. C.B. van Haeringen *Neerlandica*, 's-Gravenhage 1949, p. 203-204.

3 *en doet geen boet*: brengt geen voordeel aan; *boet*: genezing, hulp, herstel; *boet doen*: baten; cf. *WNT* III, 194.

6 *ste-vast*: vast op de plaats.

7 *stand*: standplaats.

8 *Flus*: zojuist.

Cassandria: eigenlijk: Retranchement-Cassandria, dorp in Zeeuws-Vlaanderen, in het land van Cadzand, drie kwartier gaans van Sluis; cf. A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, III (1841), p. 29; (1847), p. 439.

9 *om hoog-ligt*: vast zit; cf. hierboven, p. 116.

- 'T mag wel verlangen heten /
 Want als ons siel de beten
 15 Van 't *Sal*, en *nog niet* lijdt
 Dan met verlangen / schijnt / verlangen wy den tijd.¹⁶

16 Het woordspel met de dubbele betekenis van verlangen = 1) wensen; 2) verlengen, ontleent L. waarschijnlijk aan het sonnet van Hooft 'Geswinde grijsart...', waarvan de laatste regels luiden: 'Maer 't schijnt verlangen daer sijn naem af heeft gecreghen,/ Dat jck den Tijdt, die jck vercorten wil, verlang.'

IV. Deel
Behelsende eenige / Boet-Digten.

**Den Medicyn-Meester Duc-d'Alba,
Ofte Den geessel der Nederlanden ter genesinge.***

Joh. vanden Sande Nederl. Histor. Lib. I.

- [1] *Den Raatshr. Franciscus Franck verhaalt, hoe hy in sijn kintsheyt in*¹
 [2] *den jare 1564, of 1565. en so lang voor de aencomste des Hertogen van*²
 [3] *Alba op de Merkt had horen singen een liedeken van vele versen, ver-*
 [4] *halende de weelde die doen in Nederland was, en de overdaadt gepleegt in*⁴
 [5] *alle wellusten van dronckenschap, kledinge, en andersins, daar van het*
 [6] *slot of weervers van elck Vers-ken was altijd,*⁶

* Over *Het voorbeeld van Lodenstein's 'Medicijnmeester'* informeert ons Enklaar: 'Franck en op zijn voorbeeld Van de Sande en Lodenstein meenen (...) in de patroon van Alven de hertog van Alba te herkennen en vatten de omstandigheid, dat het liedje reeds enige jaren vóór de komst van de landvoogd gezongen werd, op als een goddelijke profetie van zijn schrikbewind.' De bron van het bewuste referein is echter, zoals Enklaar aanwees, een esbattement waarmee de Bossche rederijkerskamer Moyses Doorn op het Antwerpse Landjuweel van 1561 de 1e prijs verwierf. De hoofdpersoon van het esbattement heet Patroon van de Alven (d.i. van de zotten). Hij krijgt bezoek van Peerken van Thuyl die met zijn zelf alle kwalen geneest. Hierbij wordt een lied ten gehore gebracht waarvan het referein luidt:

Denckt, soo ghy syt ten halven, eest haest ghewonnen spel:
 Ons Patroon van de alven sal u met synder salven
 Bestrycken alsoo wel.

'Dit liedje, aldus Enklaar, blijkbaar populair geworden op het Landjuweel, was vier jaar later nog en vogue. Doch het heeft niets met Alba te maken; Lodenstein en zijn zegslieden hebben het niet begrepen. Zij vatten bovendien de zelf als een serieus geneesmiddel op; dat blijkt uit de doctorstitel, die Van de Sande aan Alba geeft, en uit iedere strophe van Lodenstein's boetzang.'

Het gedicht werd in 1660 afzonderlijk gedrukt (zie bibliografie).

- 1 Johannes van den Sande (Arnhem 1568 - Leeuwarden 1638), rechtsgeleerde en historicus; zijn *Kort Begryp der Nederlandsche Historien* verscheen in 1650 postuum achter de 4e druk van Everhard van Reyd's *Oorspronck ende voortganck van de Nederlandsche Oorloghen*. Het citaat staat Liber I, p. 16. Zie over Van de Sande het *Nieuw Nederl. Biogr. Wdbk.* IV (1918), 1199-1200.
- 2 Franciscus Franck of Franchois Vranck (Zevenbergen ± 1555 - 's-Gravenhage 1617), pensionaris van Gouda, later raadsheer in de Hoge Raad van Holland en Zeeland. Postuum verscheen in 1618 te Breda zijn *Wederlegghinge van een seker Boecxke uytghegheven bij Franchois Verhaer, ghenaemt onpartijdighe verclaringhe der oorsaken van de Nederlantsche Oorloghe, sedert den Jare 1566 tot den Jare 1608 toe*. Zie over hem het *Nieuw Nederl. Biogr. Wdbk.* II (1912), 1510-1511.
- 4 *doen*: toen.
- 6 *weervers*: keervers, refrein.

Ons Patroon van Alven
 Sal u met sijner salven
 Bestrijcken also wel.⁹

[10] *En daar na*

[11] *Duc-d' Alva, als een recht Doctor heeft de Nederlanders met scherpe*¹¹

[12] *medicijnen genesen van hare broot-dronckenschap, dog haer gegeesselt*¹²

[13] *met een ysere roede daar mede hy het bloet van ontrent 18000. door*

[14] *Beuls handen vergoten heeft.*

Stemme: Bonen plucken

15 Doe 't Land in dertelheden¹⁵

Vast speelden sonder quel /¹⁶

Doe songmen haar in vreden

Dit weervers op haar spel:

*Ons goe Patroon van Alven*¹⁹

20 *Van Alven, van Alven*

Sal u met sijner salven

Bestrijcken al-so wel.

So lang scheen 't voorspooock logen²³

Tot dat de weeld sijn sat /²⁴

25 En 't Goddelijk gedogen²⁵

Een walg van dulden hadt:

Doe quam *Patroon Duc d' Alve*

Met bus / en doos / en salve /

Doe quam *Patroon Duc d' Alve*

30 Met swaart / vier / galg en radt.³⁰

9 *also wel*: evengoed.

11 *recht*: echt, bekwaam.

12 *broot-dronckenschap*: overmoedige dartelheid.

15 *Doe*: toen.

16 *Vast*: onophoudelijk.

quel: verdriet.

19 *Patroon* hier in de betekenis van behoeder tegen bepaalde gevaren, als ziekte e.d.

23 *voorspooock*: voorafgaand blijk van een naderend onheil.

24 *sat*: verzadigingspunt.

25 *gedogen*: geduld.

30 *vier*: vuur.

Nu sie 'k den ouden *door-gangh*³¹
Van weeld en wellust aan;
 Dies laat ick op dien voor-sang³³
 Dien selven weer-sang gaen.
 35 *Een andere Duc d' Alve*
 Duc d' Alve Duc d' Alve
 Moet u met sijner salve
 *Bestrijken, sal 't wel gaan.*³⁸

Doe sagmen van het Goeden
 40 Nauwlijcx een beeckje gaan;
 Daar nu de volle *vloeden*
Van Gods weldaden staan.
Een andere Duc &c.

Goud silver / Costlijckheden /
 45 Huys / ackers wel gelaan /⁴⁵
 Den Hemel afgebeden /⁴⁶
 Legt gy ter wellust aan.⁴⁷
Een andere Duc &c.

⁺*Hos. 2: 7.*

Doe satmen in het *duyster*⁴⁹
 50 Ging onbekende pa'en;
 Nu leert des *waarheyts luyster*
 U in Gods paden gaan.
Een andere Duc &c.

Den *luyster der Genaden*,
 55 Die 't Al verbaast doet staan
 In cragt tot heyl'ge daden /
 Legt gy tot *ontugt* aan.
Een andere Duc &c.

31 *door-gangh*: voortzetting.

33 *Dies*: daarom.

38 *sal 't wel gaan*: als het goed wil gaan.

45 *gelaan*: beladen.

46 *Hos. 2: 7*: 'Zij bekent toch niet, dat Ik haar het koren, en den most en de olie gegeven heb, en haar het zilver en goud vermenigvuldigd heb, dat zij tot den Baäl gebruikt hebben.'

47 *Legt aan*: bestemt voor; eigenlijk: richt op.

49 *Doe*: versta: in de 16e eeuw, voordat volgens deze voorstelling het licht der Reformatie een einde maakte aan de roomse duisternis.

- Nu cunt gy 's *Heren reden*
 60 In overvloed verstaan.⁵⁹⁻⁶⁰
 Maar siet! in dertelheden
 Steeckt u de walg daar aan.⁶²
 Een andere *Duc &c.*
- Nu can u d'onlust sluyten
 65 Het hert met vet belaan /⁶⁴⁻⁶⁵
 En *waarheyts cragt daar buyten*,
 Moet laas! daar buyten staan!
 Een andere *Duc d' Alve*
 Duc d' Alve, Duc d' Alve
 70 Moet u met sijner salve
Genesen, sal 't wel gaan.
- Het *soete juck* te dragen
 (Der andrer onbelaan)⁷²⁻⁷³
 Laat gy u niet behagen /
 75 Maar wilt in *vryheyd* staan.
 Een andere *Duc d' Alve*
 Duc d' Alve, Duc d' Alve
 Moet u met sijner salve
 Dat *leeren*, sal 't wel gaan.
- 80 Gy wilt u aartsche leden
 Niet naar het leven staan /
 Maar groeyt in *vleeschlijckheden*⁸²
 Door 't Geestelijck vermaan.
 Een andere *Duc d' Alve*
 85 *Duc d' Alve, Duc d' Alve*
 Moet u met sijner salve
Versterven, sal 't wel gaan.

59-60 Nu (nog) kunt gij in een tijd van welvaart het woord des Heren aanhoren.

62 Walgt gij daarvan. *Mij steekt de walg* = ik walg ervan.

64-65 Allusie op *Ps.* 17: 10: 'Met hun vet besluiten zij zich', woorden waarmee David de egocentrische gevoelloosheid van de bozen uitdrukt.

72-73 Allusie op *Matth.* 11: 30: 'Want mijn juk is zacht' en op *Gal.* 6: 2: 'Draagt elkanders lasten.'

73 Niet belast door het juk van een ander.

82 *vleeschlijckheden*: zinnelijkheid.

De Bannen en de *Vloeken*,⁸⁸
's Lands dodelijck venijn /⁸⁹
90 En wilt gy nu niet soecken:⁹⁰
Hoe sig het Land verquijn.⁹¹
Een andere *Duc d' Alve*
Duc d' Alve, Duc d' Alve
Moet u met sijner salve
95 Die *wijzen*, sal 't wel sijn.

Uw wrede *Spotternyen*
Op 't vriendelijck Vermaan /
Moeten sy duldig lij'en /⁹⁸
Die in Gods vrese staan.
100 Een andere *Duc d' Alve*
Duc d' Alve, Duc d' Alve
Moet u met sijner salve
Doen *swijgen*, sal 't wel gaan.

Wie weet wat dertelheden
105 (Rigt gy een Maaltijd aan)
Van *pragt* en *leckerheden*
Op tafel moeten staan.
Een andere *Duc d' Alve*
Duc d' Alve, Duc d' Alve
110 Moet u met sijner salve
Vermag'ren, sal 't wel gaan.

Uw sugt na leckernyen
Na *vremde spijs* en wijn
Den Hemel niet te lij'en¹¹⁴
115 Eyscht vreemde Medicijn.

88 In bijbelse terminologie heet *ban* wat door Jahweh veroordeeld is, cf. *Deut.* 7: 26 en *Jos.* 7: 13. Later krijgt het in de gereformeerde kerk de speciale betekenis van 'Afsnijdinge van de Gemeynthe Christi door het Formulier des Bans'.
Vloeken: vervloekingen.

89 *venijn*: vergif.

90 (Daarop) wilt gij nu geen acht slaan.

91 *sig verquyn*: te gronde, naar de bliksem gaat.

98 *lij'en*: dulden.

114 Voor de hemel onduldbaar.

Een andere *Duc d' Alve*
Duc d' Alve, Duc d' Alve
 Moet u met sijner salve
Genesen, sal 't wel sijn.

- 120 Dat maten-lose truppelen¹²⁰
 Op 't matig snaren-gaan /¹²⁰⁻¹²¹
 Dat Christe-lose huppelen
 Eyscht andre maat-te-slaan.
 Een andere *Duc d' Alve*
 125 *Duc d' Alve, Duc d' Alve*
 Moet u met sijner salve
Bestrijcken, sal 't wel gaan.

- De *Pragt* in uw gewaden
 Van Goud / sijd / en satijn /
 130 Daar meed gy gaat beladen
 Moet af-geligtet sijn.¹³¹
 Een andere *Duc d' Alve*
Duc d' Alve, Duc d' Alve
 Moet u met sijner salve
 135 *Ontlasten*, sal 't wel sijn.

Dwaas sijt gy in 't *ontbloten*¹³⁶
 Van dat en schaamt en pijn
 U raden / dat gesloten
 En wel behuyst moet sijn.¹³⁹

- 120 *truppelen*: trippelen, dansen.
 120-121 Er ligt voor Lodenstein duidelijk een tegenstelling tussen dans en snarenspeel. Het verschil kan niet zitten in het ritme, aangezien dans en muziek op dat punt zullen corresponderen. *Matenloos* betekent daarom hier 'onbetaamlijk'; het staat tegenover het *matige*, de ingetogenheid van de muzikale begeleiding.
 131 *af-geligtet*: weggenomen (van ww. *aflichten*).
 136 vv. Lodenstein doelt hier wel met name op de vrouwenboezem. Cf. ook C Huygens' *Kostelick Mal*, vs. 42-44:
 Een open Memmen-hol trots wind en winters wonden;
 (Treft' eener niet te recht dit onbeschaemde moy,
 Zijn d'Hoenders niet te koop, wat doen sy uyt de koy?)
 139 *wel behuyst*: goed gehuisvest.

- 140 Een andere *Duc d' Alve*
 Duc d' Alve, Duc d' Alve
 Moet u met sijner salve
Besinnen, sal 't wel sijn.¹⁴³
- My deert dat so veel seeren¹⁴⁴
- 145 U 't aansigt altemaal
 Met *plaastr'en* doen onteeren;¹⁴⁶
 Een goeden Meester haal.
 Ons goe *Patroon Duc d' Alve*
 Duc d' Alve, Duc d' Alve
- 150 Sal u met sijner salve
 Wel *helpen* van die quaal.
- Gy *knevelt u in boeyen*
 Van linnen en van kant /
 Die commerlijck vermoeyen¹⁵⁴
- 155 Uw armen en uw handt.
 Een andere *Duc d' Alve*
 Duc d' Alve, Duc d' Alve
 Helpt u met sijner salve
 Uit d'een in d'ander *band*.
- 160 De *valsche lock* uw wangen
 Bedeckt; vol asch en stoff
 Comt op uw borsten hangen
 Van hals en schouders off.¹⁶³
 Ons' goe *Patroon Duc d' Alve*
- 165 *Duc d' Alve, Duc d' Alve*
 Sal u met sijner salve
 Opligten uyt dien stoff.

143 *Besinnen*: tot bezinning brengen.
 144 *seeren*: kwetsuren (ironisch).
 146 *plaastr'en*: schoonheidspleisters.
 154 *commerlijck*: op ongemakkelijke wijze.
 163 *off*: af.

Van *wijsheid*, dunkt my / sugten
 De lieden / die bela'en
 170 Niet sien of goede tugten
 Doen 't land te gronde gaan.¹⁶⁹⁻¹⁷¹
 Een andere *Duc d' Alve*
Duc d' Alve, Duc d' Alve
 Sal u met ogen-salve
 175 Dit *sien doen*, en verstaan.

Wat dav'ren onse Kercken?
 Bey! segt gy / *onsen throon*¹⁷⁷
*En lydt geen schotsche Clercken*¹⁷⁸
 Nog sulcke Godes Boo'n.¹⁷⁹
 180 Ons' goe Patroon *Duc d' Alve*
Duc d' Alve, Duc d' Alve
 Sal u met tover salve
 Haast *kooch'len* van dien throon.¹⁸³

Ba! nu sal u niet dwingen
 185 Kerck-dienst nog Kerken-raad /
 Nog croon nog throon ontwringen
 Dat Anti-Christisch Saad!
 Een andere *Duc d' Alve*
Duc d' Alve, Duc d' Alve

169-171 '...die het niet (anders) zien, dan dat tucht het land te gronde doet gaan' (?). De betekenis 'erop toezien' lijkt mij in deze context niet goed mogelijk.

177 *Bey!*: wacht!
throon: versta; kansel.

178 *Clercken*: predikanten. Het strenge Schotse puritanisme oefende in de 17e eeuw grote aantrekkingskracht uit op Nederlandse geestverwanten als Willem Teellinck (1579-1629), die na bezoeken aan Engeland en Schotland in Middelburg een Schots-presbyteriale gemeente stichtte. Teellinck's zoon Johannes (1614-1674) was te Utrecht Lodenstein's vriend en ambstgenoot. In de naar aanleiding van de kerkestrijd van 1658-1660 verschenen pamfletten werden Lodenstein c.s. uitgemaakt voor 'schotse papen en roervincken' (Proost, p. 206).

179 *Godes Boo'n*: godsgezanten; versta: dominees.

183 *Haast*: weldra.
kooch'len: doen tuimelen; vermoedelijk een bijvorm van *keukelen* = tuimelen; cf. eng.: *cockle* en duits: *kocken* (*WNT* VII, 5068).

- 190 Sal u met sijner salve
Haast vryden van dat quaad.¹⁹¹

So gy *de tijd* wilt weten!
Ick ben Propheet / nog soon
Van eenen der Propheten /¹⁹³⁻¹⁹⁴

- 195 Alleen segg / Dat *Patroon*
Dat ons / *Patroon Duc d' Alve*
Duc d' Alve, Duc d' Alve
Moet maken met sijn salve
Van dees *Melaatsheyd* schoon.

- 200 Of 't Spaansche of *Franschen* Balsem
Of 't Sweedsch (met Deenschen traan)
Of 't Schotsch' of Duytschen alsem²⁰²
Sal sijn; can ick niet ra'en.

Althoos *Patroon Duc d' Alve*²⁰⁴

- 205 *Duc d' Alve, Duc d' Alve*
Moet ons met sijner salve
Bestrijcken sal 't wel gaan.

Oogstmaand 1659.

[209] N.B. *De Heere Godt heeft ons door*

[210] *d'uytcomstgeleerd, dat 't Jaar 1672.*²¹⁰

[211] *daar toe bestemd en de Francoysen*

[212] *daar toe vercoren waren, die 't op*

[213] *die tijd tot so verre hebben uytge-*

[214] *voerd. Dog nog en is de ware ge-*²¹⁴

[215] *nesinge van Syon niet geresen.*

[216] *Jer. 8: 22.*

191 *vryden*: bevrijden.

193-194 Allusie op *Amos* 7: 14: 'Toen antwoordde Amos, en zeide tot Amázia: Ik was geen profeet, en ik was geen profetenzoon...'

202 *alsem*: het (bittere) aftreksel van alsem: de drank ook die Christus aan het kruis dronk.

204 *Althoos*: in elk geval.

210 In 1672 (het 'rampjaar') trokken de Franse troepen de Republiek binnen. Ook Utrecht werd veroverd en Lodenstein kreeg ruimschoots zijn aandeel van de ellende (cf. inleiding).

214 *Jer. 8: 22*: 'Is er geen balsem in Gilead? is er geen heelmeester aldaar? want waarom is de gezondheid der dochter mijns volks niet gerezen?'

't Heylige Sacrament ont-heyligd*

- Des *Heren Dood* werd statig overdaght¹
 In 't Heylig maal / en der Discip'len schaar
 Toont met haar *cleed vol ydelheyd* en *pragt*
 Dat werld en duyvel in haar leven. waar
- 5 Sijn onder dees' genoden⁵
 De regt-geroepen *dooden*?⁶
 Men denckt om '*t hayr met bloed en sweet geclitt*':⁷
 En laat den lock in pragt den kouden borst /
 Die liefdeloos bevriest / verwermen. Bid
- 10 Vry op sijn Tollenaars / 't hayr met een korst¹⁰
 Sal 't sondig hert betrecken /¹¹
 En voor u slagen decken.
 Men denckt om *band en touw die arm en hand*
Geknevelt hadden: en het pragtig hert¹⁴
- 15 Kan nog in weeld haar arm in doeck en kant
 Onroerlijck kneev'len. Is dat niet die smert¹⁶
 (O Goddelose rotten)¹⁷
 Als magteloos bespotten?

* Hoewel de Heidelbergsche Catechismus (81 A) met betrekking tot het gebruik van het Avondmaal uitdrukkelijk leerde: 'de hypocrieten die zich niet met waren harte tot God bekeeren, die eten en drinken zichzelf een oordeel', werd door velen hiermee de hand gelicht. In Lodenstein's ogen was dat een gruwel: 't is of een emmer met koud water over mijn hert gegoten wierd, als ik denke om het Avondmaal uyt te deelen; 't en ware, de Kerk eerst gesuyverd wierd in Zeden, gelijkse is in de Leere' (gecit. Proost, p. 171). Zijn groeiende weerzin tegen deze heiligschennis leidde tenslotte omstreeks 1673 tot een weigering om het sacrament nog langer te bedienen.

1 *statig*: ernstig, plechtig (hier: naar het uiterlijk alleen).

5 *genoden*: genodigden.

6 *regt*: werkelijk.

Met *dooden* zijn bedoeld zij die door de zonde geestelijk dood zijn voor God (cf. Paulus' brief aan de Romeinen).

7 *geclitt*: volt. deelw. van ww. *klitten* dat zelf weer een afleiding is van znw. *klit* = samenklevende, verwarde massa.

10 *Vry*: gerust (ironisch).

11 *betrecken*: overdekken; cf. een *betrokken* lucht.

14 *pragtig*: verwaten, trots.

16 *Onroerlijck*: onbeweeglijk.

17 *rotten*: gebroed, cf. *WNT* XIII, 1421.

- Men denckt aan 't *lichaam naackt* aan 't *cruys gehegt*:
- 20 En siet die onbeschaamde dert'le daar
 Ontbloot haar arm ter elleboog / en segt /
 De *naacktheyd* van den Heyland smertet haar.
 Lust u dat te geloven?
 My segt gy 't aan een dooven.
- 25 Die *locken* vrienden / troet'len u den *borst*
 Die gy met vuysten slaan moest: en het *oor*
 Verstoppen sy u deerlijk: met een korst²⁷
 Bedecken sy uw *hert*, en maackens' voor
 Gods woorden onbekoorlijk /²⁹
- 30 Gods schigten ondoorboorlijk.³⁰
 Het *harnas* en de *boeyen*, die uw arm
 Gekluystert houden (Dwaas! en merckt gy 't niet?)
 Bedwingen uwe hand / dat gy oh arm!
 Des *Heren brood* niet nemen cunt; en siet
- 35 Sy roepen u / so weere³⁵
 Wy 't Salig *Brood den Heere*.
 Die naackten arm toont my uw *naackte siel*,
 Die sonder bruylofs-kleed ter bruyloft dringt /³⁸
 En sonder schaamt in schande en sonden viel /
- 40 En *sonder voorspraack miserere* singt /⁴⁰
 En des / sal naackt de vlagen⁴¹
 Van 's Heren toorne dragen.

27 *deerlijk*: op jammerlijke wijze.

29 *onbekoorlijk*: onontvankelijk.

30 *schigten*: pijlen.

35 *weere'*: weren, wijzen af.

38 *dringt*: durft gaan. Zinspeling op de gelijkenis in *Matth.* 22: 11-12.

40 *voorspraack*: advokaat.

miserere: Ontferm u (aanhef *Ps.* 50). Vs. 40 betekent dus: die zonder pleitbezorger om genade bidt.

41 *des*: daarom.

- § Beyd wat! dien *tuyt* mogt wel eer lang met bloed⁴³
 Geclitt' / ten deerlijck schouspel strecken; wan⁴⁴
 45 Den krijger die in handen krijgt / en doet
 Het lichaam volgen: of den Hemel dan
 U leerden in uw sterven
 Het Lot van Abs'lom erven?⁴⁸
 Ey! staack die *knevelende boeyen*; tot
 50 Het rauw geslagt met veel bequamer tuyg⁵⁰
 Uw' *arm* en *schouders* prang en tot haar spot⁵¹
 Uw lijff in dien form / dien gy nu wilt / buyg.
 Off wilt gy met u cleeren
 Dat *pronken* nu al leeren?
 55 Ick dugt / de *Heer ontbloot zijn arm* al vast /⁵⁵
 En naacktheyt mogt wel haast ons lot sijn: 't hert
 En bloot en blood staan / als den rauwen gast⁵⁷
 Uw schaamte sien en sal bespotten. tart
Hem niet die dreygt uw schoot / en
 60 Wat schaamt bedeckt / t'ontblooten.

[61] 2. *Wijn-maant* 1659.⁶¹

- 43 *Beyd*: wacht.
tuyt: haarvlecht (onderwerp).
mogt: zou (wel eens) kunnen.
eer lang: weldra.
 44 *ten...strecken*: tot een jammerlijk schouwspel dienen. Paulus drukt zich 1 *Kor.* 4: 9
 overeenkomstig uit: 'Want ik acht, dat God ons, die de laatste Apostelen zijn, ten toon heeft
 gesteld als tot den dood verwezen; want wij zijn een schouwspel geworden der wereld, en
 den engelen en den menschen'. Maar hij doelt natuurlijk op die martelaren welke om den
 gelove in de romeinse amfitheaters het leven lieten.
wan: wanneer.
 48 Davids opstandige zoon Absolom bleef, toen hij wilde vluchten, met zijn haren aan een eik
 hangen, waarna hij door Joab, Davids veldheer, werd doorstoken; zie 2 *Sam.* 18.
 50 *Het rauw geslagt*: versta: het krijgsvolk.
tuyg: werktuig.
 51 *prang*: boeit, gevangen zet.
 55 Cf. *Jes.* 52: 10: 'De Heere heeft Zijnen heiligen arm ontbloot voor de oogen aller heidenen'.
 57 *blood*: verlegen, beschaamd.
 61 *Wijn-maant*: oktober.

- [62] § Dit en 't volgende heeft de Heere Godt doen comen, als Sijne H. Majesteyt dat nare⁶²
- [63] Schouw-toneel van branden, Moord, en Vronwen-cragt in 't midden van 't land, ende de⁶³
- [64] dorpen van Bodegraven en Swadenburgerdam gestelt heeft, op dat het van 't gantsche Land
- [65] gesien, gehoord, en met deernis bejammerd soude werden: Die H. Goedheyd of Verdraag-
- [66] saamheid sig nog vernoegende met een staaltje van Gestrengheyd in 't midden en tot waar-⁶⁶
- [67] schouwing van allen, ende leerende wat 't H. Regt d'onbekeerlijcken dreygt, so het de H.⁶⁷
- [68] Wijsheyd niet en behaagt de selve door voorspoed te laten verloren gaan.

62 nare: droevige.

63 Vrouwen-cragt: verkrachting.

66 sig vernoegende: zich tevreden stellend.

67 Voor Lodenstein is zelfs het feit dat deze gruwelen zich in het midden van het land voordoen symbolisch.

Aanhangsel

**Van eenige Gesangen die in de or-/dre
overgeslagen waren.**

Eensaamheid met God*

- Hemelsch Ooge!* wilt gy dogen¹
 Dat ick u com spreken aan?
 Laat dan alle // Schepsels vallen
 Uyt mijn hert / en buyten staan.
- 5 *O! Heylig eensaam! met Godt gemeensaam*⁵
 Altijd eenig om-te-gaan /
 Altijd eenig om-te-gaan.
- Al mijn tragten // Mijn verwagten /
 Is na U / *Mijn Godt* alleen:⁹
- 10 Want de klare / Segen-a'ren¹⁰
 Scheyden sig uyt u van een.¹¹
O! Heylig eensaem! Met Godt gemeensaem!
 Was ick maer met *U* gemeen!
 Was ick maer met *U* gemeen!
- 15 O Woestijne! // Daer verdwijne'
 Moet wat in de wereld blinckt.¹⁶
 Daer mijn ooren // niets en horen /
 Daar mijn oog het al ont-sinckt.

* Het bekendste gedicht van Lodenstein, dat echter dikwijls aanleiding gegeven heeft tot de misvatting als zou deze dichter het wezenlijke onderscheid tussen schepsel en Schepper uit het oog verloren hebben. De uit vier trocheeën bestaande verzen worden door een cesuur in twee membra verdeeld die dikwijls ook door het binnenrijm met elkaar corresponderen. Een telkens twee versparen verbindend enjambement geeft het zo lyrische gedicht toch een hechte syntactische structuur.

1 *dogen*: toestaan.

5 *eensaam*: eenzaamheid. G. Brom (*Perk en Lodenstein*) meende nog een verre echo van deze regel te horen in het slot van Perk's *Iris* (*Verz. Ged.*, ed. G. Stuiveling, Amsterdam 1958, p. 165):

Mij is gemeenzaam, wie even eenzaam
 Het leven verlangende slijt
 En die in tranen zijn Vreugde zag tanen...
 Doch liefelijk licht, als hij lijdt!

Van een ritmische overeenkomst, als Brom beweert, is echter geen sprake.

9 *na*: naar.

10 *Segen-a'ren*: eigenlijk aderen van zegen, genadestromen.

11 Ontspringen uit U.

16 *blinckt*: schittert, aanzien geniet.

O Salig eensaem! Met Godt gemeensaem!
 20 Daer het al van *Godtheyd* blinckt!
 Daer het al van *Godtheyd* blinckt!

's Werelds *agten*,, Ick veragten²²
 Kan / in dese Heyl-woestijn.
Schatten, staten,, willig laten /
 25 Al mijn *lusten* sonder pijn.
O Salig eensaem! Met Godt gemeensaem!
 Daer ick leev' op Hemels Wijn!
 Daer ick leev' op Hemels Wijn!

Ach! hoe nietig // Hoe verdrietig
 30 Is des *Werelds omme-ganck*!³⁰
 Die met woorden // ons vermoorden /
 En verstickten met haer stanck.
O Salig eensaem! Met Godt gemeensaem!
 Duyre dat vry eeuwen lanck!
 35 Duyre dat vry eeuwen lanck!

Al het *Heerlijck*,, Is verkeerlijck³⁶
 En der Princen gunsten wind.³⁷
 Niet dan duyster // Al den luyster
 Die men in de Wereld vindt.
 40 *O Salig eensaem! Met Godt gemeensam!*
 Daer ick ben de Hemels vrind!
 Daer ick ben des Hemels vrind!

22 De twee komma's dienen hier en elders om de aandacht te vestigen op het binnenrijm. Van enige konsekwentie in interpunctie blijkt echter niets.

30 *omme-ganck*: verkeer.

36 *verkeerlijck*: veranderlijk.

37 *Princen*: vorsten.

- Hier en comen geen onvromen
 Hier en comt geen vrome by.
- 45 Groot nog kleene: Maer allene
 Ick / en *Heere Jesu*, gy.
O Salig eensaem! Met Godt gemeensaem!
 Daer ick vrolijck ben / en vry.
 Daer ick vrolijck ben / en vry.
- 50 Met U leev' ick / Met U sweev' ick⁵⁰
Jesu door het goed' en quaed:
 Met U sterf ick / Met U erf ick
 Dat by u te wagten staet.
O Salig eensaem! Met Godt gemeensaem!
- 55 Daer mijn *Jesus* met my gaet.
 Daer mijn *Jesus* met my gaet.
- In het oordeel // Daer geen voordeel⁵⁷
 Is / voor ymand groot of kleen /⁵⁸
 Daer geen vrinden / Vrienden vinden⁵⁹
- 60 Is Het *Jesus* my alleen!
O Salig eensaem! Met Godt gemeensaem!
 In dat oordeel in te treen!
 In dat oordeel in te treen!

50 Cf. Vondel's *Kinder-lyck*, vs. 7: 'Boven leef ick, boven zweef ick'.

57 *het oordeel*: het Laatste Oordeel.

58 *kleen*: klein.

59 Versta: waar geen vriendenpolitiek mogelijk is. Men merke het grote verschil tussen vergelijkbare hemelfantasieën bij preromantici als Feith, Van Alphen en Bellamy, voor wie de hemel juist de ontmoetingsplaats van vroegere aardse relaties blijkt.

Jesus Min.*

Echo.

Na-botster *Echo*! Die de stille Min¹
 Van menig Harder / menig Harderin /
 Verspiedt: sijt gy gestorven / nu ick leev'?
Echo. Ick leev'.

- 5 Mijn *leven* nu eerst warelijck begint
 Nu 't hert / in 't minnen onervaren / mint.
 Leeft gy nog *Echo*, spreek op mijn vraag vry.
Echo. Vraag vry.

- Wat soud' ick vragen? 't Hert is my vervuld
 10 Van so een lieflijckheyd. Maar / *Echo*, sult
 Gy noyd eerst vragen / wat my deert? Noyd yed?¹¹
Echo. Noyd yet.

- Nogthans die mint / wil self eerst sijn gevraagd.
 Ik min Een Die my boven all' behaagt.¹⁴
 15 En / *Echo*, vraagt gy my niet eens / wie ist?
Echo. Wie ist?

* Lodenstein's *Uyt-spanningen* bevat verschillende echodichten, een genre dat reeds in de *Anthologia Graeca* voorkomt, maar vooral door de neolatijnse, franse, duitse, engelse, italiaanse en nederlandse dichters van de 16e-18e eeuw druk wordt beoefend. Gero von Wilpert (*Sachwörterbuch der Literatur*⁵, Stuttgart 1969) definieert het als een lied, 'dessen Reimwörter durch Echo verdoppelt werden und dessen Verszeilen meist aus Fragen bestenen, auf die das Echo oft verblüffend antwortet, so dass der Wirkung nach die Frage in sich selbst Antwort findet'. De strekking is vaak satirisch. Zie J. Bolte, *Das Echolied in Volksglauben und Dichtung*, 1935; J.J. Mak in *Moderne Encyclopedie der Wereldliteratuur* II Hilversum z.j., p. 466. Lodenstein's gedicht beantwoordt slechts in formeel opzicht aan de hoge eisen van het genre. De echo-rijmen zijn dikwijls niet meer dan simpele woordherhalingen. Het satirische element ontbreekt.

1 Volgens de antieke mythologie was Echo een nimf die als straf voor haar babbelzucht door Hera veroordeeld werd tot het slechts kunnen nabauwen van andermans woorden. Narcissus versmaadde haar liefde, waarna zij wegwijnde en tenslotte een rots werd die elk gesproken woord terugkaatste. Zie Ovidius, *Metamorphosen* III, 356 vv.). Lodenstein refereert hier alleen aan Echo's verbondenheid met het pastorale milieu. Het is een van de zeer weinige gevallen dat we in zijn werk een verwijzing naar de 'heidense' mythologie aantreffen.

11 yed: iets.

14 Een: Jezus.

Weer-kaatster, die noyd mensch vraagt / vraagt gy my?
 Dat's seldsaam. Ligt om dat mijn vryery
 Wat seldsaams is / wat *Godlijcks* (denck ick) ook.
Echo. Ick ook.

Ja Godlijck / want *Hy* is der Heeren *Heer*
 Een *Coning* aller Coningen / vol *Eer*,
 Vol *Heerlijckheyd*, vol *glansch*, vol *schatt*, en *goed*.
Echo En *Goed*?

- 25 Goed? Ja sijn onverdiende *Goedicheyd*
 Was my voor alle tijden toe bereyd:
 End' op so onbegrijpelijcken wijs!
Echo. En *wijs*?²⁷⁻²⁸

- Des Hemels *Wijsheyd*, end' haar schatten al
 30 Sijn sijnn / die my wel *ra'en* en *hoeden* sal /³⁰
 Bespringen my der Hellen magten schoon.³¹
Echo. En *Schoon*?

- Hy heeft alleen de Schoonheyd van wat leeft.
 Maer / *Echo*, vraagt niet meer / dog (wilt gy) geeft
 35 My duydtijck antwoord op het geen ick wil.
Echo. Ick wil.

- Ick sta verlegen / wat ick dees mijn Vriend³⁷
 Sal doen. Seg / *Echo*, wat Hem deert / of dient /³⁸
 Wat Hem meest vriendschap doet / off 't meeste tart?
 40 *Echo*. 'Et *hart*.

27-28 De echo maakt dikwijls gebruik van zgn. annominatio of paronomasia, een klankfiguur uit de klassieke retorica, waarbij gelijkkluidende woorden met verschillende betekenis herhaald worden (cf. Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*⁶, Bern 1967, S. 304; Gero von Wilpert, *Sachwörterbuch der Literatur*⁵, Stuttgart 1969, S. 555-556). Het eerste *wijs* betekent manier; het tweede *wijs* is het adjektief. Iets dergelijks in vs. 30-31 met het voegwoord *schoon* en het gelijkkluidende adjektief. Ook pseudo-etymologieën zoals in *Op de stilte in 't Swin*, vs. 16 rekent men wel tot de paronomasia.

30 *Sijn sijnn*: zijn van hem.

31 *schoon*: al (bespringen mij ook de machten van de hel, de helse machten).

37 *Ick sta verlegen*: ik weet niet.

38 *Sal*: moet (als in het middelnederlands).

Dat is de spring van alle goed en quaad.⁴¹
 Hoe breng ick *Hem* dat best toe / dat mijn daad⁴²
 My selve niet en dy ten ramp'ge Dood?⁴³
Echo Gedood.

45 Is 't hert *Hem* lief in 't liefde-vier verbrand?⁴⁵
 So heylig'ick *Hem* dat ten Offerhand;
 En schrijv'ick met mijn hert-bloedt / *Echo*, Ja.
Echo O ja!

Maar laas! ick voel mijn trage sorgloosheyd
 50 Van so een opset dickwijls af-geleydt.
 Seg / *Echo*, wat my meest ten quade toog!⁵¹
Echo. 'Et Oog.

Verleydend oog! ick steeck u willig uyt.⁵³
 Ick heb u nu niet meer van doen / en sluyt⁵⁴
 55 Al mijn begeerten in het *On-sigtbaar*.
Echo. *Sigtbaar*.

Sigtbaar / dat's waar / maar door 't *Geloov* alleen.
 't *Geloov*, dat onsigtbaar' / dat On-gemeen!
 Wie kent 't *Geloov* / wie kent de cragt die 't heeft.
 60 *Echo*. Die 't heeft.

Een naam voorwaar d'ontfanger maar bekend.
 Maar / *Echo* / 'k ga na huys / en maack een end.
 De Sonne daalt in 't West / den dag gaat heen.
Echo. Gaat heen.

Hoymaand 1668.

41 *spring*: bron.

42 *breng toe*: draag op, wijd toe.
best: het best.

43 *dy*: gedije, wordt tot.
ramp'ge: rampzalige.

45 *vier*: vuur.

51 *toog*: trok.

53 Cf. *Mark*. 9: 47: 'En indien uw oog u ergert, werpt het uit'.

54 *van doen hebben*: nodig hebben.

Genaden afgrond*

- Diepe kolcken / nare gronden¹
 Als voor my uw afgrond speelt /²
 Sie ick / dunckt my / in een beeld
D'ondoorgrondelijcke gronden
 5 *Van Gods liefde sonder peyl*
 Van het onbegrepen Heyl.⁶
- Eer de bergen / eer de dalen⁷
 Resen / daalden / hoog en leeg /⁸
 Eer daar damp van d'eerde steeg /⁹
 10 Eer de Son / of Maan haar stralen
 Sonden / 't water wist zijn ty:
 Daalde *Godes gunst* op my.
- 'k Was nog niet / en 'k was *verkoren*¹³
 'k Wist het self niet / en het Goed
 15 Dat ons eeuwig sal'gen moet
 Was (al eer ick was geboren)
 Eer ick 't wenschte / toe-gedagt /
 Dat my nu werd toe-gebragt.¹⁸

* De vier-trocheïsche liederstrofe vertoont een rijke melodische variatie als gevolg van de syntactische geleiding die het vers plotseling versnelt of vertraagt (cf. bijv. vs. 8-9).

1 *kolcken*: (peilloze) afgronden.

nare gronden: angstaanjagende diepten.

2 *speelt*: zich voordoet, opdoemt.

6 *onbegrepen*: oneindig.

7 vv. Heeroma verwijst voor deze passage naar het scheppingsverhaal in *Gen.* 1; voor vs. 7 denke men echter ook aan *Ps.* 104: 8: 'De bergen rezen op; de dalen daalden, ter plaatse, die Gij voor hen gegrondt hadt.'

8 *leeg*: laag.

9 *d'eerde*: de aarde.

13 *verkoren*: uitverkoren (tot de hemelse zaligheid; cf. o.a. *Efez.* 1: 4: 'Gelijk Hij ons uitverkoren heeft in Hem'). Lodenstein doelt hier op het gereformeerde leerstuk der Providentie, Gods van eeuwigheid af vastgelegde raadsbesluiten, speciaal met betrekking tot 's mensen verkiezing of verwerping. De grote kerkvergadering van de Gereformeerde Kerk, te Dordrecht in 1618-1619 gehouden, hield zich o.a. uitvoerig met deze kwestie bezig.

18 Dat mij nu wordt toebedeeld.

Doe ick eerst dit ligt aanschouwde¹⁹
 20 Sag ick dat met oogen boos
 Sonder heyl / en hopeloos.
't Eerste digtsel dat ick bouwde
 Was / van mijn Heyl af te gaan /
 En niet dan *in my te staan*.

25 Eer my Godt woud sien bederven²⁵
 Daar ick ter verderve liep
 Hy my flux te rugge riep:
 Beyd! *mijn Soon* sal liever sterven²⁸
 Seyd' Hy / een vervloecte Dood
 30 Dan gy sterven in die Noodt.

Ja dien Soon sal ick u geve'
 Dat Hy met u door den Geest
 Een sy / En uw siel geneest /³³
In u wone, in u leve³⁴
 35 Tot dat eens volmaackte deugd
 Breng uw siel tot volle vreugd.

Diepe kolcken / nare gronden
 Uwen af-grond is nu Niet³⁸
 By de diepten die men siet³⁹
 40 In dees *grondeloose gronden*
 Van het onbegrepen Heyl
Van Gods liefde sonder peyl.

19 *Doe*: toen.

eerst: voor het eerst.

25 *bederven*: verloren gaan.

28 *Beyd!*: wacht!

33 Cf. *Ps.* 41: 5: 'O Heere (...) genees mijne ziel'.

34 Cf. 2 *Tim.* 1: 14: 'Bewaar het goede pand, dat u toebetrouwd is, door den Heiligen Geest, Die in ons woont.'

38 *is nu Niet*: stelt nu niets voor.

39 *By*: in vergelijking met.

Punt-digten*

Op eene weder-horige schoon van Lichaam.*

Uw handen sijn wel sagt; sagt sijn uw teere wangen;
 Uw armen sijn wel sagt; sagt sijn uw preuytsche gangen;²
 Uw keel en stem is sagt: sagt is den ganschen treck
 Uws aanschijns; 't is al sagt; hard is alleen uw Neck.³⁻⁴

* Een aantrekkelijke, zij het weinig gekende, kant van Lodenstein's dichterschap manifesteert zich in zijn punt-dichten. Het epigram was in de renaissance-tijd een druk beoefend genre. Hoewel het aanvankelijk, bij Grieken en Romeinen, slechts de algemene betekenis had van een korte inscriptie of een gelegenheids-gedicht, vaak met een lovende strekking, ontwikkelt het zich allengs meer in satirische zin, waarbij de pointe aan het slot het overheersend kenmerk werd. Martialis (circa 40-102) levert hier het grote voorbeeld. Op zijn voetspoor schrijven de meeste renaissance-dichters hekelende epigrammen of punt-dichten, in de volkstaal of in het latijn. Onder die neo-latijnse epigrammen-schrijvers moet vooral de Engelsman John Owen (1560-1622) genoemd worden. Onze Constantijn Huygens beoefende het genre in diverse talen. In zijn voetspoor schreef ook Lodenstein een 26-tal punt-dichten. Zie over het genre J.D. Ph. Warners, *Het Nederlandse kwatrijn*, Amsterdam 1947 (behandelt L. niet); R. Levy, *Martial und die deutsche Epigrammatik des siebzehnten Jahrhunderts*, Stuttgart 1903; C.W. de Kruyter, *Gecommentarieerd woordspel*, in *Spiegel der Letteren*, jrg. XI (1969), 161-174. Voor het in de epigrammatiek zo geliefde woordspel zie H. Schultink, *De linguïstische grondslagen van het woordspel*, *Ntg.* 57 (1964), p. 242-252.

* De eerste drie versregels zouden niet misstaan in een liefdesgedicht van Hooft of Huygens. Ook de kunstige chiasmen en de welluidende binnenrijmen kunnen deze illusie versterken. Des te verrassender komt de pointe in vs. 4, een ware *tourneure d'esprit*, want de moralist blijkt toch onmiskenbaar zeer ontvankelijk te zijn voor de charmes van de hardnekkige schone. De pointe berust hier op een plotselinge overgang van eigenlijk naar metaforisch spraakgebruik (*sagt: hard*). Die wisseling correspondeert zeer zinvol met de overgang van lichamelijke naar geestelijke kwaliteiten.
eene weder-horige: iemand die niet wil horen, een ongehoorzame.

2 *preuytsche*: trotse.

3-4 *treck Uws aanschijns*: uw gelaatstrekken.

Een trouw Dienaar.*

Godt sonder trouw te dienen is so goed¹
 Als Hem in trouw te dienen: dies ick (moet²
 Ick in dit leven met of sonder vrouw // sijn)
 Wil Hem getrouwt / of ongetrouwt getrouw // sijn.

Uyt-gelesen Boecken.*

- Andries* gy stoft op *uyt-gelesen* Boecken /¹
 En segt / gy hebt uw kas en Camer vol.²
 So sijn uw kas / uw Camer en alle hoecken
 Vol wijsheyd / maar uw hersens blijven holl.
 5 Wat baat'et u *Andries* of gy met pijn
 En groote kost veel boecken t'saam vergadert /
 En setse daar / en *stoft* daar op. Dan sijn
 En staan sy wel *bestoft*, maar niet door-bladerd /
 En niet door-bladerd / sijn sy wel gepresen /
 10 Wel *uyt-gelesen*, maar niet *uyt-gelesen*.

* Dit punt dicht mist een eigenlijke pointe. Het berust uitsluitend op het woordspel met *trouw* in zijn dubbele betekenis van 'getrouw' en 'huwelijk'. De celibataire predikant houdt hier een oratio pro domo.

1 *so*: even.

2 *dies*: daarom.

* Een bekend thema voor de satiricus. Huygens schreef 31 december 1674 een punt dicht *Aen boeckrijcke Dirck* (Worp VIII, p. 121), dat mogelijk Lodenstein's model is geweest. Het luidt als volgt:

Ghij hebt veel' Boecken, Dirck: maer, wat ick soeck,
 Ick vinder niet een uijtgelesen Boeck.

Het gegeven blijft tot ver in de 18e eeuw populair, bijv. in Wolff en Deken's *Brieven van Abraham Blankaart III*, br. 45, 's-Gravenhage 1789.

1 *stoft*: pocht.

uyt-gelesen: zeldzame.

2 *kas*: kast.

Verdraagsaamheid.*

Verdraagsaamheyd (riep *Diotreeph*) *verdragen*¹

Moet d'een den and'ren / en hy had het noest²

Met vrome Leeraars van haar plaats te jagen.

Nu sie 'k / hy meent *verdragen naar het woest*.⁴

**J. van Lodensteyns swanen-gesangh,
Of het laatste by hem in zijn sieckte, korts voor zijn salig af-sterven
gemaackt, en Zions kinderen na-gelaten.***

Aanbiddelijke ontsagg'lijckheyt /

Wy buygen voor uw Majesteyt²

Ons knyen en ons harten:

En met en voor uw dienaar / dien⁴

5 Ons' ooggen nu onwercksaam sien /⁵

En klagen uw ons smarten /

Laat uw Oog nu

Op ons dalen / en komt halen

Onse suchten, /

10 Tot den throon van uw genuchten.¹⁰

* Heeft hoogstwaarschijnlijk betrekking op de kerkestrijd in Utrecht, als gevolg waarvan in 1660 Lodenstein's ambtsgenoten en geestverwanten Teellinck en Van de Velde verbannen werden. Zie hierboven, p. 108.

1 Diotrefes wordt genoemd 3 *Joh.* 9-10. Hij zocht binnen de gemeente de eerste te zijn, weigerde andere broeders te ontvangen en 'verhindert degenen, die het willen doen, en werpt ze uit de gemeente.'

2 *noest*: ijverig, druk. Dus: hij was druk in de weer.

4 *verdragen*: wegdragen, deporteren.

het woest: 'de rimboe' (letterlijk: woest, afgelegen, onherbergzaam oord).

* Dit gedicht is het enige van onze bloemlezing dat niet in de eerste druk van de *Uyt-Spanningen* voorkomt. Het werd voor het eerst opgenomen in de derde druk van 1681. Nog eenmaal herhaalt Lodenstein hier een gedachte die in heel zijn werk centraal staat: de mens moet zichzelf verloochenen, wil hij God vinden; stille ontvankelijkheid voor Gods inwerking brengt meer vrucht dan rusteloze arbeid.

2 *Wy*: de gemeente van de gestorven Lodenstein.

4 *uw dienaar*: Lodenstein.

5 *onwercksaam*: werkeloos.

10 *genuchten*: (hemel-)vreugden.

- O! wonder Goddelijck beleyd!
 Geen hitte sig door 't bloet verspreyt /
 Geen koorts quelt hart of leden;¹³
 Geen groote pijn en pijnigt hem /¹⁴
 15 Geen schorrigheyt belet zijn stem /
 Geen damp verwart de reden /
 Gy maar segt / daar¹⁷
 Legt u neder / tot ick weder
 U gebruycken
 20 Wil / dan sult gy weer ontluycken.²⁰
- 'T is waar / uw dienaar na uw raadt²¹
 Moet stil zijn / en der boosen saadt²²
 Sijn waarschouw niet kan hooren;²³
 Maar soo een stilt geeft stercker stem
 25 Van uw tot ons / als wy van hem
 Oyt hoorden van te vooren /
 Dat wy / Nu gy²⁷
 Spreekt / dog hooren / en gy d'ooren
 Eens woud wecken;
 30 Wis / gy soud ons hart dan trecken.³⁰

13 In de 4e druk staat abusievelijk *hoet* i.p.v. *hart*.

14 Figura etymologica of verbinding van twee woorden met dezelfde woordstam, gewoonlijk - zoals hier - door combinatie van werkwoord (*pijnigt*) met innerlijk subjekt (*pijn*) of objekt. Sommigen zoals Wolfgang Kayser rekenen deze gevallen onder de paronomasie of annominatio, cf. hierboven, p. 147.

17 Gy: het 'Goddelijck beleyd' van vs. 11.

20 *ontluyken*: eigenlijk: opengaan (van een bloem, van ogen etc.); hier betekent het: tot leven komen, ontwaken.

21 *na*: volgens.

22 *Moet stil zijn*: zie hieromtrent de aantekening op p. 44.

der boosen saadt: het geslacht der bozen; cf. *Jes.* 1: 4: 'Wee... het zaad der boosdoeners'.

23 *waarschouw*: waarschuwing.

27 *Dat wy*: Latere drukken hebben abusievelijk: *Dat y*.

30 *Wis*: waarlijk.

- Eerst sincken wy van schaamte weg /
 Dat wy in ons een overleg
 Van uwe daden maken;³²⁻³³
 Des Souvereynen Scheppers wil
 35 Segt maar / werckt nu / en staat nu stil /
 En, niemant kan het laken;
 Uw eer / niet meer
 Van het spreken // Door sal breken³⁸
 Dan van swijgen /
 40 Uw loff sult gy al om krijgen.
- Uw stemme roept ten Hemel uyt /⁴¹
 Swijgt *Lodensteyn*; want uw geluyd
 Van woord heeft maar gekloncken;
 Wat Dood' is uyt zijn dood gestaan?⁴⁴
 45 Wat wereltling te rug gegaan?⁴⁵
 Wat slapend' uyt zijn roncken?
 Al 't licht / 'T gesicht
 Van mijn wesen / al mijn vresen
 Is geweken;
 50 Waar toe dan uw nood-loos spreken?
- 'T is soo gy zegt! O Heyligheyt!
 Siet dan eens op uw Christenheyt:
 Met recht meed'lijdig' oogen;⁵³
 Dat sig in 's waarheyts schoonen glantsch!
 55 Door eygen lust vervoert vindt / gantsch
 Verbijstert en bedrogen.
 O son! O bron!
 Van de waarheydt / doet uw klaarheydt
 Ons beschijnen:
 60 En vry alle licht verdwijnen.

32-33 *een overleg maken*: overleggen; cf. *WNT* XI, 1833.

38 *Door sal breken*: aan het licht zal treden, zich zal openbaren.

41 *ten Hemel uyt*: vanuit de hemel.

44 *Dood'*: dode.

gestaan: opgestaan.

45 *wereltling*: aardbewoner.

53 *recht*: echt.

Het Arm verbijsiert Christendom /
 Dient Godt / en weet selfs niet waarom /
 Als om haar eygen voordeel:
 Het soeckt den Heylant / maar en vindt
 65 Hem niet / om dat het niet bemindt /
 Dan vryheydt in het oordeel.⁶⁶
 Daar 't lam / Meest quam
 Om de wonden van de sonden
 In sijn wesen /
 70 Door verloog'ning te genesen.⁷⁰

't Versaken is haar bitterheydt /
 Sy droomen van een Saligheydt
 Door Jesum haar verkregen:
 Maar uw te lieven // dat gewis⁷⁴
 75 In boet en Kruys haar Hemel is /
 Des sijn sy niet genegen.⁷⁶
 Off schoon / uw soon
 Heylig Heere In sijn leere
 'T sijn volck aanprees /
 80 En volmaackt in voorbeeldt aanwees.

Dat 's menschen heyl is / eygen wil
 En lust en sin te houden stil;
 En all' beweging effen,⁸³
 Dat eygen heyl in eygen haat /
 85 En in eens anders min bestaat!

66 Cf. art. XIV van de Nederlandsche Geloofsbelijdenis: 'Daarom verwerpen wij al wat men hiertegen leert van den vrijen wil des menschen, aangezien de mensch niets dan een slaaf der zonde is en geen ding kan aannemen, zoo het hem uit den hemel niet gegeven zij.' (*De Nederlandsche Belijdenisgeschriften*, ed. J.N. Bakhuizen van den Brink, Amsterdam 1940, p. 85). Tegen dit leerstuk van de geknechte wil (*servum arbitrium*) verzetten zich o.a. de Erasmiaanse libertijnen.

70 *verloog'ning*: zelfverloochening.

74 *lieven*: beminnen.

76 *Des*: daartoe.

83 *effen*: stil.

- Kan niemandt nu beseffen.
 Daar woelt / daar doelt⁸⁷
 Ider na den drift hem raadt / en⁸⁸
 Even inden⁸⁹
 90 Gods-dienst / meendt hy sig te vinden.
- Daar hy sig selfs verliesen moet
 En al sijn heyl / sijn hoogste goet
 Moet vinden in 't verliesen:
 'T verliesen van sig selfs / in Godt /
 95 Dat is ons deel ons hoogste lot /
 Van ons op 't hoogst te kiezen.⁹⁶
 Dat steyl Is 't heyl⁹⁷
 Dat gekomen voor de vroomen
 Is beneden /
 100 En Gods kind'ren stelt in vreden.
- Soo langen tijd heb ick geleeft /
 Geswoegt / geploegt / gedraaft / gevlogen /
 Om yet te sijn; en siet nu heeft¹⁰³
 Dat yet en sig / en my bedrogen.
- 105 Soo my den Hemel langer tijdt
 Gunt / om my tot sijn dienst te gorden /
 My dunckt ick wil met grooter vlijt
 Dat ick geworden ben / ontworden.
- Soud' 't groote maacksel / in mijn siel
 110 Ter eeren van den Maker / opgaan /
 'T is billick dat daar gantsch verviel¹¹¹
 All's dat ick self daar hadd' doen opstaan.

87 *woelt*: ageert.
doelt: streeft.

88 *na*: naar.
drift: in de 4e druk staat abusievelijk *driff*.

89 *Even*: insgelijks, eveneens; cf. *WNT* III. 4277-78.

96 Voor ons het verkieslijkst.

97 *steyl*: hoogte, verhevenheid.

103 *yet*: iets.

111 *verviel*: verdween.